

กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก
Department for Development of Thai Traditional and Alternative Medicine

ชุดตำราภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยฉบับอนุรักษ์ ตำรายาพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์

กองคุ้มครองภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยและพื้นบ้านไทย

กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก

กระทรวงสาธารณสุข

สืบทอดจากพระมหากษัตริย์ไทยและปราชญ์ไทย

ISBN : ๙๗๘-๖๑๖-๑๑-๓๐๔๒-๓

กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก
Department for Development of Thai Traditional and Alternative Medicine

ชุดตำราภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยฉบับอนุรักษ์ ตำรายาพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์

กองทุนโครงการภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยและพื้นบ้านไทย

กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก

กระทรวงสาธารณสุข

สืบทอดและเรียบเรียงจากกองทุนภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย

ISBN : ๙๗๘-๖๑๖-๑๑-๓๐๙๒-๓

ตำรายา ชุดตำราภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ ฉบับอนุรักษ์

ISBN : ๙๗๘-๖๑๖-๑๑-๓๐๙๒-๓

ที่ปรึกษา :

นายแพทย์สุริยะ วงศ์คงคาเทพ

อธิบดีกรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก

นายแพทย์ณัฐวุฒิ ประเสริฐสิริพงศ์

รองอธิบดีกรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก

นายแพทย์ปรกโมทย์ เสถียรรัตน์

รองอธิบดีกรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก

ผู้รวบรวม :

กองคุ้มครองภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยและพื้นบ้านไทย

พิมพ์ครั้งที่ ๑ มิถุนายน ๒๕๕๙

จำนวน ๑,๕๐๐ เล่ม

จัดพิมพ์โดย :

กองคุ้มครองภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยและพื้นบ้านไทย

กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก

สนับสนุนการพิมพ์โดย :

กองทุนภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก

พิมพ์ที่ : ศูนย์สื่อสิ่งพิมพ์แก้วเจ้าจอม มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

คำนำ

พระราชบัญญัติคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย พ.ศ. ๒๕๔๒ มาตรา ๑๕ กำหนดให้กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือกมีหน้าที่รวบรวม ข้อมูลภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยเกี่ยวกับตำรับยาแผนไทยและตำราการแพทย์แผนไทย ที่ราชอาณาจักร เพื่อจัดทำทะเบียนภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยเกี่ยวกับตำรับยาแผนไทยและ ตำราการแพทย์แผนไทยใช้ประโยชน์ในการอ้างอิงทางวิชาการ ศึกษาวิจัย พัฒนา และมาตรา ๑๓ กำหนดให้รัฐมนตรีมีอำนาจประกาศกำหนดตำรับยาแผนไทยหรือตำราการแพทย์แผนไทย ที่มีประโยชน์หรือมีคุณค่าในทางการแพทย์หรือการสาธารณสุขเป็นพิเศษ ให้เป็นตำรับยา แผนไทยของชาติหรือตำราการแพทย์แผนไทยของชาติแล้วแต่กรณี การประกาศตามวรรค หนึ่ง ให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์และวิธีการกำหนดในกฎกระทรวง

ตำรายาพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ ประกาศกำหนดให้เป็นตำรับยาแผนไทยของชาติ หรือตำราการแพทย์แผนไทยของชาติ ตามประกาศกระทรวงสาธารณสุข เรื่อง การประกาศ กำหนดตำราการแพทย์แผนไทยของชาติและตำรับยาแผนไทยของชาติ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๕๘ ลงประกาศราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๓๓ ตอนพิเศษ ๓ ง วันที่ ๑๒ มกราคม ๒๕๕๙ ประกาศ ณ วันที่ ๒๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๘ และเป็นตำราการแพทย์แผนไทยในพระองค์เจ้าสาย สนิทวงศ์ ได้คัดเลือกมาเขียนลงสมุดไว้เป็นตำรับ มีตำรับยาแผนไทย ๒๔ ตำรับ รวมทั้ง ยังมียาฝรั่ง และตัวยาสมุนไพรที่ปรากฏในตำราเล่มนี้มีจำนวนทั้งสิ้น ๒๔๙ ชนิด รวมทั้ง พระองค์ยังทรงคิดวิธีการแช่ยาด้วยแอลกอฮอล์ด้วย ปัจจุบันมีตำรับแผนไทยคงเหลือ ๒๐ ตำรับ ตำรายาพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ ถึงแม้จะมีการจัดพิมพ์เป็นหนังสือหลายฉบับ ต่าง กรรมต่างวาระ แต่ยังไม่มีผู้ที่รวบรวมควบคู่กับต้นฉบับจริงไว้ แล้วจัดระบบใหม่ให้อ่าน เข้าใจง่าย ซึ่งเป็นการอนุรักษ์ต้นฉบับอีกทางหนึ่ง สามารถนำมาเป็นตำรับยาสำหรับศึกษา ค้นคว้า อีกทั้งเป็นฐานข้อมูลอ้างอิงในการคุ้มครองตำรับยาแผนไทยและตำราการแพทย์ แผนไทย โดยประกาศกำหนดให้เป็นตำรับยาแผนไทยของชาติหรือตำราการแพทย์แผนไทย ของชาติ

กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก จึงได้จัดพิมพ์เป็นภูมิปัญญา การแพทย์แผนไทย ฉบับอนุรักษ์ นำไปสู่การใช้ประโยชน์ทางการแพทย์และวิชาการ ตำรายา พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์นี้ จึงเป็นส่วนหนึ่งของการอนุรักษ์ คุ้มครองและสืบทอดมรดก ภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทยให้คงอยู่คู่ประเทศชาติตราบนานเท่านาน

(นายแพทย์สุริยะ วงศ์คงคาเทพ)

อธิบดีกรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก
กระทรวงสาธารณสุข

สารบัญ

ตำรารับยา

บทนำ

พระประวัติพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์

ราชสกุลแพทยในพระองค์

สายราชสกุลที่สืบพระราชวงศ์มาแต่

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ยาที่ ๕ ชื่อวาทาประสิทธิ

ยาที่ ๖ แก้วฟ้า

ยาที่ ๗ แก้วลมสีก

ยาที่ ๘ แก้วเหินยหอบเพราะเสมหะ

ยาที่ ๙ ชื่อจักรงค์

ยาที่ ๑๐ ชื่อวิสัยพยาน้อย

ยาที่ ๑๑ ชื่อวิสัยพยากลาง

ยาที่ ๑๒ ชื่อวิสัยพยาใหญ่

ยาที่ ๑๓ ชื่อเทพจิตราภรณ์

ยาที่ ๑๔ ชื่อหอมทิพโอสถ

ยาที่ ๑๕ ชื่อวิสัยพยาพานทอง

ยาที่ ๑๖ แก้วไค้กำเดา

ยาที่ ๑๗ ชื่อพรหมพัคตร

ยาที่ ๑๘ ชื่อบำรุงสตรีโลก

ยาที่ ๑๙ ชื่อบำรุงไตรภพ

ยาที่ ๒๐ แก้วโลหิตพิการ

ยาที่ ๒๑ แก้วลงท้องกลางเป็นปิด

ยาที่ ๒๒ แก้วไค้ตาลทราย

ยาที่ ๒๓ แก้วปัดขาม

ยาที่ ๒๔ แก้วคุหราด

ยาฝรั่ง

พิภักทยาแก้หอบหืด

จัดรูปแบบยา

อภิธานศัพท์

ดัชนี

บรรณานุกรม

หน้า

ก

ง

จ

๑

๓

๕

๕

๖

๘

๙

๑๐

๑๑

๑๒

๑๔

๑๖

๑๗

๑๙

๒๑

๒๔

๒๔

๒๕

๒๗

๒๗

๒๘

๓๘

๓๙

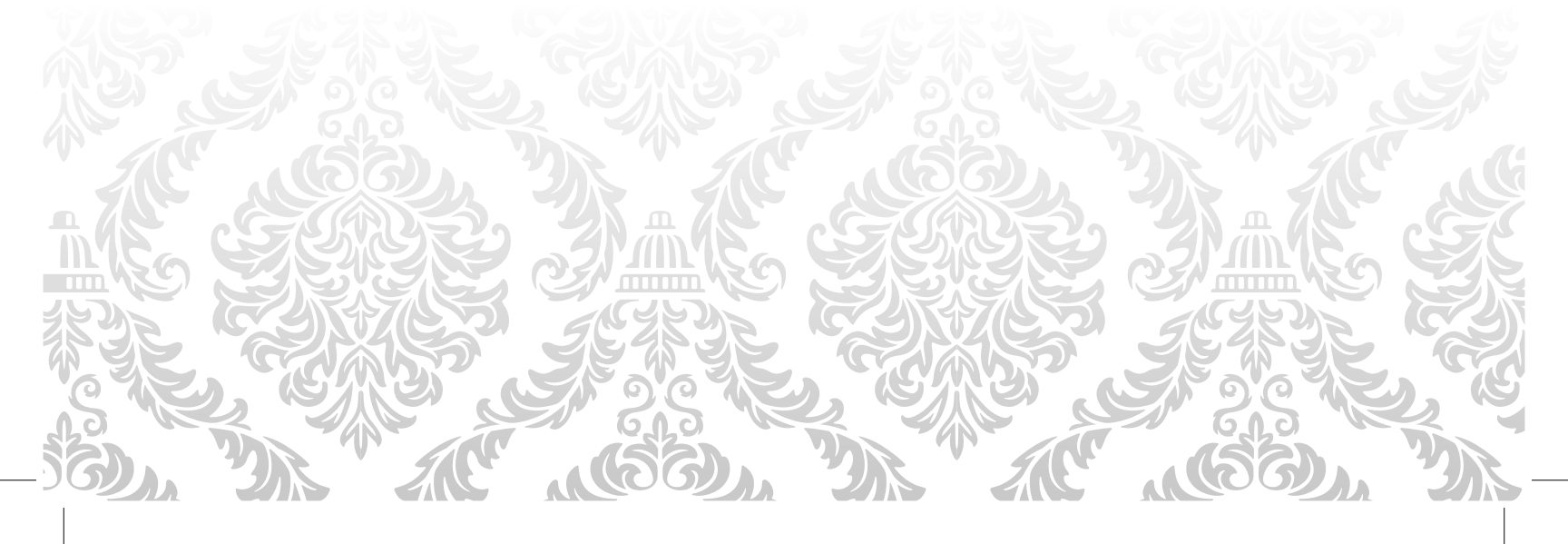
๔๙

๖๕

๘๔

บทนำ

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์
ภาพจาก : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

พระประวัติ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ เป็นพระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท และหม่อมแย้ม มีพระนามเดิมว่า หม่อมเจ้าสาย ประสูติเมื่อวันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร์ศก ๖๔ พุทธศักราช ๒๓๘๘ (ตรงกับวันพุธ ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๔ ปีมะเส็ง สัปตศก จุลศักราช ๑๒๐๓) ณ พระราชวังเดิม กรุงเทพฯ ทรงผนวชเป็นสามเณร เพื่อทรงศึกษาเล่าเรียนหนังสือไทยและหนังสือขอมในสำนักพระธรรมเจดีย์ ณ วัดกัลยาณมิตร เมื่อทรงลาผนวชแล้วทรงศึกษาวิชาการแพทย์ตามสายตระกูลทางพระบิดา เมื่อพระชนมพรรษาครบอุปสมบทได้ทรงผนวชเป็นพระภิกษุประทับอยู่ ณ วัดกัลยาณมิตร เหมือนครั้งที่ทรงผนวชเป็นสามเณร ได้ทรงศึกษาธัมมวินัยตามพระพุทธานุญาตโดยสมควร เมื่อหม่อมเจ้าสาย สนิทวงศ์ ทรงลาผนวชแล้ว ทรงเชกสมรสกับ “เชียน” บุตรีของนายราชภักดี (แย้ม) กรมพระตำราวจ มีโอรสและธิดา รวมทั้งสิ้น ๒๒ พระองค์ ทรงมีบทบาทในเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นในเมืองพระตะบอง ทรงจัดราชการบ้านเมืองในเมืองนั้นจนเป็นที่เรียบร้อยตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้านการทหารพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ ทรงว่าการกรมแสง (มีหน้าที่ดูแลเครื่องอาวุธยุทธภัณฑ์ของทางราชการ) ทรงรวบรวมเครื่องอาวุธยุทธภัณฑ์เก็บรักษาไว้ให้เป็นหมวดหมู่เพื่อพร้อมจ่ายราชการได้โดยสะดวกและทันทั่วทั้งที่ และพระองค์ยังเป็นอัครราชทูตพิเศษเชิญพระราชสาสน์และเครื่องราชอิสริยาภรณ์ออกไปถวายพระเจ้าแผ่นดินต่างๆ ในยุโรป เพื่อเป็นการเจริญพระราชไมตรี พระองค์สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันศุกร์ที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๕ (ตรงกับขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๑๐ ปีชวด จัตวาศก จุลศักราช ๑๒๗๕)

พระกรณียกิจของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ด้านการแพทย์แผนไทย ครั้งเมื่อเจริญพระพรรษาที่ทรงพอจะเล่าเรียนได้แล้ว พระบิดาทรงให้เรียนวิชาแพทย์ตามสายตระกูลทางพระบิดา ซึ่งเป็นแพทย์ผู้เชี่ยวชาญด้านสมุนไพรและการแพทย์แผนไทย โดยที่พระบิดาทรงรับราชการอยู่ในขณะนั้นด้วย ทรงสามารถเล่าเรียนได้โดยชำนาญานาญดี เมื่อพระบิดาของพระองค์สิ้นพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เข้ารับราชการในหน้าที่แพทย์ในกรมทหารมหาดเล็ก ซึ่งตั้งขึ้นใหม่ในสมัยนั้น อีกทั้งพระองค์ทรงเป็นแพทย์ในพระองค์ และเป็นอธิบดีกรม

หมอลหลวงได้ทรงปรับปรุงการแพทย์ในกรมหมอลหลวงให้ทันสมัยขึ้นตามลำดับ คือ ได้จ้างแพทย์จากยุโรปเข้ามาเป็นผู้ช่วยราชการในกรมหมอลหลวง เพื่อพัฒนาการแพทย์ในกรมหมอลหลวงให้เจริญขึ้น

ปีระกา เบญจศก พุทธศักราช ๒๔๑๖ และปีมะเส็ง ตรีกศก พุทธศักราช ๒๔๒๔ เป็นช่วงเวลาที่เกิดการระบาดของไข้ทรพิษครั้งใหญ่และอหิวาตกโรค ผู้คนเสียชีวิตเป็นจำนวนมาก พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ทรงฝึกหัดแพทย์ให้ปลูกฝีและฉีดยาเพื่อป้องกันโรคระบาดเหล่านั้นแก่ประชาชนทั่วไป พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งโรงจำหน่ายยาหลวงขึ้นในท้องที่ต่าง ๆ และจัดให้มีเรือยาหลวงแล่นไปตามแม่น้ำ ลำคลองต่าง ๆ เพื่อแจกจ่ายทั้งยาไทยและยาฝรั่งให้แก่ราษฎรทั่วไปอีกด้วย

ปีพุทธศักราช ๒๔๒๔ เมื่อมีการระบาดของอหิวาตกโรค พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งโรงพยาบาล ทรงตระหนักว่าโรงพยาบาลนั้นเป็นประโยชน์ ช่วยบำบัดทุกข์ บำรุงสุขให้แก่พลสกนิกร

พุทธศักราช ๒๔๒๙ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งคณะกรรมการ หรือคอมมิตตีเพื่อจัดสร้างโรงพยาบาลขึ้นดังนี้

๑. นายแพทย์ปีเตอร์ กาแวน
๒. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนมรุพงศ์สิริพัฒน์
๓. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนศิริราชสังกาศ
๔. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์
๕. พระยาโชฎีกกราชเศรษฐี (เถียน โชติกเสถียร)
๖. **พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์**
๗. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
๘. หลวงสิทธิินายเวร

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ ได้เขียนตำรายาไว้เล่มหนึ่งเรียกว่า “ตำรายาพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์” ได้คัดลอกมาเขียนลงสมุดไว้เป็นตำรับ มีตำรับยาแผนไทย ๒๔ ตำรับ มียาฝรั่ง และตัวยาสมุนไพรที่ปรากฏในตำราเล่มนี้มีจำนวนทั้งสิ้น ๒๔๙ ชนิด รวมทั้งพระองค์ยังทรงคิดวิธีการแช่ยาด้วยแอลกอฮอล์ด้วย ปัจจุบันมีตำรับแผนไทยคงเหลือ ๒๐ ตำรับ เช่น ยาวาตาประสิทธิ ยาจัตุรงค์ ยาวิสัมพยาน้อย ยาวิสัมพยากลาง ยาวิสัมพยาใหญ่ ยาเทพจิตราภรณ์ ยาพรหมภักตร์ เป็นต้น พระกรณียกิจสำคัญอีกประการหนึ่งทางด้านการแพทย์คือ ทรงเป็นหมอไทยเพียงคนเดียวที่ร่วมในการถวายการรักษาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะทรงพระประชวรก่อนที่จะเสด็จสวรรคต

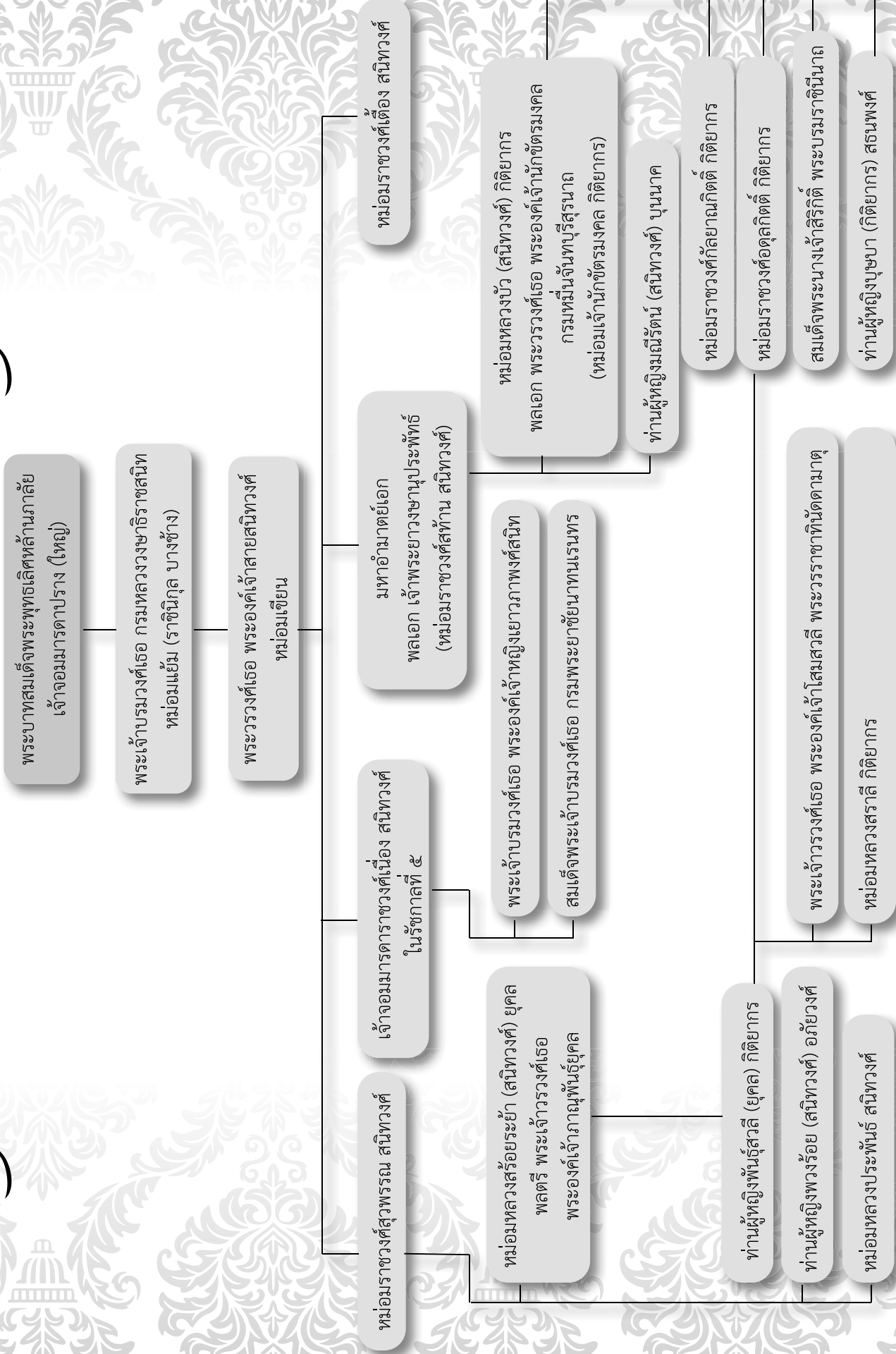
ราชสกุลแพทย์ในพระองค์

จากประวัติศาสตร์นับตั้งแต่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นจนถึงปัจจุบัน ราชสกุล
สนิทวงศ์ ได้สืบทอดภารกิจในการเป็นแพทย์ประจำพระองค์มาถึง ๕ รุ่น ประกอบด้วย

๑. รุ่นที่ ๑ คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท
๒. รุ่นที่ ๒ คือ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ (หมอสาย)
๓. รุ่นที่ ๓ คือ หม่อมราชวงศ์สุพรรณ สนิทวงศ์
๔. รุ่นที่ ๔ คือ ศาสตราจารย์นายแพทย์หม่อมหลวงเกษตร สนิทวงศ์
พลโท นายแพทย์ หม่อมหลวงจินดา สนิทวงศ์
๕. รุ่นที่ ๕ คือ ศาสตราจารย์ นายแพทย์ด้นัย สนิทวงศ์ ณ อยุธยา
ศาสตราจารย์ กิตติคุณ นายแพทย์วงศ์กุลพัทธ์ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา
ศาสตราจารย์ นายแพทย์ หม่อมราชวงศ์ กัลยาณกิติ์ กิตติยากร

สายราชสกุลสืบพระราชวังมาแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

• ชุดตำราภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย ฉบับอนุรักษ์

ตำรายา
พระองค์เจ้าสายสันทวงศ์

ตำรายาพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์

๑ ขาที่ ๕ ซอวาทาประสิทธิ์ ชื่อโทสันฆาฏ
กชช ให้เอาสัณฐานขา ๑ ก็ปลีขา ๑ จึงแห้ง
ขา ๑ โกงสุขา ๑ ซอเมเทศขา ๑ หนุ้า
กัณนขา ๑ กัณชาขา ๑ หัวขุทพิศขา ๑
หัวของกิ่งขา ๑ ขาคำ ๓ ขา มหาหิงค์ ๓ ขา
แก่นแสมทะเล ๓ ขา โกงน้ำเท้า ๓ ขา โกง
พุงปลา ๓ ขา ผักแว้งแดง ๓ ขา หวาน
น้ำ ๓ ขา เก็บเอาสิ่งละเสมอภาค พริกไทย
หนักเท่ายา ๑๖ สิ่ง โหมนี้ให้เอาพริกไทยหนัก
เท่ายา ๑๖ สิ่ง

๑

ยาท ๕ ชื่อวาตาประสิทธิ คือขาเข้าฝักแฉ่ว
 แดง แดงขี้ น้ำกระสาย ลูกจันทร์คัมภีร์
 น้ำปูนใสต้ไก่ กระเทียมคัมภีร์ แก้วกล่อน แก้ว
 อัมพาท น้ำสารส้มหนักสองไฟเป็นน้ำกระสาย
 แก้วทองที่ไม่ปวกมวน สีทองขาว และแก้ว
 ทองที่เป็นวิเศษคอง แก้วทองชน ถ้าแช่ขอลกข
 กินไม่เคิน ถ้าจะให้เคินขคยาผงกินกับน้ำร้อน ๗
 ถ้าเป็นขี้คอกเป็นมูกเลือก ให้เขาน้ำปูนใสคัม
 กับน้ำลูกจันทร์เทศเป็นกระสาย ถ้าขี้คอกมวน
 มากกินเข้ามิได้ ให้เขาน้ำมะนาวกับเกลือเป็น
 กระสายกินเข้าได้ ๗ แก้วขี้คอกและกล่อนแห้ง
 ให้เรี่ยเสียดเป็นพรวก และให้ขี้คอกเลือกยังเกิด
 ตมเป็นก้อนในนาภี เรี่ยปวกทั่วสารพวงค์ และ
 ให้เรี่ยสเควมือคายเท้าตาย ให้เมื่อยชบขี้คอกไฟ
 ขี้คอกหน้า และให้ขี้คอกทั้งหลังคอง และคองเกลียว
 ข้างทั้งสอง และคองทวารเบา ๗ ออกมาเป็นเลือก

และให้เก็บศีรษะวิ่งเวียนน้ำตาไหล ชักปากเขียว
เสียงแหบ ให้ถามถึงทุกข์ของเสียดชีวิตข้าง และ
ให้ท้องขึ้นกินอาหารไม่มีรส ฯ

๑ ยาที่ ๖ ให้เอา รากคนทีเขมา ๑ กอก
สารภี ๑ รากเทศมุตเพลิง ๑ รากมะแว้งคัน ๑
รากคนทีสี ๑ รากริงไธสง ๑ รากเข็ม
แกง ๑ รากเข็มขาว ๑ รากฉันทันเขียว ๑
รากพุงแก ๑ เปลือกราชพฤกษ์ ๑ รากขมิ้น ๑
เปลือกสมุลแว้ง ๑ เปลือกทองหลางใบมน ๑
เปลือกมะขาม ๑ เปลือกข่า ๑ ขมิ้นอัชฌ ๑
ไฟด ๑ ข่า ๑ กะเทียมมธุ ๑ กรุงเขมา ๑
โลกแกง ๑ โลกขาว ๑ รากหางไก่ ๑ รากชะบา
แกง ๑ รากชะบาขาว ๑ รากชะบาหงส์ ๑ ขมิ้น
เครือ ๑ รากมะกรำทาช้าง ๑ เข้ากันเป็นยา
๒๘ ถึง

ยาท^๕ที่ ๖ น^๕ ถ้าจะแก้ฟกช้ำยวมต่าง ๆ ให้
 เอาน้ำกระสาย สารส้มหนักไฟละลายน้ำประสม
 ยาหิน แก้^๕ต่าง ๆ ทั้งกินทั้งทา กินน้ำกระสาย
 สารส้ม ทาน้ำกระสายฝาง ครั่ง ถ้าจะแก้พิษ
 สัตว์ต่าง ๆ น้ำกระสายสุราให้กิน แล้วให้เอา
 ยาท^๕ที่ ๑๕ ชุบสำลีปะแผล ถ้าจะแก้พิษในท้อง
 และมะเร็งอุจจาร^๕ น้ำกระสายสารส้ม ฯ ถ้า
 เป็น^๕ฝีที่หลังทั้งเงาหนองแล้ว ให้เอาเกลือเงินวง
 ถ้อม^๕ที่ริมฝี^๕ระแล้ว ให้เอายาท^๕ที่ ๖ น^๕ผสมกับน้ำปูน
 ใสกับฝาง ทาซ้ำลงอีกต่อไปหายแล ฯ ถ้า
 นมสตรีเป็น^๕ฝีชกตกและแตกเข้า ให้เอายาท^๕ที่ ๖ น^๕
 ผสมกับน้ำปูนน้ำฝาง แล้วให้เอายาท^๕ที่ ๖ น^๕ ที่
 เชื้อออกกอดชอไว้ เอาน้ำสารส้มเป็นกระสายกินหาย
 แล ฯ ถ้าเป็น^๕ฝีประการใด ๆ ให้เอายาน^๕ที่ ๕ น^๕ เชื้อออก
 กอดชอกินกับน้ำสารส้มด้วย จึงระหายเร็ว ฯ

๕

๑ ยาทิ ๗ ให้เอา โกฎันพร้าว ๑ โกฎ
พุงปลา ๑ โกฎตาลำภา ๑ ผลชิ้น ๑ เปลือก
สมุลแว้ง ๑ กระเทียมสุก ๑ คอกผักกราก ๑
คอกกระเพรา ๑ หัวขิงคาก ๑ สารส้มสุก ๑
รากนมวัว ๑ เข้ากันเป็นยา ๑๑ ถึง
ยาทิ ๗ แก้วมสอิก แก้วเสมหะทชน แก้ว
ทก แก้วหอย ๗

๑ ยาทิ ๘ ให้เอา โกฎเชียง ๑ เทียนขาว ๑
ผิวผลมะตูมแก่ ๑ ลูกผักชี ๑ ลูกผักชีของ ๑
กานพลู ๑ กีบี่ ๑ รากมะแว้งคัน ๑ รากโรงไธ
แกง ๑ รากขมิ้นอ่อนเล็ก ๑ รากแกงหนุ ๑ ซึ่ง
แห้ง ๑ หัวแห้วหมู ๑ หัวเปราะขาว ๑ กระเทียม
สุก ๑ หัวหอม ๑ เถาขมิ้น ๑ เถาขมิ้น ๑
มหาหิงค์ ๑ กันชา ๑ คันส้มเข้า ๑ กรวด ๑
เข้ากันเป็นยา ๒๒ ถึง

ยาท ๘ แก้วเห็นชอบเพราะเสมหะ ฯ แก้ว
 เสมหะในคอให้แน่นหน้าอก กินเข้าไปได้เสมหะ
 ออกมา ฯ แก้วหัดหอยด้วยเสมหะ ถ้าโรคซึ่ง
 เป็นที่กล่าวมาทั้งนี้ กินยาท ๘ นี้เข้าไปแล้วได้
 ร้อนเหงื่อออก กินอาหารได้แล ฯ

ยาท ๙ ชื่อจักรวงศ์ ให้เอา โกฏหัวบัว ๒ สติง
 เพอง โกฏเซียง ๒ สติงเพอง โกฏตาลำภา ๒ สติง
 เพอง โกฏก้านพร้าว ๒ สติงเพอง โกฏสอ ๒ สติง
 เพอง เทียนเข้าเปลือก ๒ สติงเพอง เทียนดำ ๒
 สติงเพอง เทียนขาว ๒ สติงเพอง เทียนเขียว
 ภาณี ๒ สติงเพอง เทียนทากัดแทน ๒ สติงเพอง
 ลูกมันเทศ ๑ กอกมันเทศ ๑ กระวานสติง ๑
 หวานกลีบแรกสติง ๑ หวานร้อนทองสติง ๑ ลูกมัน
 สติง ๑ มันเทศสติง ๑ อบเชยเทศสติง ๑
 กฤษณาสติง ๑ น้ำประสานทองสติง ๑ เนระภูตีเทศ

สิ่ง ๑ เนระภสั^๑ไทยสสิ่ง ๑ รากชะพลูสสิ่ง ๑
 เถาปรเพ็ดสสิ่ง ๑ กระพริ^๑โทมสสิ่ง ๑ หัวกระเข้^๑ฝ่มก
 สสิ่ง ๑ รากกระทงหมาขี้^๑สสิ่ง ๑ ลูกผักชี^๑สสิ่ง ๑
 พริกไทย ๒ ขาท ไม้เทพทาโร ๒ ขาท กานพลู ๒
 ขาท ๒ สสิ่ง เข้^๑กันเป็นยา ๓๑ สสิ่ง

ยาที่ ๙ ชื่อจักรวงศ์ แกะใช้ให้รากกินเข้^๑มีได้
 ให้เขา^๑รากถั่วพุท^๑าเอน้ำเคี้ยวให้งวดเป็นน้ำกระสาย
 ให้กิน^๑รื้อ^๑สอาหาร ถ้านอนไม่หลับให้เอน้ำ^๑ส้ม
 ต้า^๑แทรกฝน^๑ทละ^๑ลาย^๑ออก^๑ชอ^๑เป็น^๑กระ^๑สาย ผู้
 ใหญ่ ๒๕ หยก เก็กใหญ่ ๑๒ หยก ๗ ถ้าจะให้
 ลงเขา^๑ลูก^๑ส^๑ลอก^๑ควให้^๑เกรีย^๑ม^๑อย่า^๑ให้^๑ไหม้ หนัก
 เพง ๑ บก^๑ก^๑บ^๑ยา^๑ท^๑๙ น^๑พ^๑อ^๑ส^๑ม^๑คว^๑ร ละ^๑ลาย^๑นา^๑ฝ^๑ง
 เป็น^๑ลูก^๑กล^๑อน^๑เท่า^๑ผล^๑พุ^๑ท^๑รา^๑ก^๑ิน ถ้า^๑อา^๑ค^๑ท^๑น^๑ก^๑ว^๑ช^๑น
 อ^๑ก^๑ท^๑น^๑อ^๑ย^๑ท^๑น^๑ง ไป^๑ค^๑ร^๑ง^๑ค^๑น^๑ง ๒ ค^๑ร^๑ง^๑ท^๑ง^๑น^๑ก^๑อ^๑ก^๑แ^๑ก^๑
 เสม^๑ท^๑ะ^๑แล^๑น^๑า^๑เ^๑ค^๑ด^๑อง แก^๑ย^๑ว^๑ม^๑ม^๑อ^๑บ^๑ว^๑ม^๑ท^๑้า บ^๑ว^๑ม^๑ท^๑ง
 ท^๑ว ๗ ถ้า^๑จะ^๑ให้^๑ท^๑ู^๑เ^๑า^๑อา^๑ค^๑ุ^๑ให้^๑เ^๑า^๑ส^๑ห^๑ั^๑ค^๑ุ^๑ณ^๑เท^๑ศ

๘

สลึง ๑ เขาบาท ๙ นสลึง ๑ ละลายน้ำมะกรูด
 ถ้าธาตุหนักกินสลึง ๕ ถ้าธาตุเบา กินสลึง ๑
 ถ้าลงมากไประให้หยุด ให้เขาบาท ๙ ละลายน้ำ
 จันทน์ ๑ น้ำใบกระเม็ง ๑ น้ำเปลือกมะม่วงพรวน ๑
 ผั้นรำหค กินหยุดแล้ว ถ้าระทำยานัตถ์ ให้เขา
 บาท ๙ นสลึง ๕ ชมกเซียง ๒ ถล่ำ พิมพเสม ๒
 ถล่ำ มหาหิงคุ์ ถล่ำ ๑ บดให้ละเอียด นัตถ์ แก้ว
 สันนิบาตก็ไค้ แก้วปวกศิรัษะก็ไค้ แก้วตาแดงเป็น
 เลือกก็ไค้ แก้วถมต่างๆ ก็ไค้ ๗ ถ้าให้ร้อน
 ให้เขาบาท ๙ นสลึง ๕ กินประสัขาวเพอง ๒ ไท
 บดให้ละเอียด ละลายน้ำดอกไม้ก็ไค้ น้ำส้มส้าก็ไค้
 น้ำส้มพอมก็ไค้ ทั้งกินทั้งชโลม ๗

๑ บาท ๑๐ ช่อวิสัมพยาน้อย ให้เขา โกฎสอ ๑
 โกฎกันพร้าว ๑ โกฎเซียง ๑ โกฎุลาล้าภา ๑
 โกฎหัวบัว ๑ เทียนกำ ๑ เทียนขาว ๑ เทียน

เขาวาน^๑ ๑ เทียนเข้าเป็ด^๑อก ๑ เทียนทาคัก^๑แทน ๑
ดูกัน^๑นี้ ๑ กอกัน^๑นี้ ๑ กระวาน ๑ กาน^๑พดู ๑
น้ำประสานทอง ๑ เภม^๑มุดเพลิง ๑ ชดู^๑๑
ชย^๑เชยเทศ ๑ ช^๑เอมเทศ ๑ ส^๑มอเทศ ๑ เข้ากัน
เป่นยา ๒๐ สิ่ง

ยา^๑ที่ ๑๐ ชื่อ^๑วิสัมพ^๑ขาน^๑ชัย แก้ว^๑สาร^๑พัก^๑ถม^๑ที่^๑ปวก
มวน^๑มี^๑พิศ แก้ว^๑ถม^๑อัน^๑ก^๑ตุ้ม^๑กวง^๑จิก^๑ค^๑ส^๑วิง^๑สว^๑าย^๑กลับ
ให้^๑ชื่น^๑ใจ ให้^๑เอน^๑น้ำ^๑กระ^๑สา^๑ย^๑น้ำ^๑กอก^๑ไม้^๑ก^๑ไ^๑ น้า
ช^๑ิ^๑ก^๑ไ^๑ แก้ว^๑ร^๑ก^๑ช^๑ะ^๑ม^๑ก^๑เช^๑ียง^๑พ^๑ิม^๑เส^๑น^๑อ^๑ำ^๑พ^๑ัน^๑ห^๑ญ^๑า^๑ฝ^๑วัน^๑๒

๑ ยา^๑ที่ ๑๑ ชื่อ^๑วิสัมพ^๑ยา^๑ก^๑ตาง ให้^๑เอน^๑ดู^๑ก^๑ฝัก^๑ชี^๑๑
ดูกัน^๑นี้ ๑ กอกัน^๑นี้ ๑ กระวาน ๑ กาน^๑
พดู ๑ การ^๑บู^๑ร ๑ โกฎ^๑สอ ๑ โกฎ^๑ห^๑ัว^๑ขั^๑ว ๑
โกฎ^๑เช^๑ียง ๑ โกฎ^๑น้ำ^๑เท^๑้า ๑ โกฎ^๑พ^๑ง^๑ป^๑ตา ๑ โกฎ^๑

ก้านพร้าว ๑ เทียนคำ ๑ เทียนแดง ๑ เทียน
 ทากักแทน ๑ เทียนขาว ๑ เทียนยาวสาม ๑
 น้ำประดานทอง ๑ สมุลแว้ง ๑ สมอไทย ๑
 สมอเทศ ๑ หวานน้ำ ๑ ลูกเอน ๑ รันทนเทศ ๑
 ใบกระวาน ๑ ชิงแห้ง ๑ ชะมดไทย ๑ พิมเสน ๑
 ที่ปลีหนักถึงยา ๒๘ ดังนั้น

ยาที่ ๑๑ ชีววิสมัพยากลาง แก้กษุมทุกสมเสียด
 แก้กษุม ให้เอาน้ำกระสายชึ่งก็ได้ ส้มตำ
 ก็ได้ ๒

๑ ยาที่ ๑๒ ชีววิสมัพยาใหญ่ ให้เอา ชิงแห้ง ๑
 สมอเทศ ๑ ลูกรันทน ๑ คอกรันทน ๑ กระวาน ๑
 กานพลู ๑ ลูกเอน ๑ ใบพิมเสน ๑ ลูกผักชี ๑
 น้ำประดานทอง ๑ โกฎทั้ง ๕ เทียนทั้ง ๕ การบูร ๑
 เปลือกสมุลแว้ง ๑ รากไครเครือ ๑ อบเชย ๑
 รันทนขาว ๑ ที่ปลีหนักเท่ายา ๒๕ ดังนั้น

ยาท ๑๒ ชื่อวิสัมพยาใหญ่ แก้กึ่งทองแน่น,
 รุก, เสียบ, กัดไ้ ให้เขาน้ำส้มซ่า น้ำขิงสด
 น้ำคอกไม้เป็นกระสายก็ไ้ แก้วพยาท แก้ว
 วิคสิทวง แก้วไข แก้วสีก น้ำขิงคัมเป็น
 กระสาย แก้วอนไม่หทัย น้ำกินชาคัมเป็นกระสาย
 แก้วทาว แก้วเวธ แก้วสนนิยาทสียจำพวก น้ำร้อน
 เป็นกระสายแทรกพิมเสน ฯ

๑ ยาท ๑๓ ชื่อเทพจิตรารมณ ให้เขา ตูก
 สมอไทย ๒ สลึง สมอพิเภก ๒ สลึง มะขาม
 ข้อม ๒ สลึง ส้มเทพรัตน์ ๑ ส้มตำสลึง ๑
 ส้มมะขาม ๑ ส้มแก้วสลึง ๑ ส้มโศทอม
 สลึง ๑ มะกรูดสลึง ๑ มะนาวสลึง ๑ มะม่วง
 สลึง ๑ ขอนคอกยาท ๑ กฤษณาบาท ๑
 กระลำพักบาท ๑ ชลูด ๓ สลึง ขอบเขยเทศบาท ๑
 ชะเอมเทศ ๖ สลึง คอกพิกุลบาท ๑ คอกบุญนาค

ขาท ๑ กอกรันทนัขาท ๑ กอกรวิกไทยขาท ๑
 กอกรสารภีขาท ๑ เทียนตำเพ็ช ๑ เทียนแ่ง
 เพ็ช ๑ เทียนขาวเพ็ช ๑ เทียนเข้าเปลือก
 เพ็ช ๑ เทียนตากักแทนเพ็ช ๑ โกฎสอขาท ๑
 โกฎพุงปลา ๒ สลึง เปราะหอม ๒ สลึง ลักขณ
 ขาท ๑ รันทนัเทศขาท ๑ ชะมดเขียงขาท ๑
 การบูรขาท ๑ พิมเสน ๖ สลึง กระแจะขาท ๑
 ลูกสะแกอ่อนขาท ๑ กอกรมณีสกหนักเท่ายา ๓๗
 สลึง

ยาที่ ๑๓ ชื่อเทพวิถรรวมณ แก้กวงจิตต์ให้
 ระล่ำระสาย สว่างสวยวิ้งเวียน ให้เขาน้ำคอก
 ไม้เทศก็ได้ น้ำร้อนก็ได้ แทรกน้ำตาลกรวดเป็น
 กระสาย ๗

๑ ขาท ๑๔ ชื่อหอมทิพโอสถ ให้เขา เทียน
 ทากักแทน ๑ เทียนเขาวงกต ๑ เทียนขาว ๑

โกฏเชียง ๑ โกฎหัวขัว ๑ โกฎลาดำภา ๑
 กำยาน ๑ ขอนกก ๑ กระลำพัก ๑ ชลูด ๑
 รันทนเทศ ๑ รันทนชะมด ๑ ขยเซยเทศ ๑
 หญาฝร้น ๑ อำพัน ๑ ชะมดเชียง ๑ เกสร
 สารภี ๑ ลูกรันทน ๑ กอกรันทน ๑ เปลือก
 สมุลแว้ง ๑ ลูกผักชี ๑ ลูกกระวาน ๑ กานพลู ๑
 เปราะหอม ๑ ลูกแว้ว ๑ ไม้เทพทาวโร ๑ พิมเสน ๑
 เข้ากันเป็นยา ๒๗ สิ่ง

ยาที่ ๑๔ ชื่อหอมทิพโอสถ แก้กุมส่วงสวาย
 ให้ง่วงเวียน แก้กุมหน้ามึนคทามัวให้ตัวสันหัวใจ
 เก้นตึกๆ แก้วร้อนในอกในคอ แก้กุมรากที่
 หัวอ่อนเทพารพัก แก้ไข้ให้กล้งให้เพ้อ ให้
 เหา่น้ำคอกไม้มลิศก น้ำคอกไม้เทศ แทรกพิมเสน
 เป็นกระสาย ฯ

๑ บาท ๑๕ ช่อวิสัมพชาพานทอง ให้เขา กิ
 ปลี ๑๐ ทำดัง ๒ บาท กระตือบาท ๑ หวานน้ำ
 บาท ๑ ผิวมะกรูดบาท ๑ ผิวส้มตำบาท ๑
 โพลบาท ๑ ขมิ้นซอยบาท ๑ แสมสารบาท ๑
 แสมทเดบาท ๑ ใบหวานหางช้างบาท ๑ ขิงบาท ๑
 ข่าบาท ๑ พริกไทย๘ บาท กระเทียม๕ บาท
 ขรเพ็ก๕ บาท ใบคนที๕ บาท รากชะพลู
 ๕ บาท กระวาน๒ สลึง กานพลู๒ สลึง การบูร
 ๒ สลึง ลูกจันทร์๑ สลึง ๑ ดอกจันทร์๑ สลึง ๑
 เข้ากันเป็นยา ๒๒ สลึง น้ำเปลือกมะรุมนเป็นกระสาย
 บดเป็นก้อน

บาท ๑๕ ช่อวิสัมพชาพานทอง แก้งราก
 ให้เขาน้ำฝนก็ได้ น้ำลูกผักชีก็ได้เป็นกระสาย ฯ
 แก้งทอง ให้เขาน้ำจันทร์ฝนแตรกน้ำการบูร๓
 หยกเป็นกระสาย ฯ แก้งแน่น แก้งปวดท้อง แก้งท้อง
 ชื่น ให้เขาน้ำขิงต้มเป็นกระสาย ฯ แก้งไอเพื่อ

๑ ขาที่ ๑๖ ให้เขา สมนไทยสลึง ๑ สมนพิ
 เภกสลึง ๑ มะขามข้อมสลึง ๑ โกฎุดาลำภา
 สลึง ๑ เปราะหอมสลึง ๑ รันทนเทศ ๒ สลึง
 ขอนคอก ๒ สลึง แก่นขี้เหล็ก ๒ สลึง กระดำพัก
 สลึง ๑ สักขีสลึง ๑ ชลูด ๒ สลึง ชะเขมเทศสลึง ๑
 ขยเขยเทศสลึง ๑ ตุมภาเกรือสลึง ๑ รันทน
 ชะมกสลึง ๑ ถักรันสลึง ๑ ยากวินิน^๕เฟื่อง ๑ เข้า
 กันเป็นยา ๑๗ สลึง

ขาที่ ๑๖ แก้วไขกำเภาให้ ทวีรอน แก้วไข
 เพื่อให้ หลงลืม แก้วไขทำพิศให้ เชื่อมมัวรับหัว
 ใจ แก้วไขให้ส่วงสวายร้อนทุนทราย แก้วไข
 ให้เมื่อยเจ็บทั่วสารพางค์ แก้วไขให้ปากชมปาก
 หวาน ให้เขาน้ำคอกมลิสดกัไก้ น้ำคอกไม้
 เทศกัไก้ แทรกพิมพ์เสนเป็นกระสาย ๓

ขาที่ ๑๖ น้เมือแซ่ขอลกขอลแล้ว ึงใส่ยา
 กวินิน ขาที่ ๑๖ แปกเอานซ์ ยากวินิน ๓ หุน

ละลายด้วยน้ำกรรก้ามระถัน ๒ หยต น้ำฝนครึ่ง
 เอาน้ำ เช้าให้เข้ากันดีแล้ว จึงใส่ผสมกับยา
 ที่ ๑๖ เกือบไว้ใช้ ฯ

๑ ยาที่ ๑๗ ชื่อพรหมพัทธร ให้เอา ของทั้ง ๑
 เภทมูลเพลิง ๑ ลูกสมอเทศ ๑ ลูกสมอไทย ๑
 ลูกสมอพิเภก ๑ เทียนดำ ๑ เทียนขาว ๑ เทียน
 แดง ๑ เทียนเข้าเปลือก ๑ เทียนตาตักแตน ๑
 สักาน ๑ ลูกผักชี ๑ ชิงแห้ง ๑ กิปต์ ๑ สมุถ
 แวัง ๑ ขรเพ็ก ๑ ลูกเอนเทศ ๑ เกลือสินเธาว์ ๑
 เข้ากันเป็นยา ๑๘ สิ่ง เอาพริกไทยเท่ายา น้ำ
 เปลือกมะรวมเป็นกระสายยดกเป็นก้อน

ยาที่ ๑๘ ชื่อพรหมพัทธร ให้กินครั้งละ
 ๓๐-๔๐ หยตก็ได้ หรือกินยาผงยาก้อน หนัก
 สดิ่ง ๑ ก็ได้ ฯ ถ้าจะกินให้เป็นธาตุหนัก ๒ สดิ่ง
 ธาตุเบาสดิ่ง ๑ ละลายน้ำกระสาย สัมผัสก็ได้

มะขามเขียวกี้ได้ น้ำขี้กี้ได้ ๑ ถ้าจะแก้ทุกเสียด
 ขอกในทรวงอก น้ำกระสายส้มตำกี้ได้ ๑ จิง
 กี้ได้ ขำกี้ได้ ๑ ถ้าจะแก้ลมเป็นก้อนในท้องให้
 ท้องซึ่งไม่รู้สมประดิกี้ได้ ๑ ถ้าจะแก้โลหิตเน่า
 โลหิตหนอง โลหิตซึกเขาในทวารเขากี้ได้ ทวาร
 หนักกี้ได้ ๑ ให้เขาน้ำร้อนเป็นกระสายกี้ได้ น้ำ
 เย็นเป็นกระสายกี้ได้ กินวันละ ๓ เวลา ๑ ถ้า
 ะผายพิษผู้ร้ายกี้ได้ ๑ ถ้าจะแก้ลง แก้วราก
 เป็นโลหิตกี้ได้ น้ำร้อนเป็นกระสาย กินวัน
 ละ ๓ เวลา ๑ ถ้าจะแก้ลมบ้รุษเป็นพิษให้
 ปวดดวงท้องน้อย เหมือนแก้บ่กล่อนลงผก ไล่
 เลื่อนลงผก และมีอาการให้แน่นคล้ายกับทุกแตก
 หายใจไม่ใคร่จะออก ให้ทิ้งไปตามเกล็ดขว้าง
 ระนวดลงที่ตรงไหนก็ไม่ถูกไม่สลาย ไม่เหมือน
 อาการคนท่อกแตก และเป็นก้อนเป็นไส้เลื่อน
 มิได้ ถ้าผู้ใดมีอาการโรคเป็นดังนี้ ให้เขา

นิกนิกขณารอนครหงทองสองกรงกระหาย ยา
 ก้อนหนักสี่ถึง ๑ กิโลกรัม ยามงหนักสี่ถึง ๑ กิโลกรัม
 และเอายาละลายออกจอกชอแล้ว ๕๐ ทบกกักไว้ ฯ

๑ ยาที่ ๑๘ ชื่อบำรุงศรีโลก ให้เอา โกฏหัว
 บัว ๒ สติง เทียนกำ ๒ สติง เทียนแกลง ๒ สติง
 เทียนขาว ๒ สติง เทียนเข้าเปลือก ๒ สติง เทียน
 คากักแทน ๒ สติง ลูกจันทร์เทศยาท ๑ รากชะพลู
 ยาท ๑ สัก้าน ๒ ยาท ขิง ๒ ยาท ลูกผักชี ๒ ยาท
 รากส้มกุ่ม ๒ ยาท แก่นสน ๒ ยาท ลูกมะแว้งคัน
 ๒ ยาท ลูกมะแว้งเครือ ๒ ยาท โกฏน้ำเท่า
 ๒ ยาท จันทร์แกลง ๒ ยาท จันทร์ขาว ๒ ยาท มหา
 หิงคุ ๒ ยาท เคมมูลเพลิง ๒ ยาท ติปด้าดำ ๑
 กระเทียมดำ ๑ หวานน้ำดำ ๑ ผิวมะกรูด
 ดำ ๑ ขมิ้นดำ ๑ ใบคนทีดำ ๑
 ลูกมะตูมอ่อน ๒ ดำ ๑ แก่นกันเกรา ๒ ดำ ๑

หัวแก้วหุ้ม๒ คำถึง ลูกสมอไทย ๔ คำถึง เข้า
กันเป็นยา๓๐ สิ่ง

ยาที่๑๘ ชื่อ บำรุงทวีโลก บำรุงธาตุและ
แก้ธาตุ ให้ท้องขึ้นเวลากลางคืนนอนไม่หลับ
ให้เอาน้ำกระสายสาค้านต้มเป็นกระสาย ๆ ถ้าแน่น
หน้าอกให้เอาเจียน ให้เอาน้ำต้มเป็นกระสาย ๆ
ถ้าระแวกใจ ให้เอาน้ำชิงสาค้านต้มเป็นกระสาย ๆ
ถ้าระแวกท้องเป็นมูกเลือด ให้เอาน้ำเปลือก
มะตูมต้มเป็นกระสาย ๆ ถ้าระแวกกินมือเท้าให้เอา
น้ำกีปลีต้มเป็นกระสาย ๆ ถ้าระแวกสีดวงมวง
คว่ำ ให้เอาน้ำยาเข้าเย็นต้มเป็นกระสาย ๆ ถ้า
ระแวกหืด ให้เอาน้ำมะนาวกับเกลือเป็นกระสาย ๆ
ถ้าระแวกลมเสียดแทงตามชายโครง ให้เอาน้ำลูก
สมอไทยต้มเป็นกระสาย ๆ ถ้าระแวกจุกเข่า ให้
เอาน้ำแดงกวาเผาะไฟเป็นกระสาย ๆ ถ้าระแวก
กล่อนให้ถ่วงหัวเหินและเขาเหลืองเขาแดง ให้เอา

น้ำขี้เหล็กทั้ง ๕ ต้มเป็นกระสาย ฯ ถ้าจะแก้ลมรั้น
ให้ร้อนในอกให้มันทิ้งเวทไม่ออกซึกเท่ากำมือกำ
ให้เอาน้ำร้อนแทรกพิมเสนเป็นกระสาย ฯ ถ้า
จะแก้เป็นลมพรวกให้ รุกเสียดกิน อาหาร มากเข้า
ไปให้ทุรนทุรายร้อนตามขี้เฒ่าแสบ่อย ๆ ให้
เอาน้ำต้มเดวตูปุ่นเป็นกระสาย ฯ ถ้าจะแก้เบา
เป็นหนอง ให้เอายาเข้าเย็น รากหางนกยูง ราก
มะขามข้อม สิ่งตะเก๋กันต้มเป็นกระสาย ฯ ถ้า
จะแก้เลือดคั่งขึ้นให้เอาสุราแทรกคิรเข้าเป็น กระสาย
ถ้าจะแก้ตุกตายในท้องให้ออกมา ให้เอาน้ำชาด้วย
เล็ก สุราด้วยเล็กแทรกคิรเข้าเป็นกระสาย ฯ

๑ ยาท ๑๘ ซ้อบำรุงไทรภพ รากชะพลูทำถึง ๑
สีก้านทำถึง ๑ - เภทมูลเพลิงทำถึง ๑ ซึ่งทำถึง ๑
คิปถิ ๖ ยาท แก่นขี้เหล็ก ๒ ทำถึง แก่นแสมทเล
๒ ยาท กองกิ่ง ๖ สดถึง ตูบกานที่สอทำถึง ๑

๒๒.

หวานน้ำตาล ๒ สลึง กระเทียม ๑ ไพศ ๓
บาท กระชาย ๒ บาท ขมิ้นน้อย ๑ ชำ ๒
บาท หัวขุทไฟ ๑ หัวกระเทียมแดง ๒ บาท
หัวกลอย ๒ บาท กุ่มน้ำ ๒ บาท กุ่มบก ๒ บาท
กระเทียม ๑ ลูกกระตอม ๒ บาท ลูกมะแว้ง
คัน ๒ บาท ลูกมะแว้งเครือ ๒ บาท ขรเพ็ด ๒
บาท ลูกสมอไทย ๓ ตำลึง ลูกมะตูมอ่อน ๖ บาท
เปลือกมะรุม ๓ บาท เปลือกทองหลาง ๓ บาท
รากงิ้วเล็ก ๑ หัวเห็ดหูหนู ๑ ก้าน
ชา ๒ บาท ผักแว้งแดง ๒ บาท พริกไทย ๔ ตำลึง
มหาหิงค์ ๒ บาท ยาคำ ๒ บาท การบูร ๒ บาท
ลูกจันทร์เทศ ๑ แก่นกันเกรา ๑ ใบ
มะตูม ๒ ตำลึง ใบหนาด ๒ ตำลึง โกงสุล ๒
สลึง โกงสุล ๒ สลึง โกงสุล ๒ สลึง โกงสุล
รูลำภ ๒ สลึง โกงสุลหัวบัว ๒ สลึง เทียนคำ
๒ สลึง เทียนแดง ๒ สลึง เทียนขาว ๒ สลึง

เทียบเข้าเปลือก ๒ สิ่ง เทียบเกาทัณฑ์ ๒ สิ่ง
เข้ากันเป็นบา ๕๑ สิ่ง

บาที่ ๑๙ ชูขมำรุงไทรภพ แกัดลอนให้ตั้ง
ขึ้นเวลากลางคืน ให้เอนำรอนเป็นกระสาย ๆ
ถ้าจะแก้ลมอัมพาตให้มือ เท้า ก้น เท้า ให้ ปาก เขี้ยว
ตา แหก ให้เอนำสัสมสาชเป็นกระสาย ๆ ถ้าจะแก้
ลมบาทขัณฑ์ชกมือกำคันท้า ให้เอนำหวัระเทียม
ต้มเป็นกระสาย ๆ ถ้าจะแก้ลมมหาศกม ให้เอนำ
น้ำมะนาวเป็นกระสาย ๆ ถ้าจะแก้ลมขัณฑ์ท้าวให้
เหน็บชา ให้เอนำลูกสมอต้มเป็นกระสาย ๆ ถ้า
จะแก้ลมอัมพพฤกกดด้านอนไม่หลับ ให้เอนำสัศกัน
ต้มเป็นกระสาย ๆ ถ้าจะแก้หิกละและมองคว่อ
ให้เอนำไฟลต้มเป็นกระสาย ๆ ถ้าจะแก้คุดอก
ถูกเลื้อกตชน ให้เอนำฝักเบ็คแดง น้ำฝักเบ็คขาว
ต้มเป็นกระสาย ๆ ถ้าจะแก้วิคส์ทวงให้ผสม
เหลือง ละลายน้ำเบญจปูนเป็นกระสาย ๆ ถ้าจะ

แก้ทองมารเมื่อแรกเป็น ให้เขาน้ำเกลือกัมเป็น
กระสาย ฯ

๑ ยาที่ ๒๐ ให้เอา สมุกทำเผาไฟ ๑ หญ้า
ยอนไฟ ๑ ฝาระเสน ๑ ถักขึ้น ๑ จันทน์เทศ ๑
กินประสีขาว ๑ สารส้ม ๑ เข้ากันเป็นยา ๗ สิ่ง
ยาที่ ๒๐ แก้ศกรมีระดูให้ โสหิตพิการและให้เป็น
อาการต่างๆ และมีระดูเกินกำหนด ๗ วัน ๘ วัน ๙ วัน
๑๐ วัน ๑๑ วันบ้าง และ ๑๒ วันก็ ๑๓ วันก็ ๑๔
วันก็ ๑๕ วันก็ ให้เขาน้ำส้มสาชูเป็นกระสาย
กินหายแล ฯ

๑ ยาที่ ๒๑ ให้เอา เทียนเข้าเปลือก ๑ ผล
จันทน์เทศ ๑ ผิวผลมะตูมแก่ ๑ รากมะตูม ๑
ใบหอมแห้ง ๑ ขอนกกอก ๑ เปลือกลูกตะขุน ๑
พริกไทย ๑ เถาขรเพ็ก ๑ ยา ๗ สิ่งนี้ เอาสิ่งละ
เท่าๆ กัน

ยาที่ ๒๑ นี้ แก้วทั้งองกลาเป็นมิกคกมูก
 เลือก เป็นเสมหะพิการให้ปวดมวนท้องน้อย ถ้า
 ผู้ใหญ่ให้กินทีละ ๓๐ หยก ถ้าเด็กให้กินทีละ
 ๑๕ หยก ให้กินบ่อยๆ น้ำกระสายลูกจันทร์
 ท้ม น้ำปูนใส น้ำกระเทียม น้ำไฟลต้ม น้ำ
 กระสาย ๔ อย่างนี้ ให้ดูตามอาการโรคที่เป็น
 ตามแต่จะใช้ ฯ

๑ ยาที่ ๒๒ ให้เอา ใบผักกะฉอม ๓ กำลึง
 ใบทองพันชั่ง ๒ กำลึง ใบพื้มน ๓ กำลึง ใบ
 ผายแดง ๔ กำลึง หั่นยาใส่ใบ ๘ กำลึง เข้ากัน
 เป็นยา ๕ สิ่ง

ยาที่ ๒๓ นี้ แก้วใช้ ทานทรางคานชะโมยและ
 ใช้ทั้งปวง แก้วพิศผ แก้วลมรุกเดี่ยว น้ำกระ
 สาย เปลือกกล้วยไม้ไ้ เปลือกมะรุ้มเปลือกทอง
 หลางไม้ไ้ ทำคั้นเอาน้ำละลาขยากิน ๆ ถ้า

ลงเอน้ำเป็ลือกมะเกลือต้มเป็นกระสาย ฯ ถ้ามีฟ่ง
 ให้เอน้ำเป็ลือกทขิมต้มเอน้ำเกลือแทรก ฯ ถ้ากลาย
 เป็นบิกปวคฆวนตกมูกเลือก ให้เอน้ำมะนาวกับ
 น้ำเกลือเป็นกระสาย ถ้ากินเข้ามิได้ ให้เอน้ำ
 อ้อยแดงก็ได้ น้ำเข้าต้มก็ได้ น้ำเข้าทั้งก็ได้
 เป็นกระสาย ฯ ถ้าระแก้อูจาระบัสสวามีออก
 ให้เอน้ำแดงกวาดต้ม แล้วเอน้ำไม้ไผ่สกลเผาไฟ
 ผสมเป็นกระสาย ฯ ถ้าระดอนพิศตาน พิศ
 ทรวง ละลายน้ำจันทน์พ่นก็ได้ น้ำจันทน์ทา
 ก็ได้ แล้วเอน้ำประสานทอง กระเทียม กิ
 ฐเหลื่อม น้ำมะนาว ประสมกับยาที่ ๒๒ นกวาก ฯ
 ถ้าระแก้ไขเหน็ดและอ้อถอง และคากทงและ
 คันขลุทขาว คันขลุทเหลือง แก้วฟองสมุทร แก้ว
 สายฟ้าฟาก แก้วปานดำ แก้วปานแดง แก้ว
 สวรรคพระอินทร แก้วประคองทั้ง ๔ ให้เอน้ำขาว
 เข้าเป็นกระสายทั้งกินทั้งพ่น ฯ แก้วไขสันนิบาท

ให้ทาแดงตาเหลือง แก้ววิคส์คว แก้วกาเกา
น้ำรัตนทั้งสองก็ไค น้ำไฟก็ไค ฯ

๑ ยาท๒๓ ให้เอา ชีเหล็กเล็ก ๒ คำดัง
แถมสารคำดัง ๑ แก่นแถมทเตคำดัง ๑ รากโก
กลานคำดัง ๑ รากแวงคำดัง ๑ เถาว์ดเปรียงคำดัง ๑
ชำแ่งๆ คำดัง ๑ เข้ากันเป็นยา๗สิ่ง ฯ

ยา๒๓นี้ แก้วทมาฏให้ชักหลังโองปักหลัง
ไม่ขึ้น แก้วเมื่อยต่างๆ แก้วถ่อนลงผูก ให้ปวด
ให้เมื่อยต่างๆ ฯ

๑ ยาท๒๔ แก้วทุราราก ให้เอาใบพญากั๊ก
๓๐ ใบ เทียนคำ ๑ บาท เข้าขี้ ๑ บาท ปรอท
บาท ๑ บดให้ละเอียดแล้ว ใส่โถงกวนกับปรอท
ให้เข้ากันก็แล้ว ขึ้นให้เท่าๆ กัน ๗๐ เมื่อก แล้ว
กินให้หมดภายใน ๗ วัน ก็กินทวิยา๒๓นี้ วันท ๑

กินเช้า ๒ เมื่อก เป็น ๒ เมื่อก ๑ วันที่ ๒ กินเช้า ๓
 เมื่อก เป็น ๓ เมื่อก ๑ วันที่ ๓ กินเช้า ๔ เมื่อก เป็น
 ๔ เมื่อก ๑ วันที่ ๔ กินเช้า ๕ เมื่อก เป็น ๕ เมื่อก ๑
 วันที่ ๕ กินเช้า ๖ เมื่อก เป็น ๖ เมื่อก ๑ วันที่ ๖ กิน
 เช้า ๗ เมื่อก เป็น ๗ เมื่อก ๑ วันที่ ๗ กินเช้า ๘ เมื่อก
 เป็น ๘ เมื่อก ๑ เข้ากันหมดเช้า ๗๐ เมื่อกให้หยุดไว้
 ไปอีก ๕-๖ วันที่หาย ๑ ถ้าไม่หายก็ให้ทำกินอีก
 ครั้งหนึ่ง ก็คงจะหายเป็นแท้ อย่าสงสัย ๑ แต่
 ที่ผู้ใดได้กินครั้งหนึ่ง ที่จะไม่หายต้องกิน ๒ ครั้ง
 ยังไม่มีเลย แต่กินได้ถูกต้องตามกำหนดไว้ ๑
 อนึ่งยาที่คิดหีนติกโกร่งนั้น ให้เอาสุราล้างเอาไว้
 ทาแผลวันละ ๒ ครั้ง ๒

๑ ให้เขา ใจโง่กิน ๑๒ เกรน ออกอก ๕
 แกรม ประสมกันไว้ ถ้าจะแก้ผู้ประจำวัย ผู้
 มะม่วง แก้วคางขวม คอขวม แก้วรักแร้ ขวม

แก้วใช้กันขวม ให้กินทีละ ๒ หยต ๓ หยต ๔ หยต
 ตามผู้ใหญ่และเด็ก ประสมกับน้ำซอมนเล็กน้อย
 ถ้าผลนั้นยังไม่แตกเป็นน้ำเหลืองและบุฟโฟ ก็ให้
 ทาที่แผลด้วยแค่อบ่าไต้ น้ำ ถ้าเป็นฝีมะม่วง ฝี
 ประคำร้อย ทั้งกินทั้งทา ๑๕ วันก็ระหาย ถ้าคุด
 และที่ไ้คางขวมให้เจ็บด้วย ทั้งกินทั้งทาสัก ๓ วัน
 ๔ วัน วันละทนต์ ๕ วันก็ระหาย ถ้ารักแร้ขวม
 ใช้กันขวม ให้เจ็บด้วย ทั้งกินทั้งทนต์วันละทนต์
 ๒ วัน ๓ วันก็ระหาย ถ้าขวมแข็งเป็นไตก็คุด ที่
 คาง ที่รักแร้ ที่ใช้กัน แก้วไม่เจ็บ ทั้งกินทั้งทา
 วันละทนต์เกือบหรือ ๔๐ วันก็ระหาย ๆ ถ้าผล
 นั้นแตกเป็นบุฟโฟและน้ำเหลืองให้กินวันละ ๓ เวลา
 ห้ามมิให้ทาระแสบ ให้เอาขำบู่ชะเสียก่อน แล้ว
 เอาขำบู่หน้าแต่พอสัเขียวชะอิกก็ แล้วให้เอา
 ขมิ้นชันขยาด ๑ ขยาดขยาด ๑ ขมิ้นชันขยาด ๑

บาท ๑ น้ำมันมะพร้าว ๕ บาท เคี่ยวให้เข้ากัน
แล้วทากระดูกที่แตกแผลลึก ๑๕ วัน ๒๐ วันก็หาย

๑ ให้เอาฝันทับทนต์ ๑๐ แตรม ออกลอช ๑๖
เฮนซ์ ประสมกันเข้าแช่ไว้ ๑๕ วันแล้วกรองใส่
ขวดเก็บไว้ ถ้าจะแก้คันนอนไม่หลับให้กิน ผู้ใหญ่
๒๕ หยด เด็กใหญ่ ๑๒ หยด เด็กอ่อน ๑ หยด
น้ำฝนช้อนหนึ่ง ให้นอนหลับ ๆ ถ้าจะแก้ปวดมวน
ท้อง และเป็นบิดให้ปวดมวน และแก้ท้องให้
กิน ๖ หยด ๗ หยด ๆ ถ้าจะแก้ปวดตา ปวดฟัน
และปวดคางทาเข้าที่ระหายปวด ๆ

๑ น้ำมันเทระเปเนนแท้น ถ้าจะแก้ไส้เลื่อนใน
ท้อง แก้ตานชะโมย ให้เอาเทระเปเนนแท้น ๔ แตรม
น้ำมันโกกโก้ น้ำเข้าต้มก็ได้อีก ๒ เฮนซ์ ประสมกัน
เข้า กินเวลาเช้าก่อนอาหาร ๓ วัน ให้ไส้เลื่อน
ออกมาจากในท้อง ๆ ถ้าจะแก้ท้องขึ้นทลามาหน้าอก
และแก้พรรคิกให้ออกมา และแก้ตัวพยาที่ริมทวาร

ระถ่ายท้องออกมาหมด ให้เอา เทอะเป็นแท่น
เอาน้ำ ๑ ไข่เป็ดเอาแต่ไข่แดงไป ๑ ประสมกวน
ให้เข้ากันก็ แล้วเอาน้ำฝน ๒๐ เอาน้ำ ใส่น้ำที่ระ
น้อย กวนให้เข้ากันก็หมดน้ำฝน แล้วสวนเข้า
ไปให้หมด ฯ

๑ ในทริกลีลเวอร์ คือเกล็ดเงิน ถ้าจะแก้แผล
เปื่อย หัวนมเปื่อย ปากเปื่อย ให้เอาเกล็ดเงิน
๔ เกรน น้ำฝนเอาน้ำ ๑ ประสมกันเข้าแล้วทา
ตามริมแผล ฯ ถ้าจะแก้ตาแดงก็ ๑ ทาและถัก
ถ้าจะแก้ฝีสำคัญขึ้นเกือบจะเป็นหนอง หรือเมื่อแรก
ขึ้น ให้เอาเกล็ดเงินที่เปื้อนแท่งรึมน้ำแล้ววางให้รอบ
ตาน ก็ระแก้ฝีก็มีให้เป็นอันตรายไว้ ฯ ถ้าถูก
สิ่งใด ๆ โดนไฟไหม้ไหม้ไ้หยุก ให้เอาแท่งเกล็ดเงิน
ชุบน้ำแถมเข้าที่แผลโดนไฟก็ระหยุก ฯ

๑ ให้เอาสังกะสีย่อยเป็นก้อน เล็ก ๆ หนัก ๔
เอาน้ำ ให้เอาน้ำกรรณกำมะถัน ๖ เอาน้ำ ให้เอา

น้ำฝน ๖๔ เขาน้ำ แล้วให้เอาสังกะสีใส่ลงในน้ำ
ก่อน แล้วเอาน้ำกรวดใส่ลงที่ละน้อย กว่าสังกะสี
ในน้ำจะละลายหมด ถ้าจะใส่น้ำกรวดหมดที่เคียว
ระเกือกกลับไป ถ้าละลายสิ้นเคือกแล้ว สังกะสี
ระหมกก็ทิ้งหรือไม่หมกก็ได้ ให้เอาน้ำนั้นกรองด้วย
กระดาษ แล้วเอาช้อนตักที่ กว้าน้ำนั้นจะเป็น
ฝอยยกลงทิ้งไว้ให้เกิดเป็นเกล็ด ทิ้งไว้ให้แห้ง
แล้วใช้ไค้ๆ ถ้าคนกินยาพิษระแก้ให้กินยานี้ ๓๐/
เกรน ให้รากออกมาโดยเร็ว ก็กว่าช้อนแฉก กิน
แก้โรคอื่นให้รากก็ได้ แต่เมื่อจะกินให้ใส่น้ำ
ละลายเสียก่อนจึงกิน ๑ ถ้าจะแก้โรคสำหรับ
บุรุษ ให้เอาน้ำเขาน้ำ ๑ ให้เขาเกิดสังกะสี ๓-๓
เกรนก็ได้ ละลายน้ำสวนเข้าไป ถ้ามรดกเป็น ๓-๔
วันก็ระหาย ให้สวนวันละ ๓ ครั้ง ๔-๕ ครั้ง ๖

สรรพคุณ ๒๔๙ ดังนี้ ใช้ในตำราสมุทนต์

๑ เทียนเข้าเปลือก ๑ เทียนกำ ๑ เทียนแคง ๑
เทียนขาว ๑ เทียนเขาวภา ๑ เทียนทากัดแทน ๑
โกฏน้ำเต้า ๑ โกฏสอ ๑ โกฏพุงปลา ๑ โกฏ
ก้านพร้าว ๑ โกฏตาลำภา ๑ โกฏเซียง ๑ โกฏ
ห้วยบัว ๑ โกฏเซมา ๑ โกฏกระดูก ๑ ราก
กระทงหม้าย ๑ รากโครเคือ ๑ รากส้มกุ่ม ๑
รากชิงช้า ๑ รากโคศลาน ๑ รากแวง ๑
รากปฤกษา ๑ รากมะกรูด ๑ รากหนาม ๑ ราก
พังกา ๑ รากทองแดง ๑ รากชุมเห็ด ๑
รากท้าวขาม ๑ รากแฝกหอม ๑ ราก
เสนียด ๑ รากผักคราก ๑ รากมะเขือฝรั่ง ๑
รากทองกลางใบมน ๑ รากตำลึง ๑ รากผัก
แว่น ๑ รากบัวขม ๑ รากมะตูม ๑ รากชะพลู ๑
รากเทศมูลเพลิงกอกแดง ๑ รากคนทีไซมา ๑
รากมะแว้ง ๑ รากคนทีสอ ๑ รากชิงช้า

แกง ๑ รากเข็มแครง ๑ รากเข็มขาว ๑ ราก
 ชัญชันเขียว รากพุงแก ๑ รากหางไก่ ๑ ราก
 ชะบาแครง ๑ รากชะบาขาว ๑ รากชะบาหงษ์ ๑
 รากมะกล่ำตาช้าง ๑ รากนมวัว ๑ รากขี้มอด
 ได้ก ๑ รากแทงหนู ๑ รากขนุน ๑ ใบจำปา ๑
 ใบหอมแห้ง ๑ ใบผักกะฉอม ๑ ใบทองพันชั่ง ๑
 ใบพื้มเสน ๑ ใบฝ้ายแครง ๑ ใบพลูแก่ ๑ ใบ
 กระวาน ๑ ใบหวานหางช้าง ๑ ใบคนที่สอ ๑
 ใบมะคูน ๑ ใบหนาค ๑ ใบสะเทาะ ๑ ใบน้ำเต้า ๑
 กอกกียี่ ๑ กอกกันทั้นเทศ ๑ กอกสารภี ๑
 กอกผักกราก ๑ กอกกะเพรา ๑ กอกพิกุล ๑
 กอกขุนนาค ๑ กอกมลิศก ๑ กอกทองกวาว ๑
 กอกทองหลางน้ำ ๑ กอกกันทั้น ๑ กอกสุพรรณ
 พลิก ๑ กอกจำปา ๑ กอกชิงกาบ ๑ กอก
 กักเต้า ๑ กอกราชพฤกษ์ ๑ ลูกสะเทาะอ่อน ๑
 ลูกเร่ว ๑ ลูกกันทั้นเทศ ๑ ลูกมะแว้งคัน ๑ ลูก

มะแว้งเกรวี่ ๑ ลูกมะตูมอ่อน ๑ ลูกคนที่ศอ ๑
 ลูกกะทอม ๑ ลูกพิลังกาสา ๑ ลูกเขยูกานี ๑
 ลูกภาษา ๑ ลูกผักชี ๑ ลูกผักขง ๑ ลูก
 รันทน ๑ เปลือกมะรุม ๑ เปลือกทองหลาง ๑
 เปลือกกุ่มน้ำ ๑ เปลือกกุ่มขด ๑ เปลือกมะค่า
 ใต้ ๑ เปลือกคนทา ๑ เปลือกกรรณิกา ๑
 เปลือกลูกตะขุน ๑ เปลือกราชพฤกษ์ ๑ เปลือก
 ทองหลางใบมน ๑ เปลือกมะขาม ๑ เปลือก
 ข้าง ๑ เปลือกสมุทแก้ว ๑ หัวชิงแคง ๑ หัว
 กระเช้าล้ม ๑ หัวกระต่ายแคง ๑ หัวกลอย ๑ หัว
 หน้าชันนก ๑ หัวเปราะแคง ๑ หัวอุกพิศ ๑ หัว
 ทองกึ่ง ๑ หัวเห้วหมู ๑ หัวเปราะขาว ๑ หัว
 หอม ๑ หัวไพล ๑ แก่นขี้เหล็ก ๑ แก่นเกรว ๑
 แก่นขนุน ๑ แก่นแสมทะเล ๑ แก่นสน ๑ พริก
 ไทยล่อน ๑ พริกไทย ๑ พริกชี้ฟ้า ๑ พริกหอม ๑
 พริกหาง ๑ เถาขมิ้น ๑ เถาสัก ๑ เถาว์ต

เปரியง ๑ เกาหมวกแดง ๑ สมชเทศ ๑ สมช
 ไทย ๑ สมอพิเภก ๑ ผิวมะตูมแก่ ๑ ผิวมะกรูด ๑
 ผิวส้มตำ ๑ จันทน์เทศ ๑ จันทน์ชะมด ๑
 จันทน์ขาว ๑ ไม้พญาบาท ๑ ไม้เทพทวาร ๑
 ทวีกระฎ ๑ ทวีผลา ๑ ข่าแก่ ๆ ๑ ข่าตัน ๑ ข่า
 หลวง ๑ หญ้าไก่ไข ๑ หญ้าคันทน์ ๑ หญ้า
 ขอนไฟ ๑ ส้มมะขี้ ๑ ส้มตำ ๑ ส้มแก้ว ๑
 ส้มโอหอม ๑ มะกรูด ๑ มะนาว ๑ มะงั่ว ๑
 หวานน้ำ ๑ หวานหางช้าง ๑ หวานร้อนทอง ๑
 หวานก๊วยแรก ๑ สลัดไทยเทศ ๑ สลัดไทย ๑
 โลกแดง ๑ โลกขาว ๑ หญ้าฝรั่ง ๑ ยาทำ ๑
 ยากวีนิน ๑ เนระภูสีเทศ ๑ เนระภูสีไทย ๑
 ชมน้อย ๑ ชมนเครือ ๑ กุ่มน้ำ ๑ กุ่มบก ๑
 คันส้มเช้า ๑ คันเทพรศ ๑ ขอนคอก ๑ กระ
 วาน ๑ กานพลู ๑ การบูร ๑ สัก้าน ๑ สักกร
 ณ ๑ ขยเซยเทศ ๑ ขยเซยเหนือ ๑ ผางเสน ๑

กรงเขมา ๑ ผลเข็น ๑ พวรรณลักกาค ๑
 สหัตถ์คุณไทย ๑ กระถ้ำพัก ๑ ลักขณ์ ๑ กฤษณา
 น้ำประสารทอง ๑ ชะเขม ๑ ชะเขมเทศ ๑
 ชลुक ๑ ชะมกไทย ๑ ชะมกเขียง ๑ พิมเสน ๑
 อำพัน ๑ สักขี ๑ กองกิง ๑ กระแระ ๑
 กายาน ๑ ปรัชท ๑ แผลงไ ๑ กีนประติขาว ๑
 สารส้ม ๑ สารส้มสตุ ๑ มหาหิงคุ์ ๑ เกลือ
 สีนขาว ๑ ฆ้องสามย่าน ๑ เปราะหอม ๑
 เกสรสารภี ๑ คุมภาเกรือ ๑ พญาสัตบัน ๑
 ขิงแห้ง ๑ ไพลแห้ง ๑ มะขามข้อม ๑ ขิง ๑
 เปราะหอม ๑ ผักแว่นแกง ๑ กระพังโหม ๑
 กระท้อ ๑ กระเทียม ๑ กระเทียมตุก ๑ ขี้เหล็ก
 เลือก ๑ ผักเป็กแกง ๑ ขั้วมขนใหญ่ ๑ ผัก
 กระชัย ๑ บัวขาว ๑ แดมสาร ๑ เสนียก ๑
 เขาควายเผา ๑ เข้าแก้ว ๑ กั้นชา ๑ น้ำตาล

ทวาย ๑ สมุกกำเผาไฟ ๑ กระเช้าฝั่มก ๑ เกษ
มูลเพลิง ๑

พิภักยาแก้ช้อดกชช ๙๕ ทิกวี่

๑ ยาสั่งโก ๆ ในสรวพคุณไม่มีกำหนดซึ่งเป็น
รากไม้ ยานักบาท ๑ แก้อชดกชช ๔๒ ทิกวี่
๕ เอานซ์ เกื่อน ๑ ึ่งใช้ไ้ การบูนแก้อชด
กชช ๙๒ ทิกวี่อิมรนไม่ ละลาย แล้วเอานซ์ ๑ เติม
ชดกชชเอานซ์ ๑ ทามแต่ะใช้ไ้ทุกอย่าง ฝั้น
กิบหนัก ๑๐ แกรม แก้อชดกชช ๔๒ เอานซ์ ๑๕ วัน
แล้วเอากรงให้ ใสทามแต่ะใช้ ช้อดอเกนนำ
ไอยกิน หนัก ๑๒ เกรน ละลายชดกชช ๙๒
ทิกวี่ ๕ แกรม ทามแต่ะใช้ทามโรคพิภัก ๒

จัดรูปแบบยา

ตำรายาพระ๑๐๐๑เจ้าเสวยเสนา๑๐๑

๑ ยาที่ ๕ ชื่อวาทาประสิทธิ ชื่อโอสถสมาภูทักชื่อ ให้เอาสะค้านบาท ๑ ดีปลีบาท ๑ ขิงแห้งบาท ๑ โกรฐสบบาท ๑ ชะเอมเทศบาท ๑ หญ้าตีนนกบาท ๑ กัญชาบาท ๑ หัวอุตพิศบาท ๑ หัวดองดึงบาท ๑ ยาดำ ๓ บาท มหาหิงค์ ๓ บาท แก่นแสมทะเล ๓ บาท โกรฐน้ำเต้า ๓ บาท โกรฐพุงปลา ๓ บาท ผักแพรวแดง ๓ บาท ว่านน้ำ ๓ บาท เดิมเอาสิ่งละเสมอภาค พริกไทยหนักเท่ายา ๑๖ สิ่ง ใหม่ให้เอาพริกไทยหนักเท่ายา ๑๖ สิ่ง

ยาที่ ๕ ชื่อวาทาประสิทธิ คือยาเข้าผักแพรวแดง แก้วบิต น้ำกระสาย ลูกจันทน์ต้มกับน้ำปูนใสก็ได้ กะทือต้มก็ได้ แก้วกล่อน แก้วอัมพาต น้ำสารส้มหนักสองไพเป็นน้ำกระสาย แก้วลงท้องที่ไม่ปวดมวน สีอุจจาระขาว แลแก้วลงท้องเป็นริดสีดวง แก้วท้องขึ้น ถ้าแช่แอลกอฮอล์กินไม่เดิน ถ้าจะให้เดินบดยาผงกินกับน้ำร้อน ๗ ถ้าเป็นบิดตกเป็นมูกเลือด ให้เอาน้ำปูนใสต้มกับน้ำลูกจันทน์เทศเป็นกระสาย ถ้าบิดปวดมวนมากกินเข้ามิได้ ให้เอาน้ำมะนาวกับเกลือเป็นกระสายกินเข้าได้ ๗ แก้วปัดขาดแลแก้วกล่อนแห้งให้เจ็บเสียด เป็นพรรตีก แลให้บังเกิดเลือดบังเกิดลมเป็นก้อนในนาภี เจ็บปวดท้าวสารพวงค์ แลให้เจ็บเอวมือตายเท้าตาย ให้เมื่อยขบขัดตะโพกขัดหัวเหน่า แลให้ท้องตึงหลังตึง แลตึงเกลียวข้างทั้งสอง แลตึงทวารเบา ๗ ออกมาเป็นเลือดแลให้เจ็บศีรษะวิงเวียนน้ำตาไหล ชักปากเปี้ยวเสียงแหบ ให้ตามีคุดหูตึงยอกเสียดขัดลิ้นข้าง แลให้ท้องขึ้นกินอาหารไม่มีรส ๗

๑ ยาที่ ๖ ให้เอา รากคนทีเขมา ๑ ดอกสารภี ๑ รากเจตมูลเพลิง ๑ รากมะแว้งต้น ๑ รากคนทีสอ ๑ รากจิงจ้อแดง ๑ รากเข็มแดง ๑ รากเข็มขาว ๑ รากอัญชันเขียว ๑ รากพุงแก ๑ เปลือกกราชพฤกษ์ ๑ รากขหนู ๑ เปลือกสมุลแว้ง ๑ เปลือกทองหลางใบมน ๑ เปลือกมะขาม ๑ เปลือกข่า ๑ ขมิ้นอ้อย ๑ ไพล ๑ ข่า ๑ กระเทียมสุก ๑ กรุ่งเขมา ๑ โลดแดง ๑ โลดขาว ๑ รากหางไก่ ๑ รากชบาแดง ๑ รากชบาขาว ๑ รากชบาหงษ์ ๑ ขมิ้นเครือ ๑ รากมะกล่ำตาช้าง ๑ เข้ากันเป็นยา ๒๙ สิ่ง

ยาที่ ๖ นี้ ถ้าจะแก้ฟกช้ำบวมต่าง ๆ ให้เอาน้ำกระสาย สารส้มหนักไพละลายน้ำประสมยา กินแก้ฝีต่าง ๆ ทั้งกินทั้งทา กินน้ำกระสายสารส้ม ทาน้ำกระสายฝางครึ่ง ถ้าจะแก้พิษสัตว์ต่าง ๆ น้ำกระสาย สุราให้กิน แล้วให้เอายาที่ ๑๕ ชุบสำลีปะแผล ถ้าจะแก้พยาธิในท้องแลมะเร็งภูงู น้ำกระสายสารส้ม ๗ ถ้าเป็นฝีที่หลังตั้งเงาหนองแล้ว ให้เอาเกลือเงินวงล้อมที่ริมศีรษะแล้ว ให้เอายาที่ ๖ นี้ฝนกับน้ำปูนใสกับฝางทาซ้ำลงอีกต่อไปหายแล ๗ ถ้ามมสตรีเป็นฝีชักหดแลเล็กเข้า ให้เอายาที่ ๖ นี้ฝนทากับน้ำปูนน้ำฝาง แล้วให้เอายาที่ ๖ นี้ ที่แช่แอลกอฮอล์ไว้ เอาน้ำสารส้มเป็นกระสายกินหายแล ๗ ถ้าเป็นฝีประการใด ๆ ให้เอายาที่ ๖ นี้ที่แช่แอลกอฮอล์ กินกับน้ำสารส้มด้วย จึงจะหายเร็ว ๗

๑ ยาที่ ๗ ให้เอา โกรฐก้านพร้าว ๑ โกรฐพุงปลา ๑ โกรฐจุฬาลัมพา ๑ ผลเอ็น ๑ เปลือกสมุลแว้ง ๑ กระเทียมสุก ๑ ดอกผักคราด ๑ ดอกกระเพรา ๑ หัวขิงคลาด ๑ สารส้มสะตุ ๑ รากนมวัว ๑ เข้ากันเป็นยา ๑๑ สิ่ง

ยาที่ ๗ แก้วลมสะอึก แก้วเสมหะขึ้น แก้วหืด แก้วหอบ ๗

๑ ยาที่ ๘ ให้เอา โกฎเชียง ๑ เทียนขาว ๑ ผิพลมะตูมแก่ ๑ ลูกผักชี ๑ ลูกผักขง ๑ กานพลู ๑ ดีปลี ๑ รากมะแว้งต้น ๑ รากจิงจ้อแดง ๑ รากขี้ดมอนเล็ก ๑ รากแดงหนู ๑ ขิงแห้ง ๑ หัวแห้วหมู ๑ หัวเปราะขาว ๑ กระเทียมสุก ๑ หัวหอม ๑ เถาบอระเพ็ด ๑ เถามวกแดง ๑ มหาหิงค์ ๑ กัญชา ๑ ต้นส้มเช้า ๑ ตริผลา ๑ เข้ากันเป็นยา ๒๒ สิ่ง

ยาที่ ๘ แก้เหนื่อยหอบเพราะเสมหะ ฯ แก้เสมหะในคอให้แน่นหน้าอก กินเข้าไปให้เสมหะออกมา ฯ แก้หืดหอบด้วยเสมหะ ถ้าโรคซึ่งเป็นที่กล่าวมาทั้งนี้ กินยาที่ ๘ นี้เข้าไปแล้วให้ร้อนเหงื่อออก กินอาหารได้แล ฯ

๑ ยาที่ ๙ ชื่อจตุรงค์ ให้เอา โกฎหัวบัว ๒ สลึงเพ็อง โกฎเชียง ๒ สลึงเพ็อง โกฎจุฬาลัมพา ๒ สลึงเพ็อง โกฎก้านพร้าว ๒ สลึงเพ็อง โกฎสบ ๒ สลึงเพ็อง เทียนขาวเปลือก ๒ สลึงเพ็อง เทียนดำ ๒ สลึงเพ็อง เทียนขาว ๒ สลึงเพ็อง เทียนยาวพานิ ๒ สลึงเพ็อง เทียนตาตึกแตน ๒ สลึงเพ็อง ลูกจันทน์สลึง ๑ ดอกจันทน์สลึง ๑ กระวานสลึง ๑ ว่านกีบแรดสลึง ๑ ว่านร้อนทองสลึง ๑ ลักจั่นสลึง ๑ จันทน์เทศสลึง ๑ อบเชยเทศสลึง ๑ กฤษณาสลึง ๑ น้ำประสานทองสลึง ๑ เนระพูสีเทศสลึง ๑ เนระภูสีไทยสลึง ๑ รากชะพลูสลึง ๑ เถาบอระเพ็ดสลึง ๑ กะพังโหมสลึง ๑ หัวกะเข้าผิมดสลึง ๑ รากกระทุงหมาบ้าสลึง ๑ ลูกผักชีสลึง ๑ พริกไทย ๒ บาท ไม้เทพทาโร ๒ บาท กานพลู ๒ บาท ๒ สลึง เข้ากันเป็นยา ๓๑ สิ่ง

ยาที่ ๙ ชื่อจตุรงค์ แก้ไข้ให้รากกินเข้ามิได้ ให้เอารากถั่วพุดำเอาน้ำเคี่ยวให้งวดเป็นน้ำกระสาย ให้กินรู้รสอาหาร ถ้านอนไม่หลับให้น้ำส้มซ่าแทรกฝิ่นที่ละลายแอลกอฮอล์เป็นกระสาย ผู้ใหญ่ ๒๕ หยด เด็กใหญ่ ๑๒ หยด ฯ ถ้าจะให้ลงเอาลูกกลอดคั่วให้เกรียมอย่าให้ไหม้ หนักเพ็อง ๑ บดกับยาที่ ๙ นี้ พอสมควรละลายน้ำผึ้งเป็นลูกกลอนเท่าผลพุทรา กิน ถ้าธาตุหนักทวิขึ้นอีกหน่อยหนึ่ง ไปครั้งหนึ่ง ๒ ครั้ง ทั้งนั้นก็ออกแต่เสมหะแลน้ำเหลือง แก้บวมมือบวมเท้า บวมทั้งตัว ฯ ถ้าจะให้ทุเลาธาตุให้เอาสหัสคุณเทศสลึง ๑ เอายาที่ ๙ นี้สลึง ๑ ละลายน้ำมะกรูด ถ้าธาตุหนักกินสลึงเพ็อง ถ้าธาตุเบากินสลึง ๑ ถ้าลงมากไปจะให้หยุด ให้เอายาที่ ๙ นี้ละลายน้ำจันทน์ ๑ น้ำใบกะเม็ง ๑ น้ำเปลือกมะม่วงพรวน ๑ ฝิ่นรำหัด กินหยุดแล ฯ ถ้าจะทำยานัตถ์ ให้เอายาที่ ๙ นี้เพ็อง ๑ ชะมดเชียง ๒ กล้า พิมเสน ๒ กล้า มหาหิงค์กล้า ๑ บดให้ละเอียด นัตถ์แก้สนิบาดก็ได้อีก แก้ววดศีระก็ได้อีก แก้วตาแดงเป็นเลือดก็ได้อีก แก้วลมต่าง ๆ ก็ได้ ฯ ถ้าให้ร้อนให้เอายาที่ ๙ นี้ เพ็อง ๑ ดินประสิวขาวเพ็อง ๒ ไพ บดให้ละเอียดละลายน้ำดอกไม้อีกก็ได้ น้ำส้มซ่าก็ได้ น้ำส้มพยอมก็ได้ ทั้งกินทั้งชโลม ฯ

๑ ยาที่ ๑๐ ชื่อวิลัมพยาน้อย ให้เอา โกฎสบ ๑ โกฎก้านพร้าว ๑ โกฎเชียง ๑ โกฎจุฬาลัมพา ๑ โกฎหัวบัว ๑ เทียนดำ ๑ เทียนขาว ๑ เทียนยาวพานิ ๑ เทียนขาวเปลือก ๑ เทียนตาตึกแตน ๑ ลูกจันทน์ ๑ ดอกจันทน์ ๑ กระวาน ๑ กานพลู ๑ น้ำประสานทอง ๑ เจตมูลเพลิง ๑ ชะลูด ๑ อบเชยเทศ ๑ ชะเอมเทศ ๑ สมอเทศ ๑ เข้ากันเป็นยา ๒๐ สิ่ง

ยาที่ ๑๐ ชื่อวิลัมพยาน้อย แก่สารพัดลมที่ปวดมวนมีพิษ แก้ลมอันกลุ่มดวงจิตรสวิงสวาย กลับให้ชื่นใจ ให้เอาน้ำกระสายน้ำดอกไม้อีกก็ได้ น้ำขิงก็ได้ แทรกชะมดเชียง พิมเสน อำพัน หญ้าฝรั่ง ฯ

๑ ยาที่ ๑๑ ชื่อวิสัมพยากกลาง ให้เอา ลูกผักชี ๑ ลูกจันทน์ ๑ ดอกจันทน์ ๑ กระวาน ๑ กานพลู ๑ การบูร ๑ โกรฐ ๑ โกรฐหัวบัว ๑ โกรฐเชียง ๑ โกรฐน้ำเต้า ๑ โกรฐพุงปลา ๑ โกรฐก้านพร้าว ๑ เทียนดำ ๑ เทียนแดง ๑ เทียนตาตักแตน ๑ เทียนขาว ๑ เทียนยาวพานิ ๑ น้ำประสานทอง ๑ สมุลแว้ง ๑ สมอไทย ๑ สมอเทศ ๑ ว่านน้ำ ๑ ลูกเอ็น ๑ จันทน์เทศ ๑ ใบกระวาน ๑ ชิงแห้ง ๑ ชะมดไทย ๑ พิมเสน ๑ ตีปสิห์นั๊กกิ่งยา ๒๔ สิ่งนี้

ยาที่ ๑๑ ชื่อวิสัมพยากกลาง แก่ลมจุกลมเสียด แก่ท้องขึ้น ให้เอาน้ำกระสายชึ่งก็ได้ ส้มลำก็ได้ ฯ

๑ ยาที่ ๑๒ ชื่อวิสัมพยาใหญ่ ให้เอา ชิงแห้ง ๑ สมอเทศ ๑ ลูกจันทน์ ๑ ดอกจันทน์ ๑ กระวาน ๑ กานพลู ๑ ลูกเอ็น ๑ ใบพิมเสน ๑ ลูกผักชี ๑ น้ำประสานทอง ๑ โกรฐทั้ง ๕ เทียนทั้ง ๕ การบูร ๑ เปลือกสมุลแว้ง ๑ รากไคร้เครือ ๑ อบเชย ๑ จันทน์ขาว ๑ ตีปสิห์นั๊กเท่ายา ๒๕ สิ่งนี้

ยาที่ ๑๒ ชื่อวิสัมพยาใหญ่ แก่ลงท้อง, แน่น, จุก, เสียด, ก็ได้ ให้เอาน้ำส้มลำ น้ำขิงสด น้ำดอกไม้ม เป็นกระสายก็ได้ แก่พยาธิ แก่ริดสีดวง แก่ไอ แก่สะอึก น้ำขิงต้มเป็นกระสาย แก่นอนไม้หลับ น้ำกัญชา ต้มเป็นกระสาย แก่หาว แก่เรอ แก่สันนิบาตสิบจำพวก น้ำร้อนเป็นกระสายแทรกพิมเสน ฯ

๑ ยาที่ ๑๓ ชื่อเทพจิตรารมณ ให้เอา ลูกสมอไทย ๒ สลึง สมอพิเภก ๒ สลึง มะขามป้อม ๒ สลึง ส้มเทพรสลึง ๑ ส้มลำสลึง ๑ ส้มมะแป้นสลึง ๑ ส้มแก้วสลึง ๑ ส้มโอหอมสลึง ๑ มะกรูดสลึง ๑ มะนาวสลึง ๑ มะงั่วสลึง ๑ ขอนดอกบาท ๑ กฤษณาบาท ๑ กะลำพักบาท ๑ ชะลูด ๓ สลึง อบเชยเทศบาท ๑ ชะเอม ๖ สลึง ดอกพิกุลบาท ๑ ดอกบุนนาคบาท ๑ ดอกจันทน์บาท ๑ ดอกพริกไทยบาท ๑ ดอกสารภีบาท ๑ เทียนดำเพ็อง ๑ เทียนแดงเพ็อง ๑ เทียนขาวเพ็อง ๑ เทียนข้าวเปลือกเพ็อง ๑ เทียนตาตักแตนเพ็อง ๑ โกรฐสบบาท ๑ โกรฐพุงปลา ๒ สลึง เปราะหอม ๒ สลึง ลักจันบาท ๑ จันทน์เทศบาท ๑ ชะมดเชียงบาท ๑ การบูรบาท ๑ พิมเสน ๖ สลึง กระเจะบาท ๑ ลูกสะเดาอ่อนบาท ๑ ดอกมะลิสดหนักเท่ายา ๓๓ สิ่งนี้

ยาที่ ๑๓ ชื่อเทพจิตรารมณ แก่ดวงจิตให้ระส่ำระสาย สวิงสวายวิงเวียน ให้เอาน้ำดอกไม้มเทศ ก็ได้ น้ำร้อนก็ได้ แทรกน้ำตาลกรวดเปนกระสาย ฯ

๑ ยาที่ ๑๔ ชื่อหอมทิพโอสถ ให้เอา เทียนตาตักแตน ๑ เทียนยาวพานิ ๑ เทียนขาว ๑ โกรฐเชียง ๑ โกรฐหัวบัว ๑ โกรฐจุลาลำภา ๑ กำยาน ๑ ขอนดอก ๑ กะลำพัก ๑ ชะลูด ๑ จันทน์เทศ ๑ จันทน์ชะมด ๑ อบเชยเทศ ๑ หญ้าฝรั่ง ๑ อำพัน ๑ ชะมดเชียง ๑ เกสรสารภี ๑ ลูกจันทน์ ๑ ดอกจันทน์ ๑ เปลือกสมุลแว้ง ๑ ลูกผักชี ๑ ลูกกระวาน ๑ กานพลู ๑ เปราะหอม ๑ ลูกเรว ๑ ไม้เทพทาโร ๑ พิมเสน ๑ เข้ากันเป็นยา ๒๓ สิ่งนี้

ยาที่ ๑๔ ชื่อหอมทิพโอสถ แก่ลมสวิงสวายให้วิงเวียน แก่ลมหน้ามืดตามัวให้ตัวสั่นหัวใจเต้นตึก ๆ แก่ร้อนในอกในคอ แก่ลงรากที่หิวอ่อนเทพจรพัก แก้ไข้ให้คลั่งให้เพ้อ ให้เอาน้ำดอกไม้มะลิสด น้ำดอกไม้มเทศ แทรกพิมเสนเป็นกระสาย ฯ

๑ ยาที่ ๑๕ ชื่อวิสัมพยาพานทอง ให้เอา ดีปลี ๑๐ ตำลึง ๒ บาท กระเทียมบาท ๑ ว่านน้ำบาท ๑ ผีวมะกรูดบาท ๑ ผีวลัมส้าบาท ๑ ไพลบาท ๑ ขมิ้นอ้อยบาท ๑ แสมสารบาท ๑ แสมทะเลบาท ๑ ใบว่านหางช้างบาท ๑ ชิงบาท ๑ ชำบาท ๑ พริกไทย ๙ บาท กระเทียม ๕ บาท บอระเพ็ด ๕ บาท ใบคนทีสอ ๕ บาท รากชะพลู ๕ บาท กระวาน ๒ สลึง กานพลู ๒ สลึง การบูร ๒ สลึง ลูกจันทน์สลึง ๑ ดอกจันทน์สลึง ๑ เข้ากันเป็นยา ๒๒ สิ่ง น้ำเปลือกมะรุมเป็นกระสายยาคือเป็นก้อน

ยาที่ ๑๕ ชื่อวิสัมพยาพานทอง แก้กษราก ให้เอาน้ำฝนก็ได้ น้ำลูกผักชี่ก็ได้เป็นกระสาย ฯ แก้กษรทองให้เอาน้ำจันทน์ฝนแทรกน้ำการบูร ๓ หยดเป็นกระสาย ฯ แก้กษรแก่น แก้กษรทอง แก้กษรขึ้น ให้เอาน้ำขิงต้มเป็นกระสาย ฯ แก้กษรเพื่อเสมหะ แก้กษรหะจุคคอก ให้เอาน้ำมะขามเปียกก็ได้ น้ำมะกรูดก็ได้ น้ำมะนาวก็ได้ แทรกเกลือเป็นกระสาย เป็นยาจิบกินทีละน้อยบ่อย ๆ ฯ แก้กษรสัตว์ต่าง ๆ คืองู เป็นต้น ให้เอายาที่ ๑๕ นี้ ชุบสำลีปะปากแผล แล้วให้เอายาที่ ๖ กิน แก้กษรพิษใหญ่ที่ขึ้นยังไม่ทันจะมีเงาหนอง ให้เอา ยาที่ ๑๕ นี้ ชุบสำลีปะให้มิดฐานที่แดง แห้งแล้วให้ชุบยาปิดซ้ำลงอีกให้ได้สามหนแล้วหยุดไว้ วันที่ ๒ ให้ชุบสำลีปะเหมือนดั่งนั้น กว่าจะแห้งอีก ๒ หน วันที่ ๓ ให้ชุบสำลีปะอีกครั้งหนึ่งกว่าจะแห้ง ถึงวันที่ ๔ ก็จะไม่กลื่นสูญราบหายไปเหมือนเนื้อเดิม แต่ให้เอายาที่ ๖ กิน ตั้งแต่วันแรกรักษามาทันทีวันละสามเวลาทั้ง ๓ วัน ให้เอาน้ำสารส้มเป็นกระสาย ฯ แก้กษรสัตว์ก็เหมือนกันแต่ให้เอาน้ำสุราเป็นกระสาย ฯ

๑ ยาที่ ๑๖ ให้เอา สมอไทยสลึง ๑ สมอพิเภกสลึง ๑ มะขามป้อมสลึง ๑ โกรจจุพาลัมพาสลึง ๑ เปราะหอมสลึง ๑ จันทน์เทศ ๒ สลึง ขอนดอก ๒ สลึง แก่นขี้เหล็ก ๒ สลึง กะลำพักสลึง ๑ ลักชีสลึง ๑ ชะลูด ๒ สลึง ชะเอมสลึง ๑ อบเชยเทศสลึง ๑ ตุมกาเครือสลึง ๑ จันทน์ชะมดสลึง ๑ ลักจันสลึง ๑ ยาคาวินินเฟื่อง ๑ เข้ากันเป็นยา ๑๗ สิ่ง

ยาที่ ๑๖ แก้กษรคางให้ตัวร้อน แก้กษรเพื่อให้หลงลืม แก้กษรพิษให้เชื่อมมัวจับหัวใจ แก้กษร ให้สรวงสวยร้อนทุรนทุราย แก้กษรให้เมื่อยเจ็บทั่วสารพวงค์ แก้กษรให้ปากขมปากหวาน ให้เอาน้ำดอกมะลิสดก็ได้ น้ำดอกไม้มะลิก็ได้ แทรกพิมเสนเป็นกระสาย ฯ

ยาที่ ๑๖ นี้เมื่อแช่แอลกอฮอล์แล้ว จึงใส่ยาคาวินิน ยาที่ ๑๖ แปรเอาน้ำ ยาคาวินิน ๒ หุน ละลายด้วยน้ำกรดกำมะถัน ๒ หยด น้ำฝนครึ่งเอาน้ำ เขย่าให้เข้ากันดีแล้ว จึงใส่ผสมกับยาที่ ๑๖ เก็บไว้ใช้ ฯ

๑ ยาที่ ๑๗ ชื่อพรหมภักตร์ ให้เอา ทองดี ๑ เจตมูลเพลิง ๑ ลูกสมอเทศ ๑ ลูกสมอไทย ๑ ลูกสมอพิเภก ๑ เทียนดำ ๑ เทียนขาว ๑ เทียนแดง ๑ เทียนเข้าเปลือก ๑ เทียนตาตึกแตน ๑ สะค้าน ๑ ลูกผักชี ๑ ชิงแห้ง ๑ ดีปลี ๑ สมุลแว้ง ๑ บอระเพ็ด ๑ ลูกเอ็นเทศ ๑ เกลือสินเธาว์ ๑ เข้ากันเป็นยา ๑๘ สิ่ง เอาพริกไทยเท่ายา น้ำเปลือกมะรุมเป็นกระสายยาคือเป็นก้อน

ยาที่ ๑๗ ชื่อพรหมภักตร์ ให้กินครั้งละ ๓๐-๔๐ หยดก็ได้ ถ้ากินเป็นยาผงยาก่อนนอนสลึง ๑ ก็ได้ ถ้าจะกินให้เดินธาตุหนัก ๒ สลึง ธาตุเบาสลึง ๑ ละลายน้ำกระสาย ส้มล้าก็ได้ มะขามเปียกก็ได้ น้ำผึ้งก็ได้ ฯ ถ้าจะแก้จุกเสียดคอกในทรวงอก น้ำกระสายส้มล้าก็ได้ ชิงก็ได้ ชำก็ได้ ฯ ถ้าจะแก้ลมเป็นก้อนในท้องให้ท้องขึ้นไม่รู้สมประดึกก็ได้ ฯ ถ้าจะแก้โลหิตเน่าโลหิตหนอง โลหิตขัดเบาในทวารเบาก็ได้ ทวารหนักก็ได้ ฯ ให้เอาน้ำร้อนเป็นกระสายก็ได้ น้ำเย็นเป็นกระสายก็ได้ กินวันละ ๓ เวลา ฯ ถ้าจะผายพิษ ฝักร้ายก็ได้ ฯ ถ้าจะแก้ลม แก้กษรเป็นโลหิตก็ได้ น้ำร้อนเป็นกระสาย กินวันละ ๓ เวลา ฯ ถ้าจะแก้ลม

ปัจจุบันเป็นพิษให้ปวดท้องน้อย เหมือนกับกล่อนลงฝัก ไล่เลือนลงฝัก แลมีอาการให้แน่นคล้ายกับ จุกแตกหายใจ ไม่ใคร่จะออก ให้ตั้งไปตามเกลียวข้างจะนวดลงที่ตรงไหนก็ไม่ถูกไม่สบาย ไม่เหมือน อาการคนที่จุกแตก และเป็นกล่อนเป็นไล่เลือนหายได้ ถ้าผู้ใดมีอาการโรคเป็นดังนี้ ให้เอายานี้กินกับ น้ำร้อนครึ่งหนึ่งฤาสองครั้งก็จะหาย ยาก่อนหนักสลิ้ง ๑ ก็ได้ ยามหนักสลิ้ง ๑ ก็ได้ แลเอายาละลาย แอลกอฮอล์แล้ว ๕๐ หยดก็ได้ ฯ

๑ ยาที่ ๑๘ ชื่อบำรุงตรีโลก ให้เอา โกฐหัวบัว ๒ สลิ้ง เทียนดำ ๒ สลิ้ง เทียนแดง ๒ สลิ้ง เทียนขาว ๒ สลิ้ง เทียนข้าวเปลือก ๒ สลิ้ง เทียนตาตุ๊กแตน ๒ สลิ้ง ลูกจันทน์เทศบาท ๑ รากชะพลูบาท ๑ สะค้าน ๒ บาท ขิง ๒ บาท ลูกผักชี ๒ บาท รากส้มกุ้ง ๒ บาท แก่นสน ๒ บาท ลูกมะแว้งต้น ๒ บาท ลูกมะแว้งเครือ ๒ บาท โกฐน้ำเต้า ๒ บาท จันทน์แดง ๒ บาท จันทน์ขาว ๒ บาท มหาหิงค์ ๒ บาท เจตมูลเพลิง ๓ บาท ดีปลีตำลึง ๑ กระเทียมตำลึง ๑ ว่านน้ำตำลึง ๑ ผิวมะกรูดตำลึง ๑ บอระเพ็ดตำลึง ๑ ใบคนที่สอตำลึง ๑ ลูกมะตูมอ่อน ๒ ตำลึง แก่นกันเกรา ๒ ตำลึง หัวแห้วหมู ๒ ตำลึง ลูกสมอไทย ๔ ตำลึง เข้ากันเป็นยา ๓๐ สลิ้ง

ยาที่ ๑๘ ชื่อบำรุงตรีโลก บำรุงธาตุแลแก้ธาตุให้ท้องขึ้นเวลากลางคืนนอนไม่หลับ ให้เอาน้ำ กระสายสะค้านต้ม เป็นกระสาย ฯ ถ้าแน่นหน้าอกให้เอาเจียน ให้เอาน้ำต้มเป็นกระสาย ฯ ถ้าจะแก้ไอ ให้ เอาน้ำขิงสดต้มเป็นกระสาย ฯ ถ้าจะแก้ท้องเป็นมูกเลือด ให้เอาน้ำเปลือกมะตูมต้มเป็นกระสาย ฯ ถ้า จะแก้ตื่นมือตายให้เอาน้ำดีปลีต้มเป็นกระสาย ฯ ถ้าจะแก้ริดสีดวงมอคร่อ ให้เอาน้ำยาเข้าเย็นต้มเป็น กระสาย ฯ ถ้าจะแก้หืด ให้เอาน้ำมะนาวกับเกลือเป็นกระสาย ฯ ถ้าจะแก้ลมเสียดแทงตามชายโครง ให้เอาน้ำลูกสมอไทยต้มเป็นกระสาย ฯ ถ้าจะแก้ขัดเบา ให้เอาน้ำแตงกวาเผาไฟเป็นกระสาย ฯ ถ้าจะ แก่กล่อนให้ถ่วงหัวเหินแลเบาเหลืองเบาแดง ให้เอาน้ำขี้เหล็กทั้ง ๕ ต้มเป็นกระสาย ฯ ถ้าจะแก้ลมจับ ให้ร้อนในอกให้ผินตั้งเจรจาไม่ออกชักเท้ากำมือกำ ให้เอาน้ำร้อนแทรกพิมเสนเป็นกระสาย ฯ ถ้าจะแก้ เป็นลมพรวดิกให้จุกเสียดกินอาหารมากเข้าไปให้ทุรนทุรายร้อนตามบั้นเอวแลเบาบ่อย ๆ ให้เอาน้ำต้ม เถาวัลย์ปูนเป็นกระสาย ฯ ถ้าจะแก้เบาเป็นหนอง ให้เอายาเข้าเย็น รากหางนกยูง รากมะขามป้อม สลิ้งละ เท่ากันต้มเป็นกระสาย ฯ ถ้าจะแก้เลือดดีขึ้นให้เอาสุราแทรกดีจระเข้เป็นกระสาย ถ้าจะแก้ลูกตายใน ท้องให้ออกมา ให้เอาน้ำข่าถ้วยเล็ก สุราถ้วยเล็กแทรกดีจระเข้เป็นกระสาย ฯ

๑ ยาที่ ๑๙ ชื่อบำรุงไตรภพ รากชะพลูตำลึง ๑ สะค้านตำลึง ๑ เจตมูลเพลิงตำลึง ๑ ขิงตำลึง ๑ ดีปลี ๖ บาท แก่นขี้เหล็ก ๒ ตำลึง แก่นเสมหะเล ๒ บาท ดอกดัง ๖ สลิ้ง ลูกคนที่สอตำลึง ๑ ว่านน้ำตำลึง ๒ สลิ้ง กะทือตำลึง ๑ โพล ๓ บาท กระชาย ๒ บาท ขมิ้นอ้อยตำลึง ๑ ข่า ๒ บาท หัวขูดพิศตำลึง ๑ หัวกระดาดแดง ๒ บาท หัวกลอย ๒ บาท กุ่มน้ำ ๒ บาท กุ่มบก ๒ บาท กระเทียมตำลึง ๑ ลูกกะดอม ๒ บาท ลูกมะแว้ง ๒ บาท ลูกมะแว้งเครือ ๒ บาท บรเพ็ด ๒ บาท ลูกสมอไทย ๓ ตำลึง ลูกมะตูม อ่อน ๖ บาท เปลือกมะรุม ๓ บาท เปลือกทองหลาง ๓ บาท รากจิงจ้อเล็กตำลึง ๑ หัวแห้วหมูตำลึง ๑ กันชา ๒ บาท ผักแพวแดง ๒ บาท พริกไทย ๔ ตำลึง มหาหิงค์ ๒ บาท ยาดำ ๒ บาท การบูร ๒ บาท ลูกจันทน์เทศบาท ๑ แก่นกันเกราตำลึง ๑ ใบมะตูม ๒ ตำลึง ใบหนาด ๒ ตำลึง โกฐสอ ๒ สลิ้ง โกฐเขมา ๒ สลิ้ง โกฐเชียง ๒ สลิ้ง โกฐจุฬาลัมภา ๒ สลิ้ง โกฐหัวบัว ๒ สลิ้ง เทียนดำ ๒ สลิ้ง เทียนแดง ๒ สลิ้ง เทียนขาว ๒ สลิ้ง เทียนข้าวเปลือก ๒ สลิ้ง เทียนตาตุ๊กแตน ๒ สลิ้ง เข้ากันเป็นยา ๕๑ สลิ้ง

ยาที่ ๑๙ ชื่อบำรุงไตรภพ แก้ก้อน ให้ท้องขึ้นเวลากลางคืน ให้เอาน้ำร้อนเป็นกระสาย ฯ ถ้าจะแก้ลมอัมพาตให้มือตายตีนตายให้ปากเปื่อยตาแตก ให้เอาน้ำส้มสาชูเป็นกระสาย ฯ ถ้าจะแก้ลมบาท ยักยักมือกำตึงกำ ให้เอาน้ำหัวกระเทียมต้มเป็นกระสาย ฯ ถ้าจะแก้ลมมหาสดมภ์ ให้เอาน้ำมะนาว เป็นกระสาย ฯ ถ้าจะแก้ลมปัตฆาตให้เห็บขา ให้เอาน้ำลูกสมอต้มเป็นกระสาย ฯ ถ้าจะแก้ลมอัมพฤกษ์ กล้านอนไม่หลับ ให้เอาน้ำสะค้านต้มเป็นกระสาย ฯ ถ้าจะแก้หืดไอแลมอกร่อ ให้เอาน้ำไพลต้มเป็นกระสาย ฯ ถ้าจะแก้คลอตลูกเลือด ดีขึ้น ให้เอาน้ำผักเป็ดแดง น้ำผักเป็ดขาวต้ม เป็นกระสาย ฯ ถ้าจะแก้ริดสีดวงให้พอมเหลืองละลายน้ำเบญจปูนเป็นกระสาย ฯ ถ้าจะแก้แก้ท้องมานเมื่อแรกเป็น ให้เอาน้ำเกลือต้มเป็นกระสาย ฯ

๑ ยาที่ ๒๐ ให้เอา สมุดดำเผาไฟ ๑ หย้ายอนไฟ ๑ ฝางเสน ๑ ลักจั่น ๑ จันทน์เทศ ๑ ดินประสิวขาว ๑ สารส้ม ๑ เข้ากันเป็นยา ๗ สิ่ง

ยาที่ ๒๐ แก่สตรีมีฤดูให้โลหิตพิการแลให้เป็นอาการต่าง ๆ แลมีฤดูเกินกำหนด ๓ วัน ๔ วัน ๙ วัน ๑๐ วัน ๑๑ วันบ้าง แล ๑๒ วันก็ดี ๑๓ วันก็ดี ๑๔ วันก็ดี ๑๕ วันก็ดี ให้เอาน้ำส้มสาชูเป็นกระสาย กินหายแล ฯ

๑ ยาที่ ๒๑ ให้เอา เทียนขาวเปลือก ๑ ผลจันทน์เทศ ๑ ผิวผลมะตูมแก่ ๑ รากมะตูม ๑ ใบหอมแห้ง ๑ ขอนดอก ๑ เปลือกลูกตะบูน ๑ พริกไทย ๑ เกาปอระเพ็ด ๑ ยา ๙ สิ่งนี้ เอาสิ่งละเท่า ๆ กัน ยาที่ ๒๑ นี้ แก่ลงท้องกลายเป็นบิดตกมูกเลือดเป็นเสมหะพิการให้ปวดมวนท้องน้อย ถ้าผู้ใหญ่ให้กินทีละ ๓๐ หยด ถ้าเด็กให้กินทีละ ๑๕ หยด ให้กินบ่อย ๆ น้ำกระสาย ลูกจันทน์ต้ม น้ำปูนใส น้ำกะทือต้ม น้ำไพลต้ม น้ำกระสาย ๔ อย่างนี้ ให้ดูตามอาการโรคที่เป็นตามแต่จะใช้ ฯ

๑ ยาที่ ๒๒ ให้เอา ใบผักกะโหลม ๓ ตำลึง ใบทองพันชั่ง ๒ ตำลึง ใบพิมเสน ๓ ตำลึง ใบฝ้ายแดง ๔ ตำลึง หย้าไต้ใบ ๔ ตำลึง เข้ากันเป็นยา ๕ สิ่ง

ยาที่ ๒๒ นี้ แก่ใช้ตานทรายตานขโมยแลใช้ทั้งปวง แก่พิษฝี แก้ลมจุกเสียด น้ำกระสาย เปลือกกุ่มก็ได้ เปลือกมะรุมนเปลือกทองหลางก็ได้ ตำคั้นเอาน้ำละลายยา กิน ฯ ถ้าลงเอาน้ำเปลือกมะเดื่อต้มเป็นกระสาย ฯ ถ้ามีพังให้เอาเปลือกทับทิมต้มเอาเกลือแทรก ฯ ถ้ากลายเป็นบิดปวดมวนตกมูกเลือด ให้เอาน้ำมะนาวกับน้ำเกลือเป็นกระสาย ถ้ากินเข้ามิได้ ให้เอาน้ำอ้อยแดงก็ได้ น้ำข้าวต้ม ก็ได้ น้ำเข้าด่างก็ได้เป็นกระสาย ฯ ถ้าจะแก้อุจจาระปัสสาวะมิออก ให้เอาน้ำแตงกวาต้ม แล้วเอาน้ำไม้ไผ่สดเผาไฟผสมเป็นกระสาย ฯ ถ้าจะถอนพิษตาน พิษทราย ละลายน้ำจันทน์พ่นก็ได้ น้ำจันทน์ทาก็ได้ แล้วให้เอาน้ำประสานทอง กระเทียม ดิงเกลือมน น้ำมะนาว ประสมกับยาที่ ๒๒ นี้กวาด ฯ ถ้าจะแก้ไขเหนื่อแลอีคำอีแดงแลตาแดงแลคันทสุตรขาว คันทสุตรเหลือง แก้ฟองสมุทร แก้สายฟ้าฟาด แก้ปานดำ แก้ปานแดง แก้สังวาลพระอินทร์ แก้ประดงทั้ง ๔ ให้เอาน้ำข้าวข้าวเป็นกระสายทั้งกินทั้งพ่น ฯ แก้ใช้สนับบาด ให้ตาแดงตาเหลือง แก่ริดสีดวง แก่กำเดา น้ำจันทน์ทั้งสองก็ได้ น้ำโพลก็ได้ ฯ

๑ ยาที่ ๒๓ ให้เอา ขี้เหล็กเลือด ๒ ตำลึง แสมสารตำลึง ๑ แก่นแสมทะเลตำลึง ๑ รากโคคลานตำลึง ๑ รากแจงตำลึง ๑ เกาวัลย์เปรียงตำลึง ๑ ข่าแก่ ๆ ตำลึง ๑ เข้ากันเป็นยา ๗ สิ่ง

ยาที่ ๒๓ นี้ แก่ปัสสาวะให้ชักหลักกองยึดหลังไม่ขึ้น แก่เมื่อยต่าง ๆ แก่กล่อนลงฝัก ให้ปวดให้เมื่อยต่าง ๆ ฯ

๑ ยาที่ ๒๔ แก่คุตทะราด ให้เอาใบพลูแก่ ๆ ๓๐ ใบ เทียนดำบาท ๑ เข้าคั่วบาท ๑ พรอบบาท ๑ บดให้ละเอียดแล้ว ใส่โกร่งกวนกับปรอทให้เข้ากันดีแล้ว ปั้นให้เท่า ๆ กัน ๗๐ เม็ด แล้วกินให้หมดยาใน ๗ วัน คือกินทวียา ดังนี้ วันที่ ๑ กินเช้า ๒ เม็ด เย็น ๒ เม็ด ฯ วันที่ ๒ กินเช้า ๓ เม็ด เย็น ๓ เม็ด ฯ วันที่ ๓ กินเช้า ๔ เม็ด เย็น ๔ เม็ด ฯ วันที่ ๔ กินเช้า ๕ เม็ด เย็น ๕ เม็ด ฯ วันที่ ๕ กินเช้า ๖ เม็ด เย็น ๖ เม็ด ฯ วันที่ ๖ กินเช้า ๗ เม็ด เย็น ๗ เม็ด ฯ วันที่ ๗ กินเช้า ๘ เม็ด เย็น ๘ เม็ด ฯ เข้ากันหมดยา ๗๐ เม็ด ให้หยุดไว้ ไปอีก ๕-๖ วันก็หาย ฯ ถ้าไม่หายก็ให้ทำกินอีกครั้งหนึ่ง ก็คงจะหายเป็นแท้ อย่าสงสัยเลย ฯ แต่ที่ผู้ใดได้กินครั้งหนึ่ง ที่จะไม่หายต้องกิน ๒ ครั้งยังไม่มีเลย แต่กินให้ถูกต้องตามกำหนดไว้ ฯ อนึ่งยาที่ติดหินติดโกร่งนั้น ให้เอาสุราล้างเอาไว้ทาแผลวันละ ๒ ครั้ง ฯ

๑ ให้เอา ไอโอดีน ๑๒ เครน แอลกอฮอล์ ๔ เครม ประสมกันไว้ ถ้าจะแก้ฝีประคำร้อย ฝีมะม่วง แก่คางบวม คอบวม แก่รักแร้บวม แก่ไช้ตันบวม ให้กินทีละ ๒ หยด ๓ หยด ๔ หยดตามผู้ใหญ่แลเด็ก ประสมกับน้ำซอห์นเล็กน้อย ถ้าแผลนั้นยังไม่แตกเป็นน้ำเหลืองแลพุพอง ก็ให้ทาที่แผลด้วยแต่อย่าใส่น้ำ ถ้าเป็นฝีมะม่วง ฝีประคำร้อย ทั้งกินทั้งทาสิบห้าวัน ก็คงจะหาย ถ้าคอกแลที่ไค้คางบวมให้เจ็บด้วย ทั้งกินทั้งทา สัก ๓ วัน ๔ วัน วันละหน ห้าวันก็จะหาย ถ้ารักแร้บวม ไช้ตันบวมให้เจ็บด้วย ทั้งกินทั้งทา วันละหน สัก ๒ วัน ๓ วันก็จะหาย ถ้าบวมแข็งเป็นไตที่คอก ที่คาง ที่รักแร้ ที่ไช้ตันแต่ไม่เจ็บ ทั้งกินทั้งทา วันละหน สักเดือนฤา ๔๐ วัน ก็คงจะหาย ฯ ถ้าแผลนั้นแตกเป็นพุพองแลน้ำเหลืองให้กินวันละสามเวลา ห้ามมิให้ทาจะแสบ ให้เอาชาบูชะเสียก่อน แล้วเอาจุนสีกวนน้ำแต่พอสีเขียวชะอีกที แล้วให้เอาขี้ผึ้งแข็งบาท ๑ ยางสนบาท ๑ ขี้ผึ้งเทียนฝรั่ง บาท ๑ น้ำมันมะพร้าว ๕ บาท เคี้ยวให้เข้ากันดีแล้วทากระดาดปิดแผล สัก ๑๕ วัน ๒๐ วันก็จะหาย

๑ ให้เอาฝิ่นดิบหนัก ๑๐ เครม แอลกอฮอล์ ๑๖ เอานซ์ ประสมกันเข้าแช่ไว้ ๑๕ วันแล้วกรอง ใส่ขวดเก็บไว้ ถ้าจะแก้หนองไม่หลับให้กิน ผู้ใหญ่ ๒๕ หยด เด็กใหญ่ ๑๒ หยด เด็กอ่อน ๑ หยด น้ำฝิ่นซอห์นหนึ่ง ให้นอนหลับ ฯ ถ้าจะแก้ปวดมวนท้อง แลเป็นบิดให้ปวดมวน แลแก้ลงท้อง ให้กิน ๖ หยด ๗ หยด ฯ ถ้าจะแก้ปวดตา ปวดฟันแลปวดคางทาเข้าก็จะหายปวด ฯ

๑ น้ำมันตะเพนแต่น ถ้าจะแก้ไส้เดือนในท้อง แก่ตานขโมย ให้เอาตะเพนแต่น ๔ เครม น้ำมันโค ก็ได้ น้ำเข้าต้มก็ได้ ๒ เอานซ์ ประสมกันเข้า กินเวลาเช้าก่อนอาหารสามวัน ให้ไส้เดือนออกมาจากในท้อง ฯ ถ้าจะแก้ท้องขึ้นหลามน่าออก แลแก้พรรดิกให้ออกมา แลแก้ตัวพยาธิที่ริมทวารจะถ่ายท้องออกมาหมด ให้เอา ตะเพนแต่นเอานซ์ ๑ ไช้เปิดเอาแต่ไช้แดงใบ ๑ ประสมกวนให้เข้ากันดี แล้วเอาน้ำฝิ่น ๒๐ เอานซ์ ใส่ลงทีละน้อย กวนให้เข้ากันดีจนหมดน้ำฝิ่นแล้วสวนเข้าไปให้หมด ฯ

๑ ไนตริกซิลเวอร์ คือเกลือเงิน ถ้าจะแก้แผลเปื่อย หัวนมเปื่อย ปากเปื่อย ให้เอาเกลือเงิน ๔ เครน น้ำฝนเอานซ์ ๑ ประสมกันเข้าแล้วทาตามริมแผล ๕ ถ้าจะแก้ตาแดงก็ดี ตาแฉะก็ดี ถ้าจะแก้ฝีสำคัญขึ้น เกือบจะเป็นหนองๆ เมื่อแรกขึ้น ให้เอาเกลือเงินที่เป็นแท่งจุ่มน้ำแล้ววางให้รอบถ่านก็จะแก้พิษ มิให้เป็นอันตรายได้ ๕ ถ้าถูกสิ่งใด ๆ โลหิตไหลมิได้หยุด ให้เอาแท่งเกลือเงินชุบน้ำต้มเข้าที่แผลโลหิตก็จะหยุด ๕

๑ ให้เอาสังกะสีย้อยเป็นก้อนเล็ก ๆ หนัก ๔ เอานซ์ ให้เอาน้ำกรดกำมะถัน ๖ เอานซ์ ให้เอาน้ำฝน ๖๔ เอานซ์ แล้วให้เอาสังกะสีใส่ลงในน้ำก่อน แล้วเอาน้ำกรดใส่ลงทีละน้อย กว่าสังกะสีในน้ำจะละลายหมด ถ้าจะใส่น้ำกรดหมดทีเดียวจะเดือดล้นไป ถ้าละลายสิ้นเดือดแล้ว สังกะสีจะหมดก็ดี ถ้าไม่หมดก็ดี ให้เอาน้ำนั้นกรองด้วยกระดาษ แล้วเอาขึ้นต้มอีกที กว่าน้ำนั้นจะเป็นฝ้ายยกลงตั้งไว้ให้เกิดเป็นเกลือ ทิ้งไว้ให้แห้งแล้วใช้ได้ ๕ ถ้าคนกินยาพิษจะแก้ให้กินยานี้ ๑๐.๓๐ เครน ให้รากลอกมาโดยเร็ว ดีกว่า อีปีแอก กินแก้โรคอื่นให้ราก็ได้ แต่เมื่อจะกินให้ใส่น้ำละลายเสียก่อนจึงกิน ๕ ถ้าจะแก้โรคสำหรับบุรุษ ให้เอาน้ำเอานซ์ ๑ ให้เอาเกลือสังกะสี ๒-๓ เครนก็ได้ ละลายน้ำสวมนเข้าไป ถ้าแรกเป็น ๓-๔ วันก็จะหาย ให้สวมนวันละ ๓ ครั้ง ๔ ครั้ง ๕

สรรพคุณ ๒๔๙ สิ่งนี้ ใช้ในตำราสมุดนี้คือ

๑ เทียนข้าวเปลือก ๑ เทียนดำ ๑ เทียนแดง ๑ เทียนขาว ๑ เทียนยาวพานิ ๑ เทียนตาตักแทน ๑ โกรฐน้ำเต้า ๑ โกรฐสอ ๑ โกรฐพุงปลา ๑ โกรฐก้านพร้าว ๑ โกรฐจุฬาลัมพา ๑ โกรฐเชียง ๑ โกรฐหัวบัว ๑ โกรฐเขมา ๑ โกรฐกระดูก ๑ รากกระทุงหมาบ้า ๑ รากไคร้เครือ ๑ รากส้มกุ้ง ๑ รากจิงจ้อเล็ก ๑ รากโคคลาน ๑ รากแจง ๑ รากปริกป่า ๑ รากมะกรูด ๑ รากหนดี ๑ รากพันงูแดง ๑ รากทองแตก ๑ รากชุมเห็ด ๑ รากท้าวยายม่อม ๑ รากแฟกหอม ๑ รากเสนียด ๑ รากผักคราด ๑ รากมะเขือฝรั่ง ๑ รากทองหลางใบมน ๑ รากตำลึง ๑ รากผักแว่น ๑ รากบัวขม ๑ รากมะตูม ๑ รากชะพลู ๑ รากเจตมูลเพลิงดอกแดง ๑ รากคนที่เขมา ๑ รากมะแว้งต้น ๑ รากคนที่สอ ๑ รากจิงจ้อ แดง ๑ รากเข็มแดง ๑ รากเข็มขาว ๑ รากอัญชันเขียว ๑ รากพุงแก ๑ รากหางไก่ ๑ รากชบาแดง ๑ รากชบาขาว ๑ รากชบาหงษ์ ๑ รากมะกล่ำตาช้าง ๑ รากนมวัว รากขั้มนอนเล็ก ๑ รากแตงหนู ๑ รากขหนู ๑ ใบจำปา ๑ ใบหอมแห้ง ๑ ใบผักกะเณม ๑ ใบทองพันชั่ง ๑ ใบพิมเสน ๑ ใบฝ้ายแดง ๑ ใบพลูแก่ ๑ ใบกระวาน ๑ ใบว่านหางช้าง ๑ ใบคนที่สอ ๑ ใบมะตูม ๑ ใบหนาด ๑ ใบสะเดา ๑ ใบน้ำเต้า ๑ ดอกดีปลี ๑ ดอกจันทร์เทศ ๑ ดอกสารภี ๑ ดอกผักคราด ๑ ดอกกะเพรา ๑ ดอกพิกุล ๑ ดอกบุณฑน ๑ ดอกมะลิสด ๑ ดอกทองกวาว ๑ ดอกทองหลางน้ำ ๑ ดอกจันทร์ ๑ ดอกสุพรรณทลิกา ๑ ดอกจำปา ๑ ดอกอังกาบ ๑ ดอกคัตเค้า ๑ ดอกราชพฤกษ์ ๑ ลูกสะเดาอ่อน ๑ ลูกเร่ว ๑ ลูกจันทร์เทศ ๑ ลูกมะแว้งต้น ๑ ลูกมะแว้งเครือ ๑ ลูกมะตูมอ่อน ๑ ลูกคนที่สอ ๑ ลูกกะตอม ๑ ลูกพิลังกาสา ๑ ลูกเบญจกานี ๑ ลูกกาษา ๑ ลูกผักชี ๑ ลูกผักของ ๑ ลูกจันทร์ ๑ เปลือกมะรุม ๑ เปลือกทองหลาง ๑ เปลือกกุ่มน้ำ ๑ เปลือกกุ่มบก ๑ เปลือกมะค่าไก่ ๑ เปลือกคนทา ๑ เปลือกกรรณิการ ๑ เปลือกลูกตะขูน ๑ เปลือกราชพฤกษ์ ๑ เปลือกทองหลางใบมน ๑ เปลือกมะขาม ๑ เปลือกข่าง ๑ เปลือกสมุลแว้ง ๑ หัวขิงแครง ๑ หัวกะเข้าฝืด ๑ หัวกระดาดแดง ๑ หัวกลอย ๑ หัวหญ้าชันกาด ๑ หัวเปราะแดง ๑ หัวอุตพิศ ๑ หัวทองดี ๑ หัวแห้วหมู ๑ หัวเปราะขาว ๑ หัวหอม ๑ หัวโพล ๑ แก่นขี้เหล็ก ๑

แก่นกันเกรา ๑ แก่นขนุน ๑ แก่นเสมหะเล ๑ แก่นสน ๑ พริกไทยล่อน ๑ พริกไทย ๑ พริกขี้ฟ้า ๑ พริกหอม ๑ พริกหาง ๑ เกาปอะระเพ็ด ๑ เกาสะค้าน ๑ เกาวัลย์เปรียง ๑ เกามวกแดง ๑ สมอเทศ ๑ สมอไทย ๑ สมอพิเภก ๑ ผิวมะตูมแก่ ๑ ผิวมะกรูด ๑ ผิวส้มซ่า ๑ จันทน์เทศ ๑ จันทน์ชะมด ๑ จันทน์ขาว ๑ ไม้พญายา ๑ ไม้เทพทาโร ๑ ตริกะภูก ๑ ตริผลา ๑ ข่าแก่ ๆ ๑ ข่าต้น ๑ ข่าหลวง ๑ หญาใต้ใบ ๑ หญาตีนนก ๑ หญาบอนไฟ ๑ ส้มมะแป้น ๑ ส้มซ่า ๑ ส้มแก้ว ๑ ส้มโอหอม ๑ มะกรูด ๑ มะนาว ๑ มะงั่ว ๑ ว่านน้ำ ๑ ว่านหางช้าง ๑ ว่านร้อนทอง ๑ ว่านกีบแรด ๑ สีเสียดเทศ ๑ สีเสียดไทย ๑ โลดแดง ๑ โลดขาว ๑ หญาฝรั่ง ๑ ยาดำ ๑ ยาควินิน ๑ เนระพูสีเทศ ๑ เนระพูสีไทย ๑ ขมิ้นอ้อย ๑ ขมิ้นเครือ ๑ กุ่มน้ำ ๑ กุ่มบก ๑ ต้มส้มเช้า ๑ ต้นเทพரச ๑ ขอนดอก ๑ กระวาน ๑ กานพลู ๑ การบูร ๑ สะค้าน ๑ สังกรณี ๑ อบเชยเทศ ๑ อบเชยเหนือ ๑ ผางเสน ๑ กรุงเขมา ๑ ผลเอ็น ๑ พรรณผักกาด ๑ สหสคุณไทย ๑ กะลำพัก ๑ ลักจั่น ๑ กฤษณา ๑ น้ำประสานทอง ๑ ชะเอม ๑ ชะเอมเทศ ๑ ชะลูด ๑ ชะมดไทย ๑ ชะมดเชียง ๑ พิมเสน ๑ อำพัน ๑ ลักชี ๑ ดองดึง ๑ กระแจะ ๑ กำยาน ๑ พรอท ๑ แสงใจ ๑ ดินประสิวขาว ๑ สารส้ม ๑ สารส้มสะตุ ๑ มหาหิงค์ ๑ เปลือกสินเธาว์ ๑ ห้างสามย่าน ๑ เปราะหอม ๑ เกสรสารภี ๑ ตูมกาเครือ ๑ พญาสัตบรรณ ๑ ขิงแห้ง ๑ ไพลแห้ง ๑ มะขามป้อม ๑ ขิง ๑ เปราะหอม ๑ ผักแพวแดง ๑ กระพังโหม ๑ กะทือ ๑ กะเทียม ๑ กระเทียมสุก ๑ ขี้เหล็กเลือด ๑ ผักเบ็ดแดง ๑ ชัดมอนใหญ่ ๑ ผักกระชับ ๑ บัวขาว ๑ แสมสาร ๑ เสนียด ๑ เขาควายเผา ๑ ข้าวคั่ว ๑ กัญชา ๑ น้ำตาลทราย ๑ สมุดดำเผาไฟ ๑ กระเช้าฝีมด ๑ เจตมูลเพลิง ๑

พิภคยาแซแอลกอฮอล์ ๙๕ ดีกรี

๑ ยาล้างไต ในสรรพคุณไม่มีกำหนดซึ่งเป็นรากไม้ ยาหนักบาท ๑ แซแอลกอฮอล์ ๔๒ ดีกรี ๕ เอานซ์ เดือนหนึ่งจึงใช้ได้ การบูรแซแอลกอฮอล์ ๙๒ ดีกรีอิมจนไม่ละลายแล้วเอานซ์ ๑ เติมแอลกอฮอล์เอานซ์ ๑ ตามแต่จะใช้ได้ทุกอย่าง ฝืนดิบหนัก ๑๐ แดรม แซแอลกอฮอล์ ๔๒ เอานซ์ ๑๕ วันแล้วเอากรองให้ใสตามแต่จะใช้ ชื่อลดเด่นาโอยดิน หนัก ๑๒ เครน ละลายแอลกอฮอล์ ๙๒ ดีกรี ๔ แดรม ตามแต่จะใช้ตามโรคพิภค ฯ

อาณาจักรโรค

อภิธานศัพท์โรค

กล่อน

โรคกระษัยชนิดหนึ่ง เรียกว่า กระษัยกล่อน ก็มี อาการของโรคเกิดแต่สมุฏฐานธาตุทั้ง ๔ มี ๕ ชนิด คือ

๑. กระษัยกล่อนดิน หรือกระษัยดิน หรือกร่อนดิน เกิดขึ้นเพราะปถวีธาตุ หรือธาตุดินในร่างกายผันแปรผิดปกติ ทำให้เกิดอาการต่าง ๆ เช่น ทำให้ท้องอืด เส้นท้องตึง เจ็บสะดือ จุก เสียต ท้องผูกมากจนเป็นพรรดิก มือเท้าชา นัยน์ตาฟาง เป็นต้น

๒. กระษัยกล่อนน้ำ หรือกระษัยน้ำ หรือกร่อนน้ำ เกิดขึ้นเพราะอาโปธาตุ หรือธาตุน้ำในร่างกายผิดปกติ ทำให้เกิดอาการต่าง ๆ เช่น ทำให้มีอาการปวดขัดยอก จุกเสียดแน่นในท้องถึงยอดอก และทางเดินอาหาร น้ำปัสสาวะผิดปกติ เป็นต้น

๓. กระษัยกล่อนไฟ หรือกระษัยไฟ หรือกระษัยเพลิง เกิดขึ้นเพราะเตโชธาตุ หรือธาตุไฟในร่างกายผิดปกติ ทำให้เกิดอาการจุกแน่นขึ้นในทรวงอกภายในกาย ร้อนรุ่มมีเหงื่อออกทุกซุมซน เป็นต้น.

๔. กระษัยกล่อนลม หรือกระษัยลม หรือกร่อนลม เกิดขึ้นเพราะวาโยธาตุ หรือธาตุลมในร่างกายผิดปกติ ทำให้เกิดอาการต่าง ๆ เช่น ทำให้เกิดอาการจุกเสียดท้องสั้น เจ็บปวดในท้องเป็นลมแน่นขึ้นในอก เป็นต้น.

๕. กระษัยเถา เกิดเป็นลมขึ้นในกายอย่างต่อเนื่อง เสียตไปตามชายโครงถึงยอดอก เสียตตลอดขึ้นไปถึงลำคอ ทำให้เจ็บปวดแน่นในอกกระทบไปถึงระบบขับถ่าย ทำให้น้ำปัสสาวะขุ่นเป็นตะกอน เป็นต้น.

กล่อนลงฝัก

น. โรคเกิดเพราะเส้นเลือดลงสู่ถุงอัณฑะ ทำให้ถุงอัณฑะโต ปัสสาวะขัด เป็นต้น ดังตำรายาศิลาจารึกในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม [๔/๑๔๐]ตอนหนึ่งว่า “...โรคนั้นบังเกิดขึ้นด้วยโทษดานและกระษัยกล่อน มักบังเกิดแต่สะดือลงมาหน้า หน้า เดิมให้ขัดปัสสาวะ คือกล่อนลงฝักถึงถึงองค์กำเนิดให้องค์กำเนิดบวม แล้วกระทำให้สลับร้อน ให้ปัสสาวะมิได้โชนและอ่อนไปหยดย้อย

กำเดา

อาการที่เกิดจากลมและกำเดาให้โทษ คือลักษณะหนึ่งโสด เพื่อทวนโทษลมกำเดาจับหนาวสะท้อนแล้วให้ร้อนร่ากระหายชล เหงื่อตกระส่ำระสาย ไม่สบายในกายตน วิงเวียนเป็นสาละวน ปวดสูงพ้นจะทนทาน

ไช้ตัน

น. ต่อมาน้ำเหลืองที่อยู่ใต้ผิวหนังของบริเวณขาหนีบทั้ง ๒ ข้าง ซึ่งเป็นแนวต่อระหว่างลำตัวกับต้นขา ทำหน้าที่กักและทำลายเชื้อโรคที่อาจผ่านเข้ามาในร่างกายก่อนบน, ฟองตันก็เรียก

ไช้กำเดา

น. ไช้ชนิดหนึ่งที่เกิดจากหวัด

ไช้เหวือ

คือ ไช้ป่า หรือไช้จตุตง คือไช้ป่าทั้ง ๔ ภาค บางทีเรียกว่า ไช้จับสันอาการปวดศีรษะ อูจจาระผูก ถึงเวลาไช้จับจะหนาวสั่นสะท้าน มือเท้าเย็นใกล้สาหัสเหงื่อออกตัวหายร้อน มือเท้าอุ่น กระจายน้ำ ปวดปัสสาวะ สร้างแล้วลุกนั่งเดินได้ ครั้นรุ่งขึ้นเมื่อถึงเวลาก็จับอีก จับไปทุกวัน บางทีก็เว้น ๑-๒ วัน ถ้าจับหลายวันหน้าซีด เปื่อยอาหาร ลั่นเป็นผ้า ละอองขาว แก้ไม่หายถึงตายได้

ไช้สีดำ

น. ไช้พิษไช้กาฬชนิดหนึ่ง ผู้ป่วยมีผื่นสีดำขึ้นรวมกันเป็นกลุ่ม ขนาดต่าง ๆ กันขึ้นทั่วทั้งตัว มีอาการตัวร้อน มือเท้าเย็น ตาแดง ปวดศีรษะ เป็นต้น ดังคัมภีร์ตักกศิลา [๑/๖๓] ตอนหนึ่งว่า “...แลลักษณะไช้พิศม์นั้น คือสีดำแดง ให้จับเท้าเย็นมือเย็นให้ตัวร้อนปนเปลวไฟให้จักษุแดงดังแสงโลหิตร้อนปนตอนเย็นปนตอนหนึ่งมิได้เสมอกัน ลางที่จับแต่รุ่งจนเที่ยง ลางที่จับ แต่เที่ยงจบค่ำ ลางที่จับแต่ค่ำจนรุ่ง ลางที่ให้ปวดศีรษะให้ผุดเป็นแผ่นนิ้วหนึ่งก็มีทั่วทั้งตัว แดงก็มี ดำก็มี แดงนั้นเบากว่าดำ...”. ไช้สีดำ ก็เรียก

ไช้สีแดง

น. ไช้พิษไช้กาฬชนิดหนึ่ง ผู้ป่วยมีผื่นสีแดงขึ้นรวมกันเป็นกลุ่ม ขนาดต่าง ๆ กันขึ้นทั่วทั้งตัว มีอาการคล้ายไช้สีดำ แต่รุนแรงน้อยกว่า ดังคัมภีร์ตักกศิลา [๑/๖๓] ตอนหนึ่งว่า “...แลลักษณะไช้พิศม์นั้น คือสีดำแดง ให้จับเท้าเย็นมือเย็นให้ตัวร้อนปนเปลวไฟ ให้จักษุแดงดังแสงโลหิตร้อนปนตอนเย็นปนตอนหนึ่งมิได้เสมอกัน ลางที่จับแต่รุ่งจนเที่ยง ลางที่จับ แต่เที่ยงจบค่ำ ลางที่จับแต่ค่ำจนรุ่ง ลางที่ให้ปวดศีรษะให้ผุดเป็นแผ่นนิ้วหนึ่งก็มีสองนิ้วก็มี เท้าใบพุทธราก็มี ลางที่ผุดขึ้นมาเท้าใบเทียนก็มีทั่วทั้งตัว แดงก็มีดำก็มี แดงนั้นเบากว่าดำ...”, ไช้สีแดง ก็เรียก

คุดทะราด

ชื่อโรคชนิดหนึ่งเป็นโรคติดต่อเรื้อรัง ซึ่งเกิดเป็นเม็ดผุดขึ้นภายนอกตามผิวหนังเป็นตุ่มเล็ก ๆ คล้ายหูด แล้วค่อย ๆ โตขึ้น ลักษณะคล้ายดอกกะหล่ำปลี พิษของโรคทำให้มีอาการไข้ ตัวร้อน เบื่ออาหาร น้ำหนักลด ตุ่มดังกล่าวมักขึ้นตามใบหน้าบริเวณจมูก ขา เท้า เป็นต้น บางทีเรียกว่า มะเร็งคุดทะราด

คัณทสูตร,คันทสูตร น. ผีชนิดหนึ่ง เกิดเป็นเม็ดเรียงกันบริเวณผิเย็บ หรือรอบทวารหนัก, ผีคัณทสูตร ก็เรียก

ตาแดง น. โรคเยื่อหุ้มลูกต้ออักเสบ

ตานขโมย น. ตานที่เกิดกับเด็กที่มีอายุตั้งแต่ ๕-๖ ขวบ เป็นต้นไปจนถึง ๓ ขวบ แพทย์แผนไทยเชื่อว่ามักเกิดจากการกินอาหารอันทำให้เกิดพยาธิในร่างกาย มีอาการหลายอย่าง เช่น ลงท้อง ธาตุวิปริต ชอบกินของสดของคาว กินอาหาร ได้น้อย อุจจาระเหม็นคาวจัด อุจจาระกะปริบกะปรอยหรือเป็นมูกเลือด บางทีเลือดออกสด ๆ ทำให้เด็กซูบซีด เมื่อเป็นนานประมาณ ๓ เดือน จะมีอาการลงท้อง ตกเลือดตั่งน้ำล้างเนื้อ ปวดมวนเป็นมูกเลือด ดากออก ตัวผอมเหลือง, ตานโจร ก็เรียก.

ตานทราย,ตานซาง น.๑. โรคหรือความเจ็บป่วยที่เกิดในเด็ก มี ๒ กลุ่มใหญ่ ๆ คือ โรคตานและโรคซาง ใช้คำนี้เมื่อไม่ต้องการระบุเฉพาะเจาะจงว่าเป็นโรคใดดังตำราแพทย์ ตำบลด [๔๓/๖๘] ตอนหนึ่งว่า “...การเลี้ยงเด็กอ่อนควรใช้อาหารน้ำกับนม ก็พอ แต่จะต้องปฏิบัติให้ถูกต้องตามเวลาที่ควร โดยมากมักจะใช้นม ไม่ถูกเวลา เช่นให้นมจนเกิดขนาด ไม่ว่าเด็กจะร้องโดยเหตุใด ๆ เป็นอานม ยัดปากจนร้องไม่ออก ไม่ซำก็บังเกิดฝ่ำละอองและท้องเสียสำหรับอาเจียน ก็ยังคงเอานมยัดปากอีกจนเจ็บเป็นตาลทรายเพราะธาตุพิการ...”. ดู ตาน และซาง ประกอบ ๒. โรคตานที่เกิดขึ้นต่อเนื่องจากโรคซาง แต่รักษาไม่หาย เมื่อเด็กพ้นเขตซางจึงพัฒนาเป็นโรคตาน.

ท้องขึ้น ว. อาการที่ท้องอืดเพราะลมในกระเพาะอาหารเพ้อขึ้น

ท้องมาร น. ชื่อโรคจำพวกหนึ่งมีอาการให้ท้องโตอย่างหญิงมีครรภ์

บิด น. โรคลำไส้ใหญ่อักเสบ มีอาการปวดมวนและอุจจาระเป็นมูกเลือด

บุพโพ น. น้ำหนอง เป็นองค์ประกอบ ๑ ใน ๑๒ สิ่งของธาตุน้ำ

ประดง

น. ๑. โรคกลุ่มหนึ่ง ตำราการแพทย์แผนไทยส่วนใหญ่ว่าเกิดจากไข้กาฬแทรกไข้พิษ ผู้ป่วยมีเม็ดผื่นหรือตุ่มขึ้นตามผิวหนัง อาจมีอาการคัน ปวดแสบปวดร้อน ตัวร้อน มือเท้าเย็น ร้อนในกระหายน้ำ หอบ สะอึก ปวดเมื่อยในกระดูก ปวดศีรษะ เป็นต้น แบ่งออกเป็น ๔ ประการ ตามลักษณะของเม็ดผื่นหรือตุ่ม ได้แก่ ประดงมด ประดงช้าง ประดงควาย ประดงวัว ประดงลิง ประดงแมว ประดงแรด และประดงไฟ ดังคัมภีร์ตักกศิลา [๑/๓๐] ตอนหนึ่งว่า “ที่นี้จะว่าลักษณะไข้กาฬ ที่จะเกิดแทรก ในไข้พิษนั้น ๔ ประการ ให้จับเท้าเย็นมือเย็น ให้ตัวร้อนปนเปลง ให้ร้อนในกระหายน้ำ ให้หอบให้สะอึก ให้เมื่อยในกระดูก ให้เสียวไปทั้งตัว ให้จับสท่ายร้อนสท่ายหนาว ให้เชื่อมมัวให้ปวดศีรษะเป็นกำลัง ให้ปากขมปากเปื่อยปากหวานปนกำลัง ให้เพ้อพกกกลุ่มอกใจทั้งนี้ เปนลักษณะที่ไข้กาฬจะแทรกใน ๔ ประการ บอกให้ฟังรู้ ที่นี้พระผู้เปนเจ้าจะสำแดง คือกาลจะมาแขนนั้นมึนามปรากฏชื่อว่าอะไรบ้าง มีหลักฐานผุดขึ้นปนยุ่งกัดทั้งตัว ชื่อว่า ประดงมด ก็เรียก. ๒. โรคประเภทหนึ่ง ตำราการแพทย์แผนไทย เกิดจากลมรามาธาณี ซึ่งเกิดที่หัวใจ พัดขึ้นไปบนศีรษะ ทำให้ผู้ป่วยมีอาการคันหู หน้า และตา ดังตำราอติสาร ฉบับที่หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ ๘๔๐ มัดที่ ๕๒ ตอนหนึ่งว่า “... จะกล่าวลักษณะกำเนิดแห่งลมอันชื่อว่ารามธาณีวาโยเป็นคำรบว นั้นเกิดแต่ดวงหทัยขึ้นมาถึงสี่สะกระทำให้คันหู คันหน้า คันตา เปนต้นแล้วชานไปทั่วทั้งกายให้คันปนกำลัง สมมุติว่าลมพิศม์ก็ว่าปะดงก็ว่าแลบริโภคอาหารมิได้...”. ๓. โรคผิวหนังชนิดหนึ่งทำให้คันเป็นต้นตามตำราการแพทย์แผนไทยว่ามีหลายชนิด เช่น ประดงเลือด ประดงลม.

ปาน

น. รอยสีแดงหรือสีดำเป็นต้นที่เกิดขึ้นเองตามร่างกายบางแห่งแต่กำเนิด

ปัตฆาต

น. ๑. เส้นที่มีจุดเริ่มต้นบริเวณขอบเชิงกรานด้านหน้า แล่นถึงตาตุ่ม เส้นด้านบนจะแล่นไปทางด้านหลัง ขึ้นข้างกระดูกสันหลัง (ถัดออกมาจากเส้นรัตตฆาต) ถึงบริเวณต้นคอ ท่ายทอย ขึ้นศีรษะ แล้วลงมาที่แขน เส้นที่อยู่ด้านขวา เรียกเส้นปัตฆาตขวา เส้นที่อยู่ด้านซ้าย เรียก เส้นปัตฆาตซ้าย ส่วนเส้นด้านล่างจะเริ่มจากบริเวณหน้าขา แล่นลงมาถึงตาตุ่มด้านใน เรียก เส้นปัตฆาตใน ส่วนด้านนอกเริ่มจากบริเวณสะโพก แล่นลงมาถึงตาตุ่มด้านนอก เรียก เส้นปัตฆาตนอก. ๒. โรคลมชนิดหนึ่งผู้ป่วยมักมีอาการปวดเมื่อยตามแนวเส้นปัตฆาต เคลื่อนไหวไม่สะดวก ดังคัมภีร์แผนนวด [๒/๙๖] ตอนหนึ่งว่า “...ชื่อว่าลมปัตฆาตก็ว่าผู้นั้นมักนั่งมักลุกนั่งมิได้ก็ดี ให้แก้เส้นเอนทั้ง ๒ แลแก้เส้นแถวหลังทั้ง ๒ แลแก้เส้น

บันเอวทั้ง ๒ ข้าง ชื่อว่าลมแตกกลอนนั้น ให้แก้หัวเหินาแลทองแลรอบสดีอ
แลบันเอวแลสันหลังนั้นคลายแล...”, ลมปัตฆาต ก็เรียก, เขียนว่า ปัตฆาต ปฏฆาต
ปัตตะฆาฏ หรือ ปัตฆาฏ ก็มี.

ฝี

น. โรคจำพวกหนึ่ง มักเป็นต่อมขนาดต่าง ๆ บวมขึ้น อาจลัดหนองข้างใน เกิดได้
ทั้งภายในและภายนอกร่างกาย ผู้ป่วยมักจะมีไข้ เจ็บปวดบริเวณเป็น เป็นต้น
ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับชนิดและความรุนแรงของฝี มีชื่อเรียกต่าง ๆ กันตามลักษณะหรือ
สาเหตุที่เกิด เช่น ฝีกาล ฝีวัณโรค ฝีหัวคว่ำ ฝียอดเดียว อย่างไรก็ตาม ในทางการ
แพทย์แผนไทย ฝีบางชนิดอาจหมายถึง มะเร็งหรือฝีมะเร็ง, เชียด เชียด หรือ
เหรีียด ก็เรียก, ราชศัพท์ว่า พระยอด.

ฝีปะคำร้อย

น. ฝีชนิดหนึ่ง ผู้ป่วยมีเม็ดผุดเรียงกันเป็นแถวรอบลำคอ ตำราการแพทย์แผนไทยว่า
เกิดจากความบอบช้ำบริเวณลำคอ อันเนื่องมาจากการคลอต ดังคัมภีร์
ประณมจินดา ๖๔๑/๔๓๔-๔๓๕) ตอนหนึ่งว่า “...ถ้าแลกุมารกุมารผู้ใดคลอต
จากกรรมมารดานั้นยากนัก ให้ขัดขวางด้วยเหตุสิ่งใด ๆ ก็ดี บางทีหมอมดุงครรภ์
แม่มดมิได้รู้จักกำหนดแก่งกุมารนั้นจะคลอตเมื่อใด ประการหนึ่งไม่รู้ผันแปร
แก้ไขในการ กุมารนั้นแล ก็ข่มเหงเอาออกมาด้วยกำลังแรงของตนกุมารนั้น คลอต
โดยขัดขวางแลคอกุมารนั้นก็เค็ล็ดแคลง บางทีกุมารนั้นกระทบ ลงกับปากก็มีบ้าง
แลกุมารผู้นั้นเมื่อค่อยวัฒนาการขึ้นมาก็มักเปน ฝีที่คางที่ฟองตันแลที่คอฝีทั้ง ๓
ประการนี้ยอมเปนยังเด็กก็มี บางที่อายุได้ ๑๕ , ๒๐ , ๓๐ ปีแล้วจึงเปนก็มี
แลให้เปนเอ็นฝีปะคำร้อยฝิคณทมลาลา ฝีทั้ง ๓ ประการนี้ยอมเปนด้วยกระทบชำ
ชอกมาเมื่อคลอตจากกรรมมารดานั้น...”

ฝีมะม่วง

น. ชื่อฝีที่โคนขาหนีบเกิดจากต่อมน้ำเหลืองได้รับการติดเชื้อกามโรคชนิด
Lymphogranuloma venereum.

พรรดิก

(พันระดิก) ๑. อาการท้องผูกมาก มีอุจจาระเป็นก้อนแข็ง คล้ายขี้แมวหรือขี้แพะ
๒. น. อุจจาระเป็นก้อนแข็งกลม คล้ายขี้แมวหรือขี้แพะ

พยาธิ

น. ๑. ความเจ็บไข้ เช่นโรคพยาธิ ชาติชราพยาธิ (ป.พยาธิ, วยาธิ; ส. วยาธิ)
๒. ชื่อสัตว์ไม่มีกระดูกสันหลัง รูปร่างลักษณะทั่วไปเหมือนหนอนเกิดขึ้นในร่างกาย
มีรูปร่างและขนาดต่างๆ กัน ชนิดตัวแบน เช่น พยาธิตัวดีด พยาธิใบไม้
ชนิดตัวกลม หรือหนอนพยาธิอาศัยเกาะกินอยู่ตามส่วนต่างๆ ของร่างกาย ทำให้
เกิดอาการโรคต่าง ๆ ขึ้น ตามชนิดของพยาธิซึ่งอาศัยอยู่นั้น ดูเพิ่มเติมที่ กิมิชาติ

ฟองสมุทร

น. ฝึกพาชนิดหนึ่ง ผู้ป่วยจะมีเม็ดผิขนาดตั้งแต่เมล็ดงาถึงเมล็ดถั่วดำผุดขึ้นในปาก และคอ เรียก ผิฟองสมุทร เมื่อรุนแรงขึ้นผู้ป่วยกินดื่มไม่ได้ สะบัดร้อนสะท้านหนาว มีไข้สูง เรียก ไข้ฟองสมุทร ดังคัมภีร์ตักกคิลลา [๑/๓๔] ตอนหนึ่งว่า “...ที่นี้จะว่าด้วยลักษณะกาล เกิดในปากในลิ้นในเพดานชื่อว่าฟองสมุทร มีลักษณะผุดขึ้นมาเท่าเม็ดงา เท่าเม็ดถั่ว เท่าผลผักปลังสุก เท่าเม็ดถั่วดำ หนองสูงขึ้นมาเป้นหลัง เบี้ยก็มี ขึ้นมาในปากในคอ ทำพิศม์ให้กินเข้ากินน้ำมิได้ ให้จับสท้านร้อนสท้านหนาว ให้เชื้อมมัว ให้ตัวร้อนเป้นเปลวบอกไว้ให้พึงรู้...”.

มือตายเท้าตาย มือเท้าเคลื่อนไหวหรือขยับไม่ได้

ริดสีดวง

น. โรคกลุ่มหนึ่ง เกิดได้กับอวัยวะต่าง ๆ ของร่างกาย เช่น ตา จมูก ลำไส้ ทวารหนัก ตำราการแพทย์แผนไทยว่ามี ๑๔ ชนิด แต่ละชนิดมีอาการและชื่อเรียกแตกต่างกันไป บางชนิดอาจมีตั้งหรือก่อนเนื้อเกิดขึ้นที่อวัยวะนั้น เช่น ริดสีดวงตา ริดสีดวงทวารหนัก ดังตำรายาติลาจารึกในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม [๔/๒๖๔] ตอนหนึ่งว่า “...ลำดับนี้จะกล่าวด้วยนัยหนึ่งใหม่ ว่าด้วยลักษณะ หฤศโรค กล่าวคือริดสีดวงอันบังเกิดเนื่องมาแต่กุมารโรคอันอาจารย์ในก่อน สืบ ๆ กันมา รจนาลงไว้ในคัมภีร์ทั้งหลายต่าง ๆ นั้นมากกว่ามากนัก เหลือที่จะกำหนด ในที่นี้จะยกว่าแต่ที่ท่านสงเคราะห์ไว้เป็นหมวด แล้วมีนามบัญญัติสมมติ ว่าคัมภีร์ริดสีดวงต่าง ๆ ๑๔ จำพวก คือริดสีดวงอันชื่อว่าปาลติญาณะโรค, วิตานะโรค, ฆานะโรค, ปริณะโรค, โรหิณีโรค, วิชิกามะโรค, อูระปัตโรค, อันตะริคโรค, อันตคุณโรค, ตาระสกะโรค, อัคนีโชตโรค, วาตะสุตะโรค, อระวัณณโรค, ลักเคระโรค, สุวิชิกาโรค, สกะถานะโรค, บานทะโรค, สุกระโรค, ริดสีดวงทั้ง ๑๔ จำพวก ซึ่งว่ามาทั้งนี้ พึงรู้ตามในคัมภีร์ท่านกล่าวไว้...”, หฤศโรค ก็เรียก, เขียน ฤศดวง หรือ ฤษดวง ก็มี.

ลงท้อง

อาการท้องเสีย ถ่ายอุจจาระบ่อย ๆ เป็นมูกเลือด เป็นบิด เป็นต้น

ลมจุกเสียด

โรคลมชนิดหนึ่ง มีอาการแน่นในอกและเจ็บแทงอยู่ภายในร่างกาย

ลมสวิงสวาย

โรคลมชนิดหนึ่ง ทำให้หน้ามืดตาลาย ใจหวิววาบ ๆ หรือ กระสับกระส่าย สวิงสวายในใจ

ลมสะอึก	ก. อาการที่หายใจสะดักเป็นระยะ เนื่องจากกะบังลมหดตัวและช่องสายเสียงปิดตามทันทีทันใดในเวลาเดียวกัน, สะอึก ก็เรียก.
โลหิตเน่า	น. โลหิตระดูเกิดเน่าเสียทำให้มีอาการต่าง ๆ แทรกซ้อน เช่น โลหิตเป็นพิษ เกิดผื่น ตำราการแพทย์แผนไทยว่า เกิดจากโลหิตระดูร้าง โลหิตคละอับดูตร โลหิตต้องพิฆาต และโลหิตตกหมก ซึ่งปลุกทิ้งให้เรื้อรังจนเน่าเสีย.
ล้นนิบาต	๑. ความเจ็บป่วยอันเกิดจากกองสมุฏฐานปิดตะ วาตะ และเสมหะ ร่วมกันกระทำให้เกิดโทษเต็มกำลัง ในวันที่ ๓๐ ของการเจ็บป่วย ๒. ชื่อโรคชนิดหนึ่ง ทำให้เป็นไข้พิษของไข้มีอาการหนาวสั่น ชัก กระตุก และเพ้อ
ไส้เลื่อน	น.โรคที่ลำไส้ออกไปจากช่องท้อง ได้แก่ ลงมาที่ถุงอัณฑะ(ในผู้ชาย) ที่แคมใหญ่(ในผู้หญิง) หรือเลื่อนลงมาทางหน้าขา หรือเลื่อนออกไปทางหน้าท้อง สะดือ หรือเลื่อนผ่านกระบังลมเข้าไปในช่องอก (อ.hernia)
หืด	น. ภาวะหายใจไม่สะดวกเนื่องจากหลอดลมตีบแคบลงมักเกิดจากการหดตัวหรือการอักเสบของหลอดลม
หอบ	อาการของโรคชนิดหนึ่ง พิษของโรคทำให้หายใจถี่ ๆ เหนื่อย
อัมพาต	(อัมมะพาต) น. ๑. ลมที่พัดจากปลายเท้าขึ้นไปทั่วตัวทำให้อวัยวะบางส่วน เช่น แขนขาตาย ลิ่นกะด่างคางแข็ง. ๒. โรคชนิดหนึ่ง ผู้ป่วยมีอาการอวัยวะบางส่วน เช่น แขนขาตาย ไม่มีความรู้สึก ดังคัมภีร์สรรพลักษณะสรรพคุณ [๒/๓๓/๙] ตอนหนึ่งว่า “...เปลือกมะรุมแก้ลมอัมพาต ให้มือตายเท้าตายหูตึงลิ้นกระด่างคางแข็ง...”, เขียนว่า อัมพาติ อัมพาต อัมพาต อัมพาต อัมพาติ หรือ อัมมะพาต ก็มี. (ส. อมส+วาต)

A repeating decorative floral pattern in a light gray color, featuring stylized leaves and flowers, covers the entire page background.

อภิธานศัพท์สมุนไพร

อภิธานศัพท์สมุนไพร

- กระทงหมาบ้า น. ชื่อไม้เถาชนิดหนึ่ง *Dregea volubilis* (L.f.) Benth. ex Hook.f. ในวงศ์ Asclepiadaceae มียางขาวเป็นพิษ ใบมนหรือรูปไข่ ปลายแหลม โคนใบเว้าหรือป้าน ออกเป็นคู่ตรงข้ามกันตามลำต้น ดอกสีเขียวยาวอ่อนเป็นพวงกลม ใช้ทำยา, ฮั้วหนุม ก็เรียก
- กัญชา พืชสมุนไพรชนิดหนึ่งเป็นไม้ล้มลุกใบมนแฉกเล็กเข้าไปทางก้านหลายแฉก ดอกสีเหลืองออกเป็นช่อดอกตัวผู้และดอกตัวเมีย (เรียกว่า กะหลี่กัญชา) ผลเป็นเมล็ดกลมเล็ก ๆ สรรพคุณแก้โรคหอบหืดแก้ปวดท้อง ลงท้อง เป็นต้น ใช้สูบปนกับยาสูบ
- เกลือสินเธาว์ น. ๑. เครื่องยาธาตุวัตถุชนิดหนึ่ง เตรียมได้จากการนำเกลือทะเลที่บดละเอียดแล้ว ต้มกับน้ำในหม้อดินเคี่ยวจนแห้ง แล้วนำหม้อนั้นไปสูญไฟเกลบต่อจนร้อนแดง ยกหม้อลง ทิ้งไว้ให้เย็น นำเกลือที่ได้มาผสมกับน้ำนมวัว ๑/๒ ส่วน ตั้งไฟกวนต่อจนแห้ง ตำราสรรพคุณยาไทยว่ามีรสเค็มมัน ทำลายพรรตึก แก้ระส่ำระสาย แก้ตรีโทษแก่นิว เป็นต้น, เขียนว่า เกลือสินเทา หรือเกลือสินเธาว์ ก็มี. ๒. เกลือชนิดหนึ่ง ในทางเคมีเป็นเกลือโซเดียมคลอไรด์ เตรียมได้จากการนำดินเค็มมา ต้มน้ำ กรองเอาน้ำมาเคี่ยวจนงวด ทำซ้ำหลายครั้ง จนได้เกลือที่มีสีเกือบขาวถึงสีขาว, เกลือโป่ง เกลือเอือด หรือเอือด ก็เรียก
- โกฐก้านพร้าว น. เครื่องยาที่เป็นเหง้าและรากแห่งของพืชที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Picrorhiza kurroa* Royle et Benth ในวงศ์ Scrophulariaceae มีรสและสรรพคุณดังคัมภีร์สรรพลักษณะสรรพคุณ [๒/๓๖๖] ตอนหนึ่งว่า “...คุณโกฐก้านพร้าวมีรสขม แก้กษัย แก้กามแก้เสมหะแก้ลม แก้ไข้สำหรับชวร แลกำเฒ่า...” และตำราไม้เทศเมืองไทย [๔๕/๓๖] ตอนหนึ่งว่า “...แก้ไข้ซึ่งมีอาการให้สะอึก, แก้หอบ, แก้เสมหะเป็นพิษ...” จัดอยู่ในพิภักตโกฐทั้ง ๗ และโกฐทั้ง ๙, โกฐก้านพร้าว ก็เรียก
- โกฐจุฬาลัมพา น. ๑. เครื่องยาที่เป็นส่วนเหนือดินแห่งที่เก็บในระยะออกดอกของพืชที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Artemisia annua* L. ในวงศ์ Asteraceae (Compositae) มีรสและสรรพคุณดังตำราสรรพคุณยา ฉบับของกรมหลวงวงษาธิราชสนิท [๔๒/๑๒] ตอนหนึ่งว่า “...จะกล่าวสรรพคุณโกฐจุฬาลัมพา รู้แก้ไข้จับอันประกอบไปด้วยสอิก แลแก้เสมหะ แก้หอบ แก้ลม...” และตำราไม้เทศเมืองไทย [๔๕/๓๕] ตอนหนึ่งว่า “...แก้ไข้เจ็ริง, (คือไข้ที่มีเม็ดผื่นขึ้นตามตัว เช่น เหือดหัด, สุกใส, ดำแดง,

รากสด, ประดง) แก้วใช้เพื่อเสมหะ, แก้หืด, แก้ไอ...”. ๒. พืชที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Artemisia annua* L. มรววงศ์ Asteraceae (Compositae) มีชื่อสามัญว่า sweet wormwood herb เป็นไม้ล้มลุกอายุปีเดียว แตกกิ่งมาก ทั้งต้นมีกลิ่นแรง มีขนประปราย หลุดร่วงง่าย ใบเป็นใบเดี่ยว เรียงเวียน มีต่อมโปร่งแสง ขอบใบหยักลึก ช่อดอกแบบช่อแยกแขนงรูปพู่ระฆังกว้าง ช่อย่อยแบบช่อกระจุกแน่น สีเหลือง ถึงสีเหลืองเข้ม ผลแบบผลแห้งเมล็ดล่อน จัดเป็นโกฐชนิดหนึ่งในพิภักตโกฐทั้ง ๕ โกฐทั้ง ๗ และโกฐทั้ง ๙ โกฐจุฬาลำพาจีนหรือ โกฐจุฬา ก็เรียก

โกฐน้ำเต้า

น. เครื่องยาที่เป็นเหง้าและรากแห้งของพืชชนิดใดชนิดหนึ่งใน ๓ ชนิด คือ ชนิดที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Rheum officinale* Baoll., ชนิด *R. palmatum* L. หรือชนิด *R. tanguticum* (Maxim. ex Regel) Maxim. ex Balf. ในวงศ์ Polygonaceae มีรสและสรรพคุณดังตำราไม้เทศเมืองไทย [๔๕/๗๘] ตอนหนึ่งว่า “...โกฐน้ำเต้า เอามาหนึ่งให้สุกแล้วตากแห้งผสมเป็นยาระบายใช้ในโรคถ่ายท้องเสีย, โรคเจ็บตา, โรคริดสีดวงทวารหนัก, ขับลงสู่อุจจาระ, ทำให้อุจจาระปัสสาวะเดินสะดวก...”. จัดเป็นโกฐชนิดหนึ่งในพิภักตโกฐพิเศษ ๓ ชนิด ร่วมกับโกฐกะกั้งและโกฐกักรา.

โกฐพุงปลา

น. เครื่องยาที่เป็นปุ่มหูด เกิดจากใบหรือกิ่งอ่อนของต้นสมอไทย ที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Terminalia chebula* Retz. ในวงศ์ Combretaceae มีรสและสรรพคุณดังตำราไม้เทศเมืองไทย [๔๕/๗๖] ตอนหนึ่งว่า “...มีรสฝาดจัด คล้ายคลึงกับลูกเบญจกานี... เป็นยาฝาดสมาน แก้โรคอุจจาระธาตุลงอติสาร, ลงแดง, แก้บิดมูกเลือดได้ดี...”. จัดเป็นโกฐชนิดหนึ่งในพิภักตโกฐทั้ง ๙

โกฐสอ

น. เครื่องยาที่เป็นรากแห้งของพืชที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Angelica dahurica* (Fisch. ex Hoffm.) Benth. et Hook. f. ex Franch. et Sav. ในวงศ์ Apiaceae (Umbelliferae) มีรสและสรรพคุณดังตำราไม้เทศเมืองไทย [๔๕/๗๓] ตอนหนึ่งว่า “...มีกลิ่นหอมชื่นใจ โภฏนี้ใช้ปรุงร่ายกันทั้งแพทย์จีนและแพทย์ไทย... แก้วใช้, แก้วหืด, แก้วไอ, ทำให้หัวใจชุ่มชื่น...”. จัดเป็นโกฐชนิดหนึ่งในพิภักตโกฐทั้ง ๕ โกฐทั้ง ๘ และโกฐทั้ง ๙ โกฐสอจีน ก็เรียก

คนทีเขมา

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่ม กิ่งมีกลิ่นหอม ส่วนกิ่งอ่อน จะเป็นเหลี่ยมมีสีเทา และมีขนอ่อนปกคลุม ใบมีกลิ่นหอม ออกตรงข้ามเป็นรูปใบรวมมีลักษณะคล้ายมือ ใบย่อยประมาณ ๓-๔ ใบ ดอกมีขนาดเล็กเป็นช่ออยู่ปลายยอด ผลกลมเมื่อแห้งเปลือกแข็ง มีสีน้ำตาล รูปกลมรี สรรพคุณ แก้วใช้หัวดี แก้วปวดท้อง เป็นต้น

ไค้ไค้ไค้

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เถาชนิดหนึ่ง เกลี้ยง มียางสีขาว ใบเดี่ยวรูปหัวใจ ปลายแหลม โคนเว้า โคนเส้นกลาง ใบมีขนเป็นกระจุก ก้านยาว ดอกช่อใหญ่ สีขาว กลีบดอก ๕ กลีบ ลงรากใหญ่ ส่วนที่ใช้คือ ราก สรรพคุณ แก้พิษไข้ พิษกาฬ ขับเหงื่อ เจริญอาหาร ชูกำลัง

จันทน์ชะมด

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ใบดกหนาที่บ
 เนื้อต้นแก่จัด ๆ จะทำให้แก่นมีลักษณะคล้ายใบพุเป็นไม้สีน้ำตาลอ่อน ๆ มีสีดำ
 แลบบอยู่ในเนื้อไม้ด้วย มีกลิ่นหอมจัด ใช้ผงจากแก่นไม้นี้ปรุงทำเป็นรูปหอมและ
 เทียนอบ สรรพคุณ ใช้ปรุงเป็นยาหอม บำรุงหัวใจ แก้ลมวิงเวียน คลื่นเหียนอาเจียน
 ทำให้ใจคอชื่นบาน สดใส ชูกำลัง

จันทน์เทศ

น. พืชสมุนไพรที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Myristica fragrans* Houtt. วงศ์ Myristicaceae เป็นไม้ต้น สูง ๘-๑๘ เมตร ใบเป็นใบเดี่ยวเรียงสลับ รูปรีแกมรูปขอบขนาน ดอกขนาดเล็ก รูปคนโทคว่ำ สีเหลืองอ่อน แยกเพศ ส่วนใหญ่มักอยู่ต่างต้น ผลรูปเกือบกลมถึงกลม เส้นผ่านศูนย์กลาง ๔-๕ เซนติเมตร สีเหลืองหรือสีเหลืองอมแดง เมื่อแก่แตกเป็น ๒ ซีก เมล็ดและแอริล (aril) ใช้ทำยา เมล็ดมีเปลือกแข็ง สีน้ำตาล เรียกลูกจันทน์ (nutmeg) มีแอริลสีแดงหุ้ม ซึ่งเมื่อแห้งมีสีเหลืองอมน้ำตาลถึงสีน้ำตาลอ่อน เรียก ดอกจันทน์ หรือรกจันทน์ (mace) เป็นพืชพื้นเมืองของหมู่เกาะโมลุกกะ ปัจจุบันปลูกได้ทั่วไปในประเทศเขตร้อน.

ชะมดเขื่อง

สัตว์สมุนไพรรชนิดหนึ่ง ชะมดเชียงมีสีขาวลักษณะคล้ายขี้ผึ้ง ได้จากกวางชะมดเป็นสัตว์เคี้ยวเอื้องขนาดเล็กลักษณะคล้ายกวาง ตัวสั้นป้อม สีน้ำตาลแดง หูตั้งหางสั้น มีแถบยาวสีขาว ๒ แถบ ขนานกันตามความยาวของลำคอ ที่ตะโพกและหลังช่วงท้ายมีจุดสีขาว ไม่มีเขา ตัวผู้มีเขี้ยวบนยาวประมาณ ๓ เซนติเมตรไหล่ออกมาเห็นได้ชัด ต่อมกลืนที่สร้างชะมดเชียงอยู่ระหว่างสะดือกับอวัยวะสืบพันธุ์สรรพคุณแก้โรคลม โรคเกี่ยวกับโลหิต โรคตา เส้นประสาท ไอหอบหืดเป็นยาแรงในโรคใช้รากสดน้อย ปอดบวม หลอดลมอักเสบ

ชะพลู

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ขึ้นเป็นกอ ใบเหมือนใบพลู ขนาดย่อม สีเขียวแก่ มีรสเผ็ดเล็กน้อย ดอกออกยาวเป็นปุ่ม ๆ คล้ายดอกตีนเป็ดแต่สั้นกว่า สรรพคุณ แก้เสมหะ บำรุงธาตุ เจริญอาหาร ขับลม พืชในภาคเหนือ ผักปูก ผักปลิง ผักอีเลิด ก็เรียก

ชะเอมเทศ

น.เครื่องยาที่เป็นรากและเหง้าแห้งของพืชที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ *Glycyrrhiza glabra* L.
ในวงศ์ Leguminosae (Fabaceae) วงศ์ย่อย Papilionoideae ซึ่งมีหลายพันธุ์ (variety)

ที่สำคัญ ได้แก่ ชะเอมสเปน (*G. glabra* L. var. *typical* Regle et Herder) และชะเอม
รัสเซีย (*G. glabra* L. var. *glandulifera* Waldst. et Kit.) มีชื่อสามัญว่า licorice
มีรสและสรรพคุณดังคัมภีร์สรรพลักษณะสรรพคุณ [๒/๓๗/๐] ตอนหนึ่งว่า “...
คุณชะเอมปามีรสอันหวาน แก่ระหายน้ำชะเอมเทศมีรสอันขมแลหวานยิ่ง
แก่ระหายน้ำ แก่คอแห้งแก้ไข้ทั้งปวงแก้ไข้โรคแล...” และตำราสรรพคุณยา
ฉบับของกรมหลวงวงษาธิราชสนิท [๔๒/๑๓] ตอนหนึ่งว่า “...จะกล่าวสรรพคุณ
ชะเอมเทศ ใบนั้นรู้แก้อุบะทั้งปวงแลกระทำให้เสมหะแห้งแลแก้ดี ดอกนั้นรู้แก้
คันฝีดาษแลแก้พิษฝีดาษ ต้นนั้นรู้กระจายเสียซึ่งลมอันพัดเบื่องบน รากนั้นรู้แก้
โลหิตอันเน่าในอุทร แก้เสมหะแลลมแลรู้เจริญซึ่งอายุ...”, เมอเอม ก็เรียก

ดอกตี่ง พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้เถามีหัวหรือเหง้าอยู่ใต้ดิน ลำต้นสูงอ่อนเป็นปล้อง
ดอกสีเหลืองแดง กลีบดอกบิดเป็นเกลียว ผลแก่จัดจะแตกมีเมล็ดเป็นสีส้ม
สรรพคุณ แก้ท้องขึ้น ท้องเฟ้อและปวดตามข้อ เรียกว่า ดาวตี่งส์ ดอกตี่งหัวหวาน
พินมหา ก็มี

ดินประสิวขาว แร่ธาตุสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากมูลค้างคาว ซึ่งนำมาต้มเคี่ยวแล้วทิ้งไว้ให้เย็น
เมื่อเย็นแล้วจะมีเกล็ดขาว ๆ เกาะ อยู่ข้างภาชนะนั้น เรียกเกล็ดนั้น
ว่าดินประสิวขาว ส่วนดินประสิวที่มีสีอื่นเจือปนนั้น จัดเป็นคุณชั้นรองลงไป
มีรสเค็ม ปรา่ เย็น สรรพคุณ ขับลมที่คั่งค้างตามเส้น ถอนพิษ ขับปัสสาวะ
ใช้ภายนอกสำหรับทาแก้คันตามผิวหนัง

ตะบูน น.ชื่อไม้ต้นขนาดใหญ่ในสกุล *Xylocarpus* วงศ์ Meliaceae ขึ้นตามป่าชายเลนและ
ริมแม่น้ำที่น้ำเค็มขึ้นถึง มี ๒ ชนิด ตะบูนขาวหรือกระบูน (*X. granatum* Koenig)
เปลือกสีน้ำตาลแกมแดง ผลขนาดส้มโอและตะบูนดำ [*X. moluccensis* (Lam.)
M. Roem.] เปลือกสีน้ำตาลแกมดำ ผลขนาดส้มเกลี้ยง.

แตงหนู พืชสมุนไพรมี ๒ ชนิดหนึ่งเกิดในประเทศไทย อีกชนิดหนึ่ง เกิดในต่างประเทศ
เป็นไม้เถา ตามเถามีขนสั้น ใบออกเป็นใบเดี่ยว ดอกออกเป็นช่อมีสีเหลือง ชนิด
ที่เกิดในประเทศไทย ผลกลม ชนิดที่เกิดในต่างประเทศผลยาว สรรพคุณ
แก้เสมหะ ขับปัสสาวะ แก้ไข้ เป็นต้น บางที่เรียก แตงเถื่อน

เทียนข้าวเปลือก พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นพืชจำพวกต้นขนาดเล็ก ลำต้นตั้งตรงใบเล็กฝอยหอม
ดอกช่อคล้ายดอกผักชีล้อม เมล็ดสีเหลืองคล้ายข้าวเปลือก แต่เล็กกว่าเล็กน้อย
สรรพคุณ รสหวานเผ็ด หอม ขับปัสสาวะ ขับลม บำรุงธาตุ เป็นต้น เรียกว่า
ผักชีลาว เทียนตาตักแตน ยี่หว่าหวาน ก็มี

เทียนขาว พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก ลำต้นพุ่งตรงขึ้นไป แตกกิ่งก้านสาขา อยู่ที่ยอด ใบเป็นเส้นเล็กแตกเป็นง่าม ๒-๓ ง่าม ดอกช่อ เหมือนดอกผักชีล้อม สีขาวอมชมพู หอมร้อน เมล็ดคล้ายเมล็ดข้าวเปลือก แต่เล็กและยาวเรียว กว่ามาก สรรพคุณ รสเผ็ดร้อนขม หอม แก้ลมและตีพิการ ขับเสมหะ แก้นิ่ว ขับระดูขาว ขับผายลม แก้ท้องขึ้นในเด็ก เป็นต้น ยี่หระ ก็เรียก

เทียนดำ พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่มขนาดย่อม ลำต้นตั้งตรงเป็นลำสูง ๓-๔ ม. ใบเดี่ยว รูปหัวใจ ดอกช่อห้อย สีม่วงดำ ผลเมื่อแก่ จะแตกออกเหมือนถ้วยจีบ มีขนทั้งภายนอกและภายใน เมล็ดเล็กสีดำเท่าเมล็ดงา ทรงเหลี่ยมผิวดำด้าน สรรพคุณ รสเผ็ดขม ขับเสมหะในร่ากาย ให้ลงสู่คูทวาร ขับลมในลำไส้ แก้อาเจียน บำรุงโลหิต

เทียนตาตั๊กแตน พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นพืชจำพวกต้น คล้ายเทียนขาว แต่เมล็ดกลมมีขอบรอบ คล้ายตาตั๊กแตน สรรพคุณ รสขมเผ็ดเล็กน้อย บำรุงธาตุ ช่วยย่อยอาหาร แก้ท้องอืดเฟ้อในเด็ก ขับลม แก้เสมหะพิการ แก้กามเดา เป็นต้น

เทียนยาวพาดิ พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นพืชขนาดเล็ก จำพวกผัก คล้ายต้นโกฐจุฬาลัมพาและ ต้นผักชี ใบเล็กเป็นฝอย สูงกว่าต้นผักชีเล็กน้อย รูปสามเหลี่ยม สรรพคุณ รสร้อน หอม กระจายเสมหะ กระจายลม แก้กลิ้นเหียนอาเจียน แก้กูกเสียด

ผักคราด พืชสมุนไพรหลายชนิด เช่น ผักคราดหัวแหวน ผักคราดทะเล เป็นต้น เป็น ไม้ล้มลุก ต้นเล็กใบใหญ่ ลำต้นตั้งตรง ใบเป็นใบเดี่ยวรูปไข่ ปลายแหลม ขอบใบ เป็นจักแบบฟันเลื่อย ดอกสีเหลืองออกเป็นช่อตั้ง ดอกเดี่ยว ผลมีสีน้ำตาลเข้ม สรรพคุณ แก้ไข้ แก้ปวดศีรษะ เป็นต้น

ฝิ่นดิบ เป็นยางที่ได้จากการกรีดผลฝิ่นที่โตเต็มที่ในตอนพลบค่ำหรือเช้ามืด น้ำยางสีขาว ที่ไหลออกมาจากผลจะค่อย ๆ แข็งขึ้นและสีเข้มขึ้น จากนั้นจึงถูกเก็บรวมกัน ตากแดดจนแห้งแข็งได้”ฝิ่นดิบ”

มหาหิงค์ พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นขนาดเล็ก ลำต้นเล็กเรียว ใบไม่ดก ดอกช่อ คล้ายดอกผักชี สีเหลืองอ่อน ยางจากราก เรียกว่า มหาหิงค์ สีเหลืองออกน้ำตาล กลิ่นฉุน สรรพคุณ ยางจากราก รสเผ็ดร้อนเหม็น ขับลมในลำไส้ แก้ท้องขึ้น อืดเฟ้อ แน่นจุกเสียด แก้ปวดท้อง บำรุงธาตุ ขับเสมหะ ขับผายลม แก้โรคเส้น ประสาท ช่วยย่อยอาหาร เป็นต้น

ยาดำ

เป็นยาที่แข็งเป็นก้อนสีดำหรือสีน้ำตาลเข้ม ทึบ เพราะ ได้จากพืชพวกว่านหางจระเข้ ๓ ชนิด คือ *Aloe barbadensis* Mill., *Aloe ferox* Mill. และ *Aloe perryi* Baker วงศ์ *Aloaceae* พืชพวกนี้มีถิ่นกำเนิดในทวีปแอฟริกา ยาดำที่ใช้ในตำรับยาไทยส่วนใหญ่เป็นยาดำที่นำเข้ามาจากแอฟริกา ตำราสรรพคุณยาโบราณว่า ยาดำมีรสเบื่อและเหม็นขม สรรพคุณถ่ายลมหเบื่องสูงให้ลงต่ำ กัดฟอกเสมหะและโลหิต ทำลายพรรตึก เป็นยาถ่าย ยาระบาย

ลักจั่น

น.เครื่องยาที่เป็นแก่นแห้งสีแดงของพืชที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Dracaena cochinchinensis* (Lour.) S.C.Chen ในวงศ์ *Dracaenaceae* มีชื่อสามัญว่า *lignum dracaenae* พืชนี้เมื่อแก่นมีเชื้อราเจริญลงไปเนื้อไม้มีสีแดงมีลักษณะเป็นเนื้อโปร่งและเบาถึงเนื้อแน่นและหนัก ปริง่ายผิวเรียบถึงขรุขระ ไม่สม่ำเสมอ สีขาวแกมสีชมพูถึงสีแดงเข้มถึงสีม่วงดำ อาจมีร่องตามยาว รอยตัดสีแดง กลิ่นหอมเล็กน้อย แพทย์แผนไทยใช้ลักจั่นแทนจันทน์แดง (*Pterocarpus santalinus* L.f.) ตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจนถึงปัจจุบันจนเป็นที่เข้าใจโดยทั่วไปว่าลักจั่น คือ จันทน์แดง ตำราสรรพคุณยาไทยว่า มีรสฝาดเล็กน้อย สรรพคุณแก้พิษไข้ทั้งภายในและภายนอก บำรุงหัวใจ แก้พิษที่มีอาการอักเสบ อาการปวดบวม, ลักจั่นจันทน์แดง ก็เรียก. เขียนว่า ลักกะจั่น ลักจั่นจันทน์ หรือลักกะจั่นจันทน์ ก็มี

ว่านน้ำ

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นพืชล้มลุกจำพวกเหง้า ใบเล็กเรียวยาวขนานยาว ปลายแหลม ไม่มีก้านใบ ออกจากเหง้าใต้ดิน ดอกเล็กอัดกันเป็นช่อแหว่ง ผลสุกสีแดง มักขึ้นตามริมน้ำหรือที่ชื้นแฉะทั่วไป สรรพคุณ แก้บิด แก้ปวดท้อง แก้ท้องขึ้นอืดเฟ้อ แน่นจุกเสียด ขับลมในกระเพาะและลำไส้ เป็นต้น

สารภี

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดกลาง ใบเดี่ยวรูปหอกเรียว เนื้อใบเหนียว และหนา สีเขียวเข้ม ปลายและโคนแหลม ดอกเล็ก ทรงกลม กลีบสีขาว ผลรูปไข่สีเหลืองส้ม ขนาดเท่าหัวแม่มือ สรรพคุณ บำรุงครรภ์รักษา ทำให้ชื่นใจ แก้ไข้ เป็นต้น

สารส้ม

แร่ธาตุสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นก้อนผลึกสีขาวขุ่น ไม่มีกลิ่น มีรสฝาดมาก สารส้มที่ใช้ทางยามักเอามาสะตุก่อน ทำได้โดยเอาสารส้มมาบดให้ละเอียดใส่ในหม้อดิน ตั้งไฟจนสารส้มฟูขาวดี แล้วยกลงจากไฟได้ “สารส้มสะตุ” เอามาใช้ทำยา สรรพคุณ สมานทั้งภายในและภายนอก แก้ระดูขาว แก้หนองใน และหนองเรื้อรัง เป็นยาขับปัสสาวะ ขับนิ่ว แก้ปวดอักเสบ เป็นต้น

ส้มเช้า

พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก รูปสี่เหลี่ยมมีหนามตามเส้น ใบเดี่ยว รูปไข่กลับ โคนยาวเรียวยาวหนาสีเขียวแข็ง ดอกเล็กสีขาวนวล ผลเป็น ๓ พู สรรพคุณ ขับโลหิตระดู ฟอกโลหิต ถ่ายคุดเสมหะ เป็นต้น

ส้มซ่า พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นขนาดย่อม คล้ายส้มเขียวหวาน ใบเดี่ยว ทรงกลมรี สีเขียวเข้ม ผิวเรียบมัน มีต่อมน้ำมัน ดอกเล็กสีขาว เป็นช่อเล็ก ๆ ผลกลมเกลี้ยง ผิวจะดูหนาและขรุขระ เนื้อในสีขาวคล้ายส้มโอ สรรพคุณ กัดฟอก เสมหะ แก้ไอ ฟอกโลหิต เป็นต้น

สังกะสี น.ธาตุลำดับที่ ๓๐ สัญลักษณ์ Zn เป็นโลหะลักษณะเป็นของแข็งสีขาวแกมน้ำเงิน หลอมละลายที่ ๔๑๙ °ซ. ใช้ประโยชน์ได้มาก เช่น นำไปผสมกับโลหะอื่นให้ โลหะแข็ง ใช้ฉาบผิวเหล็กเพื่อกันสนิม. (อ.zinc); เหล็กชุบสังกะสีบาง ๆ เป็นแผ่น เรียบหรือเป็นลอนอย่างลูกฟูก ใช้มุงหลังคา เป็นต้น เช่น หลังคาสังกะสี รังสังกะสี.

แสมทะเล สมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลาง ใบกลมโต ลำต้นเกลี้ยง สรรพคุณ แก้เลือดลม แก้ลมในกระดูก แก้กระษัย ฟอกและขับโลหิตระดู ถ่ายระดูเน่าเสีย แก้ปัสสาวะพิการ

หญ้ายอนไฟ เก็บเอามาจากหยากไย่ ที่เกาะอยู่เหนือเตาไฟในครัว (สมัยก่อน) ที่มีเขม่า และ ควันไฟเกาะติดอยู่ สรรพคุณ แก้โลหิต ฟอกโลหิต กระจายโลหิตที่เป็นลิ่มเป็น ก้อน ขับโลหิตระดู เป็นต้น

อบเชยเทศ พืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลาง ใบรูปหอกปลายและโคนแหลม เส้นใบตามยาว ๓ เส้น ใบค่อนข้างหนา ขอบและผิวเรียบมัน สีเขียวเข้ม ดอกเล็ก ช่อสีเหลืองอ่อน ผลรูปไข่ ผิวเปลือกเรียบบาง สรรพคุณ แก้ลมอันทพฤษ์ ปลูกธาตุให้เจริญ แก้ใช้สันนิบาต แก้อ่อนเพลีย ขับผายลม

อำพัน สมุนไพร ๒ ชนิด ได้แก่ อำพันเธร และอำพันทอง อำพันเธร ได้มาจากซี ปลาวาฬ ลักษณะ เป็นวัตถุสีเทา มีกลิ่นหอม ลอยอยู่ในทะเลหรือริมฝั่งทะเล บางที เรียกว่า อำพันซีปลา อำพันทองได้มาจากน้ำกามคุณปลาวาฬ ลักษณะ เป็นวัตถุ สีเหลือง มีกลิ่นหอม ลอยอยู่ในทะเล หรือริมฝั่งทะเล สรรพคุณ แก้ลม แก้เสมหะ บำรุงกำลัง บำรุงความกำหนัด บำรุงหัวใจ มีรสคารมัน

ไอโอดีน น.ธาตุลำดับที่ ๕๓ สัญลักษณ์ I เป็นอโลหะลักษณะเป็นของแข็งสีเทาดำเป็น เงามาว หลอมละลายที่ ๑๑๔ °ซ. เมื่อระเหิดเป็นไอสีม่วง เป็นธาตุสำคัญมาก สำหรับต่อมไทรอยด์ หาขาดธาตุนี้จะทำให้เป็นโรคคอพอก (อ.iodine)

ดัชนี

ดัชนีตำรายา

ชื่อตำรายา

หน้า

แก้เหนือยหอบเพราะเสมหะ ฯ	๖
ชื่อจตุรงค์	๖ ๓/
เทพจิตราภรณ์	๑๑ ๑๒
โอสถสมาธิ	๑
บำรุงตรีโลก	๑๙ ๒๐
บำรุงไตรภพ	๒๑ ๒๓
พรหมภักตร์	๑๓/
ยาแก้ช้ำอกอกฮอ ๙๕ ดีกรี	๓๘
วาทาประสิทธิ	๑ ๒
วิสัยพยากลาง	๙ ๑๐
วิสัยพยาน้อย	๘ ๙
วิสัยพยาปานทอง	๑๔
วิสัยพยาใหญ่	๑๐ ๑๑
หอมทิพโอสถ	๑๒ ๑๓

ดัชนีโรคและอาการ

โรค

หน้า

กล่อนให้ถ่วงหัวเหิน

๒๐

กล่อน

๑๘ ๒๓

กล่อนลงฝัก

๑๘ ๒๓

กล่อนแห้ง

๒

กำเดา

๒๓

กินเข้ามิได้

๓ ๒๖

กินอาหารไม่มีรส

๓

ขัดตะโพก

๒

ขัดเบา

๒๐

ขัดหัวเหิน

๒

ไข้

๓

ไข้กำเดา

๑๖

ไข้ต้นบวม

๒๘ ๒๙

ไข้ตานทราย

๒๕

ไข้ทั้งปวง

๒๕

ไข้ทำพิษมิให้เชื่อมมัวจับหัวใจ

๑๖

ไข้เพื่อให้หลงลืม

๑๖

ไข้สันนิบาต

๒๖

ไข้เหนือ

๒๖

ไข้ให้คลั่งให้เพ้อ

๑๓

ไข้ให้ปากขมปากหวาน

๑๖

ไข้ให้เมื่อยเจ็บทั่วสารพวงค์

๑๖

ไข้ให้สริงสวายร้อนทุรนทุราย

๑๖

ไข้ดำอืดแดง

๒๖

คลอดลูกเลือดดีขึ้น

๒๓

คันธสูตรขาว	๒๖
คันธสูตรเหลือง	๒๖
คางบวม	๒๘ ๒๙
คุุทราด	๒๓
คอบวม	๒๘
จุก	๑๐ ๑๑
จุกแตก	๑๘
จุกเสียด	๒๑
จุกเสียดยอกในทรวงอก	๑๘
เจ็บศีรษะ	๓
เจ็บสเฮอร์	๒
เจรจาไม่ออก	๒๐
ชักเท้ากำมือกำ	๒๑
ชักปากเบี้ยว	๓
ชักหลักโง่งยัดหลังไม่ขึ้น	๒๓
ดาดดง	๒๖
ตัวพยายดที่ริมทวาร	๓๐
ตาแฉะ	๓๑
ตาแดง	๒๓ ๓๑
ตาแดงปนเลือด	๘
ตานคโมย	๒๕ ๓๐
ตามืด	๓
ตาเหลือง	๒๓
ตาแหก	๒๓
ตีนมือตาย	๒๐
ตึงเกลียวข้างทั้งสอง	๒
ตึงทวารเบา	๒
ตึงไปตามเกลียวข้าง	๑๘
แตกปนบุพโพพแล่นน้ำเหลือง	๒๙
ท้องขึ้น	๒ ๓ ๑๐ ๑๔ ๑๘ ๒๐
ท้องขึ้นเวลากกลางคืน	๒๓

ทองขึ้นหลามนำออก

ทองมาร

ทูนทราย

เทพจรพัก

นอนไม่หลับ

น้ำตาไหล

แน่น

แน่นนำออก

บวมแข็งเปนไต

บวมต่าง ๆ

บวมทั้งตัว

บวมมือบวมเท้า

บิตตกมูกเลือด

บิตปวดมวน

บิตปวดมวนตมูกเลือด

เบาแดง

เบาป่อย ๆ

เบาเปนหนอง

เบาเหลือง

เบาออกมาเปนเลือด

ประดงทั้ง ๔

ปวด

ปวดคาง

ปวดตา

ปวดถ่วงท้องน้อย

ปวดท้อง

ปวดฟัน

ปวดมวนท้อง

ปวดมวนท้องน้อย

ปวดศีรษะ

ปัตฆาฏ

๓๐

๒๔

๒๑

๑๓

๓/ ๑๑ ๒๐ ๒๓ ๓๐

๓

๑๔ ๑๘

๖ ๒๐

๒๙

๔

๓/

๓/

๒ ๒๕

๒ ๓๐

๒๖

๒๐

๒๑

๒๑

๒๐

๒

๒๖

๒๓/

๓๐

๓๐

๑๘

๑๔

๓๐

๓๐

๒๕

๘

๒ ๒๓/

ปากเปี้ยว	๒๓
ปากเปื่อย	๓๑
ปานดำ	๒๖
ปานแดง	๒๖
แผลเปื่อย	๓๑
ฝีชักหดแลเล็กเข้า	๔
ฝีต่าง ๆ	๔
ฝีที่หลัง	๔
ฝีประจำรอย	๒๔ ๒๙
ฝีมะม่วง	๒๔ ๒๙
ฝีคิณะใหญ่	๑๕
ฝีสำคัญ	๓๑
พยาต	๑๑
พยาตในท้อง	๔
พรรดึก	๒ ๓๐
พิศม์ตาน	๒๖
พิศม์ทราง	๒๖
พิศม์ผี	๒๕
พิศม์ผีร้าย	๑๔
ฟกซ้ำ	๔
ฟองสมุทร	๒๖
มองคร้อ	๒๓
มะเร็งกฐลึง	๔
มินตึง	๒๐
มือกำตีนกำ	๒๓
มือตายตีนตาย	๒๓
มือตายเท้าตาย	๒
เมื่อยขบ	๒
เมื่อยต่าง ๆ	๒๓
ไม่รู้สมประดี	๑๔
ยอก	๓
ร้อนในอก	๒๐

ร้อนในอกในคอ
 ระส่ำระสาย
 รักแสบวม
 ราก
 รากเปนโลหิต
 ริดสีดวง
 ริดสีดวงมอกร่อ
 ริดสีดวงให้พอมเหลือง
 โรคสำหรับบุรุษ
 ฤดูเกินกำหนด
 ลง
 ลงท้อง
 ลงท้องเปนมูกเลือด
 ลงราก
 ลงรากที่หิวอ่อน
 ลมจุกเสียด
 ลมที่ปวดมวนมีพิศม์
 ลมปัจจุบันเปนพิศม์
 ลมปัตฆาฏ
 ลมเพนก้อนในท้อง
 ลมเพนก้อนในนาภี
 ลมพรรตีก
 ลมมหาสดม
 ลมเสียดแทงตามชายโครง
 ลมอัมพฤก
 ลมอัมพาท
 ลูกตายในท้อง
 เลือดดีขึ้น
 โลหิตขัดเบา
 โลหิตเน่า
 โลหิตพิการ
 โลหิตหนอง

๑๓
 ๑๒
 ๒๘ ๒๙
 ๓/ ๓๒
 ๑๘
 ๒ ๑๑ ๒๓/
 ๒๐
 ๒๓
 ๓๒
 ๒๔
 ๓/ ๘ ๑๘ ๒๖
 ๒ ๑๐ ๑๔ ๒๕ ๓๐
 ๒๐
 ๑๔
 ๑๓
 ๒๕
 ๙
 ๑๘
 ๒๓
 ๑๘
 ๒
 ๒๑
 ๒๓
 ๒๐
 ๒๓
 ๒๓
 ๒๑
 ๒๑
 ๑๘
 ๑๘
 ๒๔
 ๑๘

โลหิตไหลมิได้หยุด

วิ่งเวียน

สรวงสวย

สลึง

สังวาลพระอินทร

สันนิบาต

สันนิบาตสิบจำพวก

สายฟ้าฟาด

เสมหะจุกคอ

เสมหะดีขึ้น

เสมหะในคอ

เสมหะพิการ

เสียงแหบ

เสียด

ไล่เดือนในท้อง

ไล่เลื่อน

ไล่เลื่อนลงฝัก

หน้ามืดตามัว

หลังตั้ง

หอบ

ห้วนมเปื่อย

หายใจไม่ใคร่จะออก

หืด

หืดไอ

หูดัง

เห็บขา

เห็บน้อยหอบ

อัมพาต

อาเจียน

อุจจาระปัสสาวะมิออก

ไอ

ไอเพื่อเสมหะ

๓๑

๓ ๑๒ ๑๓

๔ ๑๒ ๑๓

๕ ๑๑

๒๖

๘

๑๑

๒๖

๑๔

๕

๖

๒๕

๓

๒ ๓ ๑๐ ๑๑

๓๐

๑๔

๑๔

๑๓

๒

๕ ๖

๓๑

๑๔

๕ ๖ ๒๐

๒๓

๓

๒๓

๖

๒

๒๐

๒๖

๒๐

๑๔

ดัชนีเครื่องยา

เครื่องยา

หน้า

กรดกำมะถัน

กรรณิกา (เปลือก)

กระเจาะ

กระชาย

กระเช้าฝีมด

กระดาดแดง (หัว)

กระเทียม (น้ำ)

กระเทียม

กระทุงหมาบ้า (ราก)

กระเพรา (ดอก)

กระวาน (ใบ)

กระวาน (ลูก)

กระวาน

กรูงเขมา

กฤษณา

กลอย (หัว)

กะเช้าฝีมด (หัว)

กะดอม (ลูก)

กะดาดแดง (หัว)

กะเทียม

กะเทียมสุก

กะพังโหม

กะเพรา (ดอก)

กะลำพัก

กัญชา (น้ำ)

กันเกรา (แก่น)

กันชา

กานพลู

๑๓

๓๕

๑๒ ๓๓

๒๒

๓๘

๒๒

๒๕

๒ ๑๔ ๒๒ ๓๓

๓ ๓๓

๕

๑๐ ๓๔

๑๓

๖ ๙ ๑๐ ๑๔ ๓๖

๓ ๓๓

๓ ๑๑ ๓๓

๒๒ ๓๕

๓ ๓๕

๒๒ ๓๕

๓๕

๑๔ ๑๙ ๒๒ ๒๖ ๓๓

๓ ๕ ๓๓

๓ ๓๓

๓๔

๑๑ ๑๓ ๑๖ ๓๓

๑๑

๑๙ ๒๒ ๓๕

๑ ๕ ๒๒ ๓๓

๕ ๓ ๙ ๑๐ ๑๓ ๑๔ ๓๖

การบูร (น้ำ)

การบูร

ภาษา (ลูก)

กำยาน

กุ่ม (เปลือก)

กุ่มน้ำ (เปลือก)

กุ่มน้ำ

กุ่มบก (เปลือก)

กุ่มบก

เกลือ

เกลือเงิน

เกลือสังกะสี

เกลือสินเธาว์

โกฏกระดุก

โกฏก้านพร้าว

โกฏเขมา

โกฏจุลาลำภา

โกฏเชียง

โกฏหิ้ง ๕

โกฏน้ำเต้า

โกฏพุงปลา

โกฏสอ

โกฏหัวบัว

ขนุน (แก่น)

ขนุน (ราก)

ขมิ้นเครือ

ขมิ้นอ้อย

ขอนดอก

ขัดมอนเล็ก (ราก)

ขัดมอนใหญ่

ชำ (น้ำ)

ชำ

ชำแก่

ชำง (เปลือก)

๑๕

๙ ๑๐ ๑๒ ๑๔ ๒๒ ๓๖ ๓๘

๓๕

๑๓ ๓๓

๒๕

๓๕

๒๒ ๓๖

๓๕

๒๒ ๓๖

๒ ๑๔ ๒๐ ๒๖ ๓๒

๔ ๓๑

๓๒

๑๓/ ๓๓

๓๓

๕ ๖ ๘ ๙ ๓๓

๒๒ ๓๓

๕ ๖ ๘ ๑๓ ๑๖ ๒๒ ๓๓

๕ ๖ ๘ ๙ ๑๓ ๒๒ ๓๓

๑๐

๑ ๙ ๑๙ ๓๓

๑ ๕ ๙ ๑๒ ๓๓

๑ ๖ ๘ ๙ ๑๒ ๒๒ ๓๓

๖ ๘ ๙ ๑๓ ๑๙ ๒๒ ๓๓

๓๕

๓ ๓๔

๓ ๓๖

๓ ๑๔ ๒๒ ๓๖

๑๑ ๑๓ ๑๖ ๒๔ ๓๖

๕ ๓๔

๓๓

๒๑

๓ ๑๔ ๑๘ ๒๐ ๒๒

๒๓/ ๓๖

๓ ๓๕

ขาดัน
 ข่าหลวง
 ขิง (น้ำ)
 ขิง
 ขิงคลาด (หัว)
 ขิงแคลง (หัว)
 ขิงสด (น้ำ)
 ขิงแห้ง
 ขี้ผึ้งแขง
 ขี้ผึ้งเทียนฝรั่ง
 ขี้เหล็ก (แก่น)
 ขี้เหล็กทั้ง ๕ (น้ำ)
 ขี้เหล็กเลือด
 เข็มขาว (ราก)
 เข็มแดง (ราก)
 เข้าคั่ว
 ไข่แดง
 ไข่เป็ด
 คนทา (เปลือก)
 คนทีเขมา (ราก)
 คนทีสอ (ใบ)
 คนทีสอ (ราก)
 คนทีสอ (ลูก)
 ควายเผ่า (เขา)
 คัดเค้า (ดอก)
 โคคลาน (ราก)
 ไคร้เครือ (ราก)
 ซ้องสามย่าน
 จระเข้ (ดี)
 จันทน์ (ดอก)
 จันทน์ (น้ำ)
 จันทน์ขาว
 จันทน์ชะมด
 จันทน์แดง

๓๖
 ๓๖
 ๙ ๑๔
 ๑๐ ๑๔ ๑๘ ๑๙ ๒๑ ๓๓/
 ๕
 ๓๕
 ๑๑ ๒๐
 ๑ ๕ ๑๐ ๑๓ ๓๓/
 ๒๙
 ๒๙
 ๑๖ ๒๑ ๓๕
 ๒๐
 ๒๓ ๓๓/
 ๓ ๓๔
 ๓ ๓๔
 ๒๓ ๓๓/
 ๓๑
 ๓๑
 ๓๕
 ๓ ๓๓
 ๑๔ ๑๙ ๓๔
 ๓ ๓๓
 ๒๑ ๓๕
 ๓๓/
 ๓๔
 ๒๓ ๓๓
 ๑๐ ๓๓
 ๓๓/
 ๒๑
 ๖ ๙ ๑๐ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๓๔
 ๘ ๑๔ ๒๖
 ๑๐ ๑๙ ๓๖
 ๑๓ ๑๖ ๓๖
 ๑๙

จันทน์ทั้งสอง (น้ำ)	๒๓/
จันทน์เทศ (ดอก)	๓๔
จันทน์เทศ (น้ำลูก)	๒
จันทน์เทศ (ผล)	๒๔
จันทน์เทศ	๖ ๑๐ ๑๒ ๑๓ ๑๖ ๒๔ ๓๖
จำปา (ดอก)	๓๔
จำปา (ใบ)	๓๔
จิงจ้อแดง (ราก)	๓ ๕ ๓๓
จิงจ้อเล็ก (ราก)	๒๒ ๓๓
จุนลี	๒๙
เจตมูลเพลิง (ราก)	๓
เจตมูลเพลิง	๙ ๑๓/ ๑๙ ๒๑ ๓๘
เจตมูลเพลิงดอกแดง (ราก)	๓๓
แจง (ราก)	๒๓/ ๓๓
ชลูด	๙ ๑๑ ๑๓ ๑๖ ๓๓
ชเอมเทศ	๑ ๙
ชะบาชาว (ราก)	๓ ๓๔
ชะบาแดง (ราก)	๓ ๓๔
ชะบาหงษ์ (ราก)	๓ ๓๔
ชะพลู (ราก)	๓/ ๑๔ ๑๙ ๒๑ ๓๓
ชะมดเขี้ยว	๘ ๙ ๑๒ ๑๓ ๓๓/
ชะมดไทย	๑๐ ๓๓/
ชะเอม	๑๑ ๑๖ ๓๓/
ชะเอมเทศ	๓๓/
ชุมเห็ด (ราก)	๓๓
ดองดิ่ง (หัว)	๑ ๓๕
ดองดิ่ง	๑๓/ ๒๑ ๓๓/
ดินประสิวขาว	๘ ๒๔ ๓๓/
ติ่งเหลิ้ม	๒๖
ตีปสี (ดอก)	๓๔
ตีปสี (น้ำ)	๒๐
ตีปสี	๑ ๕ ๑๐ ๑๔ ๑๓/ ๑๙ ๒๑
ตริกะฎก	๓๖
ตริผลา	๕ ๓๖
ตองแตก (ราก)	๓๓

ตำลึง (ราก)

ตุ้มกาเครือ

แตงหนู (ราก)

ถั่วพู (ราก)

เถาวัลย์ปูน (เถา)

เถาวัลเปรียง

หนดี (ราก)

ทองกวาว (ดอก)

ทองพันชั่ง (ใบ)

ทองหลาง (เปลือก)

ทองหลาง (เปลือก)

ทองหลางน้ำ (ดอก)

ทองหลางใบมน (เปลือก)

ทองหลางใบมน (ราก)

ทับทิม (เปลือก)

ท้าวยายม่อม (ราก)

เทพரச (ต้น)

เทระเปนแต้น (น้ำมัน)

เทระเปนแต้น

เทียนขาว

เทียนเข้าเปลือก

เทียนดำ (ใบ)

เทียนดำ

เทียนแดง

เทียนตาตั๊กแตน

เทียนทั้ง ๕

เทียนยาวภาณี

นมวัว (ราก)

น้ำกรด

น้ำกรดกำมะถัน

น้ำเกลือ

น้ำเข้า

น้ำเข้าตั้ง

น้ำขาวเข้า

น้ำดอกไม้ม

๓๓

๑๖ ๓๓

๕ ๓๔

๓

๒๑

๒๓ ๓๖

๓๓

๓๔

๒๕ ๓๔

๒๒ ๒๕

๓๕

๓๔

๓ ๓๕

๓๓

๒๖

๓๓

๓๖

๓๐

๓๑

๕ ๖ ๘ ๙ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๒๒

๖ ๙ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๒๓ ๒๔ ๓๓

๒๓

๖ ๘ ๙ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๒๒ ๓๓

๙ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๒๒ ๓๓

๖ ๙ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๒๓ ๓๓

๑๐

๖ ๘ ๑๐ ๑๒ ๓๓

๕ ๓๔

๓๒

๓๑

๒๔

๒๖ ๓๐

๒๖

๒๖

๘ ๙ ๑๑

น้ำดอกไม้เทศ
 น้ำตาลกรวด
 น้ำตาลทราย
 น้ำเต้า (ใบ)
 น้ำแตงกวา
 น้ำนมโค
 น้ำประปานอง
 น้ำปูนใส
 น้ำผึ้ง
 น้ำฝน
 น้ำเย็น
 น้ำร้อน
 น้ำส้มสาชู
 น้ำสุรา
 เนระภูสีเทศ
 เนระภูสีไทย
 ไนตริกซิลเวอร์
 บรเพ็ด (เถา)
 บรเพ็ด
 บัวขม (ราก)
 บัวขาว
 บุนนาค (ดอก)
 เบญจกานี (ลูก)
 เบญจปุน (น้ำ)
 ใบกะเม็ง (น้ำ)
 พรอท
 ปฤกษา (ราก)
 เปราะขาว (หัว)
 เปราะแดง (หัว)
 เปราะหอม
 ผักกะโหลม (ใบ)
 ผักกะขับ
 ผักของ (ลูก)
 ผักคราด (ดอก)
 ผักคราด (ราก)

๑๒ ๑๓ ๑๖
 ๑๒
 ๓๓/
 ๓๔
 ๒๐ ๒๖
 ๓๐
 ๓/ ๙ ๑๐ ๒๖ ๓๓/
 ๒ ๔ ๒๕
 ๓/ ๑๘
 ๑๔ ๑๓/ ๓๐ ๓๑
 ๑๘
 ๑๑ ๑๒ ๑๘ ๑๙ ๒๑ ๒๓
 ๒๓ ๒๔
 ๑๕
 ๓/ ๓๖
 ๓/ ๓๖
 ๓๑
 ๕ ๓/ ๒๔ ๓๕
 ๑๔ ๑๓/ ๑๙ ๒๒
 ๓๓
 ๓๓/
 ๑๑ ๓๔
 ๓๕
 ๒๓
 ๘
 ๒๓/ ๓๓/
 ๓๓
 ๕ ๓๕
 ๓๕
 ๑๒ ๑๓ ๑๖ ๓๓/
 ๒๕ ๓๔
 ๓๓/
 ๕ ๓๕
 ๕ ๓๔
 ๓๓

ผักชี (น้ำลูก)
 ผักชี (ลูก)
 ผักเป็ดขาว (น้ำ)
 ผักเป็ดแดง (น้ำ)
 ผักเป็ดแดง
 ผักแพ้วแดง
 ผักแว่น (ราก)
 ผาง (น้ำ)
 ผาง
 น้ำปูน
 ผางครึ่ง
 ผางเสน
 ผ้ายแดง (ใบ)
 ผีน
 ผีนดิบ
 แผลหอม (ราก)
 พญาสัตบัน
 พรรณผักกาด
 พริกชี้ฟ้า
 พริกไทย (ดอก)
 พริกไทย
 พริกไทยล่อน
 พริกหอม
 พริกหาง
 พลุแก่ (ใบ)
 พั่นงแดง (ราก)
 พิกุล (ดอก)
 พิมเสน (ใบ)
 พิมเสน
 พิลังกาสา (ลูก)
 พุงแก (ราก)
 ไพล (น้ำ)
 ไพล (หัว)
 ไพล
 ไพลแห้ง

๑๔
 ๕ ๓/ ๙ ๑๐ ๑๓ ๑๓/ ๑๙ ๓๕
 ๒๓
 ๒๓
 ๓๓/
 ๑ ๒ ๒๒ ๓๓/
 ๓๓
 ๕
 ๕
 ๕
 ๕
 ๒๕ ๓๖
 ๒๕ ๓๔
 ๓/ ๘
 ๓๐ ๓๘
 ๓๓
 ๓๓/
 ๓๓/
 ๓๕
 ๑๒
 ๒ ๓/ ๑๔ ๑๓/ ๒๒ ๒๔ ๓๕
 ๓๕
 ๓๕
 ๓๕
 ๒๓/ ๓๔
 ๓๓
 ๑๑
 ๑๐ ๒๕ ๓๔
 ๘ ๙ ๑๐ ๑๒ ๑๓ ๑๖ ๒๑ ๓๓/
 ๓๕
 ๓ ๓๔
 ๒๓ ๒๕ ๒๓/
 ๓๕
 ๓ ๑๔ ๒๒
 ๓๓/

มลิสด (ดอก)

๑๒ ๓๔

มลิสด (น้ำดอก)

๑๖

มลิสด (น้ำดอกไม้)

๑๓

มวกแดง (เถา)

๕ ๓๖

มหาหิงคุ์

๑ ๕ ๘ ๑๙ ๒๒ ๓๓

มะกรูด (น้ำ)

๘ ๑๔

มะกรูด (ผิว)

๑๔ ๑๙ ๓๖

มะกรูด (ราก)

๓๓

มะกรูด

๑๑ ๓๖

มะกล่ำตาช้าง (ราก)

๓ ๓๔

มะขาม (เปลือก)

๓ ๓๕

มะขามป้อม (ราก)

๒๑

มะขามป้อม

๑๑ ๑๖ ๓๓

มะขามเปียก (น้ำ)

๑๔

มะขามเปียก

๑๘

มะเขือฝรั่ง (ราก)

๓๓

มะคำไก่ (เปลือก)

๓๕

มะงั่ว

๑๑ ๓๖

มะเดื่อ (น้ำเปลือก)

๒๖

มะตูม (น้ำเปลือก)

๒๐

มะตูม (ใบ)

๒๒ ๓๔

มะตูม (ราก)

๒๔ ๓๓

มะตูมแก่ (ผิว)

๓๖

มะตูมแก่ (ผิวผล)

๕ ๒๔

มะตูมอ่อน (ลูก)

๑๙ ๒๒ ๓๕

มะนาว (น้ำ)

๒ ๑๔ ๒๐ ๒๓ ๒๖

มะนาว

๑๑ ๓๖

มะพร้าว (น้ำมัน)

๓๐

มะม่วงพรวน (น้ำเปลือก)

๘

มะรุม (น้ำเปลือก)

๑๔ ๑๙

มะรุม (เปลือก)

๒๒ ๒๕ ๓๕

มะแว้ง (ลูก)

๒๒

มะแว้งเครือ (ลูก)

๑๙ ๒๒ ๓๕

มะแว้งต้น (ราก)

๓ ๕ ๓๓

มะแว้งต้น (ลูก)

๑๙ ๓๔

ไม้เทพทาร์
ไม้ไผ่สเดเผา (น้ำ)
ไม้พญาบา
ยาเข้าเย็น (น้ำ)
ยาเข้าเย็น
ยาควินิน
ยางสน
ยาดำ
ราชพฤกษ์ (ดอก)
ราชพฤกษ์ (เปลือก)
เร่ว (ลูก)
ลักจั่น
ลูกจันทน์
ลูกจันทน์เทศ
ลูกตะบูน (เปลือก)
โลดขาว
โลดแดง
สค้าน (เถา)
สค้าน (น้ำ)
สค้าน
สน (แก่น)
ส้มกุ้ง (ราก)
ส้มแก้ว
ส้มเช้า (ต้น)
ส้มเช้า (ต้น)
ส้มเทพรส
ส้มพยอม (น้ำ)
ส้มมะแป้น
ส้มลิ้น (น้ำ)
ส้มลิ้น (ผิว)
ส้มลิ้น
สมอ (น้ำลูก)
สมอเทศ (ลูก)
สมอเทศ
สมอไทย (น้ำลูก)

๓/ ๑๓ ๓๖
๒๖
๓๖
๒๐
๒๑
๑๖ ๓๖
๒๙
๑ ๒๒ ๓๖
๓๔
๓ ๓๕
๑๓ ๓๔
๖ ๑๒ ๑๖ ๒๔ ๓๓/
๒ ๖ ๙ ๑๐ ๑๓ ๑๔ ๒๕ ๓๔
๑๙ ๒๒ ๓๔
๒๔ ๓๕
๓ ๓๖
๓ ๓๖
๓๕
๒๓
๑ ๑๓/ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๓๖
๑๙ ๓๕
๑๙ ๓๓
๑๑ ๓๖
๓๖
๕
๑๑
๘
๑๑ ๓๖
๓/ ๘ ๑๑
๑๔ ๓๖
๑๐ ๑๑ ๑๓/ ๑๘ ๓๖
๒๓
๑๓/
๙ ๑๐ ๓๖
๒๐

สมอไทย (ลูก)

๑๑ ๑๓/ ๒๐ ๒๒

สมอไทย

๑๐ ๑๖ ๓๖

สมอพิเภก (ลูก)

๑๓/

สมอพิเภก

๑๑ ๑๖ ๓๖

ส้มโอหอม

๑๑ ๓๖

สมุดดำเผาไฟ

๒๔ ๓๔

สมุลแว้ง (เปลือก)

๓ ๕ ๑๐ ๑๓ ๓๕

สมุลแว้ง

๑๐ ๑๓/

สลอด (ลูก)

๓/

สหัสคุณเทศ

๓/

สหัสคุณไทย

๓๓/

สะเดา (ใบ)

๓๔

สะเดาอ่อน (ลูก)

๑๒ ๓๔

สักขี

๑๖ ๓๓/

สังกรณี

๓๖

สังกะสี

๓๑ ๓๒

สารภี (เกสร)

๑๓ ๓๓/

สารภี (ดอก)

๓ ๑๒ ๓๔

สารส้ม (น้ำ)

๒ ๔ ๑๕

สารส้ม

๔ ๒๔ ๓๓/

สารส้มสุต

๕ ๓๓/

สีเสียดเทศ

๓๖

สีเสียดไทย

๓๖

สุพรรณทลิกา (ดอก)

๓๔

สุรา

๔ ๒๑ ๒๔

เสนียด (ราก)

๓๓

เสนียด

๓๓/

เสมทเล (แก่น)

๑ ๒๑ ๒๓/ ๓๔

เสมทเล

๑๔

เสมสาร

๑๔ ๒๓/ ๓๓/

แสลงใจ

๓๓/

หญ้าชันกาด (หัว)

๓๕

หญ้าตีนนก

๑ ๓๖

หญ้าไต้ใบ

๒๕ ๓๖

ทุ
 หญ้าฝรั่ง
 หญ้ายอนไฟ
 หนาด (ใบ)
 หวานกึ่งแรด
 หวานน้ำ
 หวานร้อนทอง
 หวานหางช้าง (ใบ)
 หวานหางช้าง
 หอม (หัว)
 หอมแห้ง (ใบ)
 หัวกะเทียม (น้ำ)
 หางไก่ (ราก)
 หางนกยูง (ราก)
 หัวหมู (หัว)
 อบเชย
 อบเชยเทศ
 อบเชยเหนือ
 อ้อยแดง (น้ำ)
 ขอลกอสอ ๔๒ ดีกรี
 ขอลกอสอ ๙๒ ดีกรี
 ขอลกอสอ ๙๕ ดีกรี
 ขอลกอสอ
 อังกาบ (ดอก)
 อัญชันเขียว (ราก)
 อำพัน
 อุดพิศ (หัว)
 เอ็น (ผล)
 เอ็น (ลูก)
 เอ็นเทศ (ลูก)
 ไอโอดีน

๙ ๑๓ ๓๖
 ๒๔ ๓๖
 ๒๒ ๓๔
 ๖ ๓๖
 ๒ ๑๐ ๑๔ ๑๙ ๒๒ ๓๖
 ๖ ๓๖
 ๑๔ ๓๔
 ๓๖
 ๕ ๓๕
 ๒๔ ๓๔
 ๒๓
 ๓ ๓๔
 ๒๑
 ๕ ๒๐ ๒๒ ๓๕
 ๑๐
 ๓/ ๙ ๑๑ ๑๓ ๑๖ ๓๖
 ๓๖
 ๒๖
 ๓๘
 ๓๘
 ๓๘
 ๒ ๔ ๓/ ๑๖ ๑๙ ๒๘ ๓๐ ๓๘
 ๓๔
 ๓ ๓๓๔
 ๙ ๑๓ ๓๓/
 ๑ ๒๒ ๓๕
 ๕ ๓๓/
 ๑๐
 ๑๓/
 ๒๘

บรรณานุกรม

กรองกาญจน์ ถนอมผล, ศิริภักดี ฤทธิ และนรินทร์ มรรคดวงแก้ว. ๑๐๐ ปี รุก พระองค์เจ้า
สายสนิทวงศ์ : พระประวัติ พระราชกรณียกิจพลเรือโท พระวรวงศ์เธอ
พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ ถวายงานพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว. ห้างหุ้นส่วนจำกัด ชัยรัตน์การพิมพ์, ๒๕๕๕

คณะกรรมการคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย. ตำราอ้างอิงสมุนไพรไทย

เล่ม ๑. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๑.

ชยันต์ พิเชียรสุนทร และ วิเชียร จีรวงศ์. คู่มือเภสัชกรรมแผนไทยเล่ม ๑ น้ำกระสายยา.

กรุงเทพฯ : บริษัท อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๕.

ชยันต์ พิเชียรสุนทร และ วิเชียร จีรวงศ์. คู่มือเภสัชกรรมแผนไทยเล่ม ๓ เครื่องยาสัตว์วัตถุ.

กรุงเทพฯ : บริษัทอัมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๕.

ชยันต์ พิเชียรสุนทร และ วิเชียร จีรวงศ์. คู่มือเภสัชกรรมแผนไทยเล่ม ๔ เครื่องยาธาตุวัตถุ.

กรุงเทพฯ : บริษัทอัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๕.

ชยันต์ พิเชียรสุนทร, แม้นมาส ชวลิต และวิเชียร จีรวงศ์. ๒๕๔๔. คำอธิบายตำราพระโอสถพระ
นารายณ์ ฉบับเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษามหาราชา ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๔๒.

อมรินทร์ และมูลนิธิภูมิปัญญา, กรุงเทพมหานคร.

นันทวัน บุญยะประภัศร, บรรณาธิการ. ศัพท์แพทย์ไทย. กรุงเทพฯ : บริษัท ประชาชน จำกัด, ๒๕๕๕
รองอำมาตย์เอก หลวงแผ่นะที่เพ็ญ พิมพ์แจกในงานปลงศพ นางสุนทรลิขิต ผู้มารดา.

ตำราพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ : โรงพิมพ์ ศรีหงส์, ๒๔๗๑.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔. กรุงเทพฯ

: บริษัท ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๖.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมศัพท์แพทย์และเภสัชกรรมแผนไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน.

กรุงเทพฯ : สำนักกิจการโรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก, ๒๕๕๖.

วุฒิ วุฒิธรรมเวช. คัมภีร์เภสัชรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: บริษัทศิลปสยามบรรจภัณฑ์และ
การพิมพ์, ๒๕๔๗.

วุฒิ วุฒิธรรมเวช. สารานุกรมสมุนไพร รวมหลักเภสัชกรรมไทย. กรุงเทพฯ :

โอ เอส พริ้นติ้ง เฮาส์, ๒๕๔๐.

สถาบันการแพทย์แผนไทย กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือกกระทรวง
สาธารณสุข. ๒๕๕๕. ประมวลสรรพคุณสมุนไพรไทย ๑. สำนักงานกิจการ
โรงพิมพ์ องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก, กรุงเทพมหานคร.

หมอเลื่องม พงษ์บุญรอด. ๒๕๒๒. ไม้เทศเมืองไทย สรรพคุณของยาเทศและยาไทย.

โรงพิมพ์กรุงธน, กรุงเทพมหานคร.

